

મુંબ્યાઈનું રાત્રિ-રહસ્ય !



કિંમત રૂ. ૬૦૬.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૮૨૬

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ મુંબઈ ૩ રાષ્ટ્રી રૂઝ્કા

વિષય ૪ : ૨

મુંબાઈનું રાત્રિ-રહસ્ય !



લેખક:
ગુપ્તદૂત.



બીજી આવૃત્તિ] મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦ [સન ૧૯૩૭ નવેમ્બર.



સર્વાધિકાર પ્રકાશકને સ્વાધીન છે. પ્રકાશકની લેખી પરવાનગી સિવાય
આ પુસ્તકનું કોઈએ બાષાંતર કરવું નહિ.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
 ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
 ૧૫૮૨૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક:—

જયશંકર ખોડીદાસ દ્વિવેદી

મોજ-મળહ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,

ખરાઉ બીહીંગ,

મુંબઈ ૪.

બે બાલ

આ રસિક બેદભરમથી ભરપૂર લેખમાળામાં રાતના વખતે મુંબઈમાં કેવા ભયંકર, રોમાંચકર તથા હૃદય વિદારક બનાવેા બને છે તેનો ચીતાર દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તથા 'મોજ મગહ' પત્રના વાંચકોમાં આ લેખમાળા એકે અવાજે વખણાયેલી હોવાથી રસઝવૃત્તિના બીજા વાંચકો પણ તેના વાંચનનો લાભ લઈ શકે એ હેતુથી તેને પુસ્તકાકારમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

આ લેખમાળામાં આવેલા લખાણની માહિતી મેળવવા લેખકે જે પૈસા ખર્ચ્યા છે તેનો વિચાર કરી જે મૂલ્ય રાખવામાં આવ્યું હોત તો પાંચ રૂપિયા જેટલી કિંમત પણ ઓછી ગણાત; છતાં ગરીબ તેમજ તવંગર હરકોઈ પુસ્તક ખરીદી શકે એ હેતુથી કેવળ નામનું જ દોઢ રૂપિયો મૂલ્ય રાખવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકની પ્રથમાવૃત્તિ સને ૧૯૨૫ માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી હતી અને તે એટલી તો લોકપ્રિય થઈ હતી કે, ટૂંક સમયમાંજ તેની નકલો ખલાસ થઈ ગઈ હતી. રસિક વાંચકોની માગ હોવા છતાં કેટલાક અનિવાર્ય સંજોગોને લીધે તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં વિલંબ થયો હતો. આજે વાંચકોના દરકમળમાં તે મૂકવામાં આવે છે. આશ્ચ છે પહેલી આવૃત્તિની માફક આનો પણ સત્કાર થશે.

પ્રકાશક.

ગુજરાતી આલમમાં અત્યંત લોકપ્રિય થયેલું
દર રવિવારે નિયમિત પ્રસિદ્ધ થતું અઠવાડિક સચિત્ર

મોજ-મજલુ

દર રવિવારે ચુનંદા લેખકોની ટુંકી વાર્તાઓ, ઘણી આકર્ષક
લેહબરમથી ભરપૂર આલુ વાર્તા પ્રસિદ્ધ કરવા ઉપરાંત નાટક
અને સીનેમાના સમાચાર, રસિક કાવ્યો અને રમુજ લેખો
પ્રસિદ્ધ કરે છે.

દરેક અઠવાડીએ નવીન ચિત્ર આપવામાં આવે છે
વાર્ષિક લવાજમ વી. પી. થી રૂ. ૪-૪-૦ ભેટના
પોષ્ટેજ સાથે.

મોજ-મજલુના દીવાળીના ખાસ સચિત્ર અંકને સહુ ઠેકઠે
એછી અવાજે વખાણ્યો છે.

ગુજરાતના પ્રાયઃ સઘળા પત્રકારોએ તેની પ્રશંસા કરી છે.

મોજ-મજલુ કાર્યાલય,
ખટાઉ બીલ્ડીંગ, ગીરગામ ચર્ચ સામે, મુંબઈ ૪.

મુંબાઈનું રાત્રિ-રહસ્ય !

દ્રશ્ય પહેલું.

કૉર્નર આન્ટરોડ.

આ રસ્તો ભાગ્યેજ કોઈ મુંબાઈવાસીથી અજાણ્યો હશે. કેટલાક માણસો તો આ સ્થળને કળિયુગનું સ્વર્ગ કિંવા બાગે બિહિષ્ત માને છે. મોજ-શોખ અને વિલાસ વિલવનાં, ખાનપાન અને ગાનતાનનાં, અયશ-આરામ અને ભોગ વિલાસનાં સાધનોની જો કોઈ પણ સ્થળે વિપુલતા હોય તો તે આ સ્થળ છે. મુંબાઈના કેટલાક નામીયા (!) લતાઓનું આ કેન્દ્રસ્થળ અર્થાત્ સંધિસ્થળ છે. એક આનામાં બાદશાહી ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનારથી આરંભીને એક રાતમાં પાંચસો હજાર રૂપિયાનું પાણી કરી નાખનાર મહાનુભાવો (!) નું આ સ્થળે રાતના આઠ વાગ્યા પછી ખાસ અસ્તિત્વ જોવામાં આવે છે. સંખ્યાબંધ દેશી દારૂની દુકાનો, વિલાયતી બાર રૂમ્સ, બિલીયર્ડ, હિંદુ ઉપહાર-ગૃહો અને ભોજન-ગૃહો, ઈરાની હોટેલો, ગુજરાતી, પારસી, ઉર્દુ તથા મરાઠી નાટકશાળાઓ, સીનેમાઓ, હિંદુસ્તાનની તથા વિદેશી ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓની ગાનારીઓ તથા ધંધે ખેસનારીઓ, ખીસ્સા-કાતરૂઓ અને ખૂનીઓ, કચરાપટ્ટી માલ વેચનાર ફેરીઆઓ વગેરે સહુના શંભુમેળાથી આ સ્થાનની વિવિધતા રાત્રે એટલી બધી વધી જાય છે કે, જાણે સ્વર્ગની સાથે જીવતું દોજખ એક સ્થળે હોય એવો સ્પષ્ટ ભાસ થાય છે. આખું દવસના પરિશ્રમથી થાકી ગયેલા વેપારની ધામધૂમ કરી વિવશ બની ગયેલા, સદો, જીગર

અને રેસ-કોર્સમાં પાયમાલ થઇ ગયેલા, વાર-વિલાસિનીઓની એજન્સી લઈ ધરાક શોધવા નીકળેલા ગરીબ તથા ઉચ્ચ સ્થિતિના વિવિધ જાતીના માણસોથી આ સ્થાન રાતના વખતે ચીકાર થઇ જાય છે. આપને પૈસે તાગડધીના કરનાર લાલાઓ પણ મોટર-ટૅક્સી કિંવા વિક્ટોરિયા લઈ આ સ્થળે પધારેલા નજરે પડે છે.

દિવસે વર્તમાનપત્રમાં કોલમોનાં કોલમો ભરી સંસારસુધારા, રાજનૈતિક ચળવળ, ધર્મતત્ત્વનું વિશ્લેષણ વગેરે વિષયો ઉપર લેખો લખનારાઓ, હોમરૂલ અને સ્વરાજ્ય સંબંધી વ્યાખ્યાનો આપનાર વક્તાઓ, કવિઓ, કથાકારો, ખબરપત્રીઓ વગેરેમાંની કોઈ કોઈ વ્યક્તિનું પુણ્યદર્શન રાતને વખતે આ સ્થળે અવશ્ય થાય છે જ. આ સઘળા બોક્સમૂહમાં કોઈ કોઈ છુપી પોલીસનો અમલદાર વેશ બદલી પોતાની તીક્ષ્ણ દષ્ટિને આસપાસ ફેરવી શિકાર શોધતો નજરે પડે છે. વાંચકોને પ્રથમ અમે ઇંગ્લિશ બારમાં લઈ જઈશું તથા બારમાં ચાલી રહેલી લીલાનું દર્શન કરાવ્યા પછી તેમને અન્ય સ્થળનું દર્શન કરાવીશું.

કોર્નર ગ્રાન્ટરોડ પાસે જ એક બાર આવેલું છે. ઝેન્ડી, બ્લીસકી, ખીર, પોર્ટવાઈન, ઇંગ્લિશ રમ, શેરી વગેરે ભિન્ન ભિન્ન જાતના શીશાઓથી દુકાનના કબાટ ભરેલા છે. ખેસવા માટે ખુરસી ટેબલોની વિપુલતા છે. ત્રણ ચાર વિજળીના પંખા ઝડપથી ફર્યા કરે છે. ક્ષણે ક્ષણે સોડા લેમોનેડની બોટલો ઝુટવાના અવાજ સંભળાય છે. એવામાં ત્રણ ગુજરાતીઓએ બારની અંદર પ્રવેશ કર્યો. અત્રે અમે એ મહાનુભાવોનાં ખરાં નામ નહિ આપતાં કલ્પિત નામ જ આપીશું. એ ત્રણ માણસોમાંથી એકની ઉમ્મર લગભગ ત્રીસ વર્ષની હોઈ તે વિભાવતથી હમણાંજ પરીક્ષા આપી ઓરિન્ટર થઇ આવ્યો છે, તેનું નામ હીરાલાલ છે. બીજા માણસની ઉમ્મર પાંત્રીસેક વર્ષની હોઈ તે એક ગુજરાતી માસિક પત્રનો તંત્રી હોઈ તેનું નામ પ્રાણુલાલ છે. ત્રીજો માણસ પણ ત્રીસ બત્રીસ

વર્ષની ઉમ્મરનો હોષ તે એક ગુજરાતી કવિ હોષ તેનું ઉપનામ ચક્રમ છે. ત્રણ જણામાંથી એક નાગર, બીજો વણિક અને ત્રીજો બ્રાહ્મણ છે.

ત્રણે જણાએ બારમાં પ્રવેશ કરી એક ટેબલની આસપાસ પડેલી ખુરસીઓ ઉપર આસન લીધાં. પ્રાણલાલે બાયને કંસ્ટેલાઇનની એક બોટલ લાવવાનો ડૉર આપ્યો. તે સાથે લડીયારાને ગરમા-ગરમ સમોસા બનાવી લાવવાનો હુકમ કર્યો.

પાંચ મિનિટમાં જ સર્વનાથકારિણી સુરાસુંદરી જૂદા જૂદા ત્રણ ગ્લાસોમાં રેડવામાં આવી. તેમાં સોડાનું મિશ્રણ થયા પછી એક બીજાની તંદુરસ્તી ધમ્મી ત્રિપુટીએ સુરાપાન કરવા માંડ્યું. મિં ચક્રમનું બેજીનું આસબેટના પીપ જેવું હતું. એ બેજીનમાં થોડા દાડની અસર જતાં તે પુર જોશથી ભમકી ઉઠતું હતું. બ્રાહ્મણમાંની થોડી સુરા ઉદરસ્થ કર્યા પછી ચક્રમ બોલી ઉઠ્યો:—“મિં પ્રાણલાલ! મને અપૂર્વ અને અદ્વિતીય કદ્દપના રજુરી આવી છે. હું તમારા માસિક માટે એક સુંદર ભાવપૂર્ણ કાવ્ય લખાવું છું, તે તમે ઉતારી લ્યો.”

પ્રાણલાલે લખવા માંડ્યું. ચક્રમ બકવા લાગ્યો:—

‘પુણ્ય-પુંજ-પણું દેવિ સ્વૈરિણિ,
ધર્મ અર્થ કામ મૌક્ષ વૈરિણિ.
સકળ યુવક-વૃંદ બંધનકારિણિ,
નાસ્તિ ધર્મ નાસ્તિ કર્મ પાપિની,
કૃષ્ણ—શુભ્ર...કુટ—કાલસાપિનિ,
હંડધાર કીટ-કુંડ—વાસિની, ।
વાર વાર લક્ષ જરનાશિનિ,
નૃત્ય ગીત હાવ ભાવ શાલીનિ,
પાપ—તાપ—પુણ્યમાલ્ય માલીનિ.

ટૅક્ષી લૅન્ડો ગાડી જોડી હાકિનિ.
 ખુદ્દિ શરીર સકલ ધ્વંસકારિણિ !
 ક્રાન્સ દેશ જન્મ મધ્ય લોભિનિ,
 તરલ તુંજ રંગ અંગ શોભિનિ,
 પાપ હંડ વિત્ત મત્ત રંગિણિ,
 શરીર હાડ થામ સ્નેહ સંગિનિ !

કાવ્ય લખી રહ્યા પછી પ્રાણુલાલે તેની ધણી પ્રશંસા કરી. ધીમે ધીમે હીરાલાલની જીભ પણ ખુલવા માંડી. પ્રાણુલાલે કહ્યું, “મિં હીરાલાલ ! મદ્યપાન સંબંધી તમારો અંગત મત શો છે ?”

હીરાલાલે સિગારેટ સાથે અગ્નિ સંયોગ કરી કહ્યું : - “જો કે, જાહિરસલાઓ અને વ્યાખ્યાનોમાં હું મદ્યપાનનો ધણો નિષેધ કરું છું. સરકારના આયકારી વિભાગની ધણી કડક સમાલોચના કરું છું; પરંતુ એ બધું કેવળ નામના મેળવવા માટે છે. અસીલો વગેરેની સાથે માથું ફેાડી, કોર્ટમાં લાંબાંલાંબાં લાપણો કરી છેવટે એટલો બધો કંટાળો ઉપજે છે કે, રાતને વખતે થોડું સ્વાસ્થ્યપાન કર્યા સિવાય આહાર કરવાની ઈચ્છા થતી નથી તથા નિદ્રા પણ આવતી નથી. વિલાયતમાં હું ધણી સોસાયટીઓમાં ફર્યો છું. ત્યાં નિમંત્રણ કરનાર વ્યક્તિનું કોઈ પણ રીતે અપમાન કરી શકાતું નથી. જો નિયમ પ્રમાણે હદની અંદર મદ્યપાન કરવામાં આવે તો તેથી શરીરને નુકસાન નહિ થતાં લાભજ થાય છે.”

ચક્રમનું ભેજું ધીમે ધીમે વિશેષ બગડવા લાગ્યું હતું. તેને અગ્રેજીનું ઘણું થોડું જ્ઞાન હતું. તે બોલ્યો :—

Little learning is a dangerous thing,
 Drink deep or taste not the pierian spring.

આ રથજો pierian નો અર્થ પીપ કરવાનો છે. સાકી અને શરાબ એજ કવિઓનાં અપૂર્વ કાવ્યોની સામગ્રી છે. ‘મદિરાપ્રતાપ’

નામનું માઈ નવીન નાટક થોડા કાળમાં નકુલેશ્વર શર્માની ‘ગુજરાત હિતવર્ધક નાટક કંપની’માં ભજવવામાં આવનાર છે. એમાં આ વિષયને મેં એવા સુંદર ભાવમાં રજૂ કર્યો છે કે જે જોતાં આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર મૂર્ખના મુખમાંથી બહાર નીકળ્યા સિવાય રહે નહિ. એ ચાર દૈનિક વર્તમાન-પત્રો જેવાં કે, “ગુર્જર પ્રજામિત્ર” “જામે હિંદુસ્તાન” વગેરેના રીપોર્ટરોને અભિપ્રાય માટે મફત પાસ મોકલી આપવામાં આવશે. પછી એ પત્રોમાં જે અભિપ્રાયો પ્રસિદ્ધ થશે તેથી મારી કાર્તિ વિશ્વસંસારમાં વ્યાપ્ત થવા ઉપરાંત માલિકના ખીસ્સાનો ખણખણાટ વધી જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે.”

“હું ધારું છું કે, મને પણ એક પાસ મળી શકશે.” પ્રાણુલાલે પોતાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી.

“કવિરાજના, ડાયરેક્ટરના અને માલિકના મિત્રો માટે ઑરચેસ્ટ્રા વર્ગની ટિકીટો ખુદાબક્ષ ખાતા તરીકે ખાસ રાખી મૂકવામાં આવે છે. કંપનીના લેણદારો જેવા કે ૬૦ ધનજીભાઈ પુન્ન ફ્રેન્સી કાપડના વેપારી, અરદેસર માણેકજી દારવાલા વિલાયતી દારૂની દુકાનના માલેક, હજીરી-મલ કિશોરમલ મારવાડી ઓછા (!) વ્યાજે નાણાં ધીરનાર, વગેરે ઉપરાંત ફેટલાક ઍક્ટરો પોતાની અખંડ સૌભાગ્યવતીને પણ લઈ આવી આ ઑરચેસ્ટ્રાના કલાસમાં બેસાડે છે.”

સ્લામી બાબુએ ઉર્દુ નાટક કંપનીનો એક ઍક્ટર તેના બે પારસી મિત્રો સાથે સુરાપાન કરતો હતો. ત્રણે જણાએ મળી લગભગ આખી ઑટલ ખાલી કરી હતી. પેલો મુસલમાન ઍક્ટર કવિરાજ ચક્રમનું છેલ્લું વાક્ય સાંભળી રાતો પીળો થઈ ગયો. તે બોલી ઉઠ્યો:-“અરે, એ મવાલી ! તું શું ભસે છે ?” આમ કહી તે ઉઠી ચક્રમ પાસે આવ્યો. ચક્રમનું બેજી વિશેષ ખસેલું જોઈ હીરાલાલ ઉઠી ચાલ્યો ગયો. ચક્રમે પેલા ઍક્ટરને ઉદ્દેશી કહ્યું:-“શરમ છે-શરમ છે-ધણીજ શરમ છે.

મારા જેવા એક અગ્રગણ્ય કવિરાજને તું મવાલી કહે છે? મારી કંપનીમાં દશ પઠાણો છે. તેમની પાસે હું તારાં હાડકાંનો ખીમો ન કરાવું તો મારું નામ ચક્રમ નહિ.”

હવે પેલા ઍક્ટરનો એક પારસી મિત્ર બોલી ઉઠ્યો:—“જેયો—જેયો તને. કક્કાને કુતી મારી તારા જેવા ધનાય કવિઓ આજકાલની મુબ્બની ગતરોમાંથી કુતી નીકલીયાછ.”

ધીમે ધીમે વિવાદ વધી ગયો અને અશ્રાવ્ય સંબોધનોનો ઉભય પક્ષ તરફથી ઉપયોગ થવા માંડ્યો. પ્રાણુલાલ મહા મુસીબતે ચક્રમને સમજાવી ખુદાર લઈ ગયો. બન્નેના પગ લથડતા હતા. લથડતે પગે નાકા સૂધી ગયા પછી ચક્રમ બોલ્યો:—“દોસ્ત પ્રાણુલાલ! સંબંધને લીધે મારાથી કદાચ ટુંકારીને તમને બોલાવાય તો તમે ખોટું લગાડશો નહિ. ચાલો, આજે આપણે એક સ્થળે ગાનતાન સાંભળવા જઈએ.”

પ્રાણુલાલ ચંચળ પ્રકૃતિનો હતો. તે ચક્રમની ઇચ્છાને વશ થઈ તેની સાથે જવા લાગ્યો. બન્ને જણુ કૉર્નર ગ્રાન્ડરોડથી ગોળપીઠા તરફ જવાને રસ્તે આગળ વધ્યા. બે મિનિટ પછી રસ્તાની સડક ઉપર આવેલા એક ત્રણ મજલાના મકાન પાસે તેઓ ઉપસ્થિત થયા. નીચે જેલખાના જેવી લોઢાના સળીઆવાળી અંધ ઓરડીઓમાં કુત્સિત હાવ-ભાવ કરતી અધમ પંક્તિની વેશ્યાઓ ઉભેલી હોઈ તેઓ હસ્તસંકેત અને નેત્રસંકેતથી રસ્તે જતા આવતા પુરૂષોને આકર્ષવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. મકાનની એક બાજુએ એક ગલી આવેલી હોઈ એ મકાનમાં જવાનો દાદર ગલીમાં પડતો હતો. ચક્રમ અંધકારની વિશેષતાને લીધે ગલીમાં આવેલા મકાનની દિવાલ સાથે અડ્ડળાયો. પ્રાણુલાલે તેનો હાથ પકડી તેને ખેંચી લીધો. પછી બન્ને જણુ દાદર ચઢી પહેલે માળે ગયા. એ પહેલા માળના પાછળના ભાગમાં છજ જેવી ગંભેરી આવેલી હતી. તેમાં ત્રણ ચાર વારવિલાસિનીઓ પાન ચાવતી ઉભી હતી.

છળમાં દીપકના પ્રકાશનો વિશેષ વિસ્તાર નહિ હોવાથી એ સ્ત્રીઓની સુંદરતાની પરીક્ષા થઈ શકે તેમ નહોતી; છતાં તેમણે મેં ઉપર સફેદ રાખોડી જેવો પાઉર ચોળ્યો હતો તે સ્પષ્ટ જોઈ શકાતો હતો.

છળમાં ઘાટણો જેવી દેખાતી બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓ આંખો વિકાસી ફરતી હતી. પાછળના ભાગમાં પૂરતું અજવાળું નહિ હોવા છતાં એ સ્ત્રીઓ ઘણી કદરૂપી અર્થાત્ રમણી વેશધારી પિશાચિનીઓ હોય એવી લાગતી હતી. આંખો ઉંડી ઉતરી ગયેલી, ગાલોમાં ખાડા પડેલી એ સ્ત્રીઓને જોતાં સ્વાભાવિક રીતેજ અંતરમાં ઘણા ઉપજવાનો સંભવ હતો. આમ છતાં એવી ચુડેલોને પણ તેમને લાયક પુરૂષો મળી આવતા હતા. એ પુરૂષો એવી દર્દોના ભોગ થઈ પડેલા હોઈ કંગાલ હતા. તેઓ આઠ બાર આનાથી માંડી વધારેમાં વધારે એક રૂપિયામાં સાટુ નક્કી કરતા હતા.

ચક્રમ અને પ્રાણલાલ ઉપર ગયા. છેક ઉપરના મજલે આગળના ભાગમાં બે ઓરડાઓ આવેલા હોઈ બન્ને ઓરડામાં ફેરોસિન લેમ્પના પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો હતો. એક ઓરડામાં જમીન ઉપર આગ્રાનો ગાલીચો બિછાવેલો હોઈ ઓરડાને ગોળ કુંડાળે ફરતી ગાદી તકીઆની બેઠકા હતી. ત્રણ ચાર પાનદાની અને થુંકદાનીઓ પણ પડેલી હતી. ગાદી તકીઆઓની બેઠકાના મધ્ય ભાગમાં એક ત્રીસ વર્ષની તરૂણી બેઠેલી હતી. તેણે આંખોમાં સુરમે આંજ્યો હતો. મેં ઉપર પાઉર લગાવ્યો હતો. તેના પગો મેંદીથી રંગાયેલા હતા. તેના શરીર ઉપર અલંકારોની વિશેષતા હતી. ત્રીસ વર્ષની એ તરૂણી નવચુવતી જેવી લાગતી હતી. તેણે પહેરેલો પોષાક તેની શ્રંગારપ્રિયતાનો સ્પષ્ટ પરિચય કરાવતો હતો. એના પહેરવેશમાં પુરૂષોની પાંચમાલીનું “રેડ સિગ્નલ” હતું તથા એ “રેડ સિગ્નલ” પાસે ચાલુ જમાનાની કાંઈક ગાડીઓ અથડાઈ પડી હતી.

ગાદી તકીઆ ઉપર ત્રણ ચાર મુસ્લમાન, બે ત્રણ હિંદુ, એક બે નાટકના એક્ટરો વગેરે બેઠા હતા. ચક્રમ અને પ્રાણલાલે પણ એ ઓરડામાં પ્રવેશ કરી બેઠક લીધી. એક બે પૈસાદાર જેવા દેખાતા પુરૂષો નજીક મદ્યપાનની સઘળી સામગ્રી પડેલી હતી. તેઓ વચ્ચે વચ્ચે નશાનો ઉતાર થતાં સોડા મિશ્રિત સુરાપાત્રને કંઠમાં પધરાવતા હતા. ખીરસે ખાલી થઈ ગયેલા કેટલાક પુરૂષો શ્રાદ્ધ પદ્ધતિના કાગજઓની માફક તેમના તરફ જોઈ રહેતા હતા.

એ તરૂણીની પાસે એક ઉસ્તાદ અને તખ્તચી બેઠા હતા. સતાર, શીડલ, સારંગી, વગેરે વાદ્યયંત્રો ત્યાં મૈજબૂદ હતાં. તખ્તચીએ નરગાને વ્યવસ્થિત કર્યાં એટલે તરૂણી મુત્તીબદ્ધે ઉઠી ઉભી થઈ આકર્ષક અને રતિરસોત્પાદ હાવભાવથી સંગીત શુરુ કર્યું. સુમધુર કંઠે તે ગાવા લાગી કે:—

“તોરી બાંકી નજરીયાં જાહુ બરી,
 મોરે ખ્યારે સાંવરિયા જાહુ લરી.
 સાથ ઇસ દિલને બી ન જીગરકે દિયે,
 તેરી તેગે નજરને વોહ ચરકે દિયે.
 તન હમ પારા મન હમ પારા
 નયનોસે સયનોંકા વોહ તીર ખ્યારે તુને મારા.
 લાગી કટારીયાં જાહુ બરી.

[મુસદ્દસ.]

કયુંજી રહે હમ કિસ મુલકકા દસ્તુર ખતાવો,
 હમ તુમયેં મરે ઓર ન તુમ મુહબી દિખાવો;
 જીસ દિલકે હો કુરખાન ઉસી દિલકે જલાવો,
 ઓર છાત્ર રહે ફિર આંખબી આકર ન મિલાવો.

શ્રોતાઓ વચ્ચે વચ્ચે પ્રશંસાના ઉદ્દગાર કાઢતા હતા અને ગાયિકા પાસે રૂપિયા નાખતા હતા. એક પછી એક એમ અનેક સંગીત ગવાયાં. સંગીત ગાતાં ગાતાં ગાયિકા કોઈ કોઈ પ્રેક્ષક તરફ વિલક્ષણ દૃષ્ટિથી જોતી હતી. તેની દૃષ્ટિમાં પુષ્કળ વિકાર જોવામાં આવતો હતો.

રાતના બે વાગ્યાના અરસામાં નાટકાના ખેલ જ્યારે ખતમ થઈ જવા આવ્યા ત્યારે થાકી ગયેલી ગાયિકાએ ગાન બંધ કર્યું. શ્રોતાઓની સાથે ચક્રમ અને પ્રાણલાલ સ્વસ્થાન તરફ વિદાય થયા. કેવળ એક માલદાર દેખાતો મુસલમાન પુષ્કળ મદ્યપાનથી વિવશ બની ગાયિકાના ઘરમાં આખી રાત પડી રહ્યો. એ મુસલમાને ઘણા રૂપિયા આપેલા હોવાથી ગાયિકાને તેની ઈચ્છાને આધીન થવું પડ્યું.

કૌર્નર ગ્રાન્ડરોડથી આરંભીને ગોળપીઠાના નાકા સૂધી આવેલી વારવિલાસિનીઓમાંની કેટલીક રાતના બે વાગી ગયેલા હોવા છતાં હજી સૂધી જાગૃત હતી તથા નાટક જોઈને તેમજ સંગીતના જલસા સાંભળીને ઘર તરફ જતા પુરૂષો તરફ લુબ્ધ દૃષ્ટિથી તેઓ જોતી હતી. હજી પણ આ રસ્તે આવેલાં મકાન બત્તીઓના પ્રકાશથી ઝગમગી રહેલાં જોવામાં આવતાં હતાં. રાત્રિના બે વાગવા આવેલા હોવા છતાં આ રસ્તે આવેલી પાન બીડીવાળાઓની દુકાનો, ઇરાનીની એક બે હોટેલો ખુલી હતી અને ક્વચિત્ ક્વચિત્ આસપાસની કોઈ ચાલમાંથી સોડા, પાનપટ્ટી વગેરે મંગાવનાર વેશ્યાઓના પોકાર સંભળાતા હતા. ચેપી દોંતો ભોગ થઈ પડેલી, અધમાધમ વર્ગની વારયોષિતાઓનું મુખ્યત્વે કરીને આ રસ્તેજ રહેઠાણુ છે. એ લત્તા ઉપર રાત્રિના આઠ વાગ્યાથી આરંભીને બે ત્રણ વાગ્યા સૂધીમાં જે બનાવો બને છે એ બનાવો એવા રોમાંચકર અને અનીતિપૂર્ણ હોય છે કે, આ સ્થાનને કોઈ વિવેકી માણસ નર્કનુંજ સ્થાન સમજે. ઘણા કમચકલ પુરૂષો વાસનાને વશ થઈ આ નરકાગારમાં ફૂંકા મારી પ્રમેહ, ચાંદી, બદ વગેરે જીવલેણ દોંતો ભોગ થઈ પડે છે અને તેને પરિણામે આજકાલ આખા મુંબઈ શહેરમાં ગરમીનાં ચેપી

દર્દોના ડોક્ટરો તથા વૈદ્યો ધણી વધી ગયા છે. ગરમીનાં ભયંકર દર્દોથી એ પુરૂષો પોતાની આખી જીંદગીની પાયમાલી તથા ખાનાખરાખી કરે છે તથા તેઓ એ દર્દોનો એપ તેમના સંસારને અને સંતાનોને આપી વંશનો વિનાશ કરે છે. એવા પુરૂષો અને સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ સંતાન શૂન્ય રહે છે તથા જે કદાચ તેમને સંતાન થાય છે તો તે અદ્યજીવી, દુર્બળ કિંવા ખોડખાપણુવાળાં હોય છે.

કૉર્નર ગ્રાન્ટરોડથી ગોળપીઠા સૂધીના લત્તા ઉપર વેશ્યાનો અનાચાર ચાલવા ઉપરાંત કટલાંક છુપાં જીગારખાનાં પણ ચાલે છે. બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટના બાહોશ પોલિસ અધિક.રીઓ તથા સી. આઇ. ડી. ના ચતુર અમલદારો એ માટે ચાંપતી તપાસ ચાલૂ રાખતા હોવા છતાં એ છુપો જીગાર કાઢ પણ રીતે બંધ પડતો નથી.

(૨)

આજે અમે હવે દ્વિતીય રાત્રિનું વર્ણન કરીએ છીએ. ઉપર જે ગાયિકાની ચાલનું અમે વર્ણન કર્યું છે, એ ગલીમાં હવે આપણે જવાનું છે. એ ગલીના છેક ખુણામાં આવેલા ત્રણ મજલાવાળા એક મકાનને છેક ઉપરને મજલે એક મોટા ઓરડામાં લાંબો ગાલીચો બિછાવી ગોળ કુંડળો ફરતા ભિન્ન ભિન્ન જાતિના નાની મોટી ઉમ્મરના લગભગ પંદરેક પુરૂષો બેઠેલા હતા. એ પુરૂષોની પાસે બનાવટી રૂપિયાઓનો ઢગલો પડેલો હતો. કાઢ કાઢએ એ રૂપિયાઓની પાસે પાંચની અને દશની નોટો પણ રાખેલી હતી. બે હુક્કાઓ તૈયાર ભરેલા હોઈ એક હુકકા એ જીગારખાનાનો માલેક પીતો હતો અને બીજો હુકકા એક પ્રાઠ મુસલમાન પુરૂષ પીતો હતો. એ પુરૂષોમાંના એક જણ પાસે નાની કેશ બાંધ પડેલી હોઈ તે જીતનાર માણસ પાસેથી માલિકનું કમિશન લાણ કાળમાંજ બરાબર હિસાબ કરી ઉધરાવી બેતો હતો. તેની કેશબાંધમાં પાંચસો હજારની નોટોથી માંડી એક પૈસા સૂધીનું જૂદું

જૂદું ચલણી નાણું હતું. મથાકમે દાવ લગાવી બેઠેલા પુરૂષો પાસા ફેંકતા હતા તથા જોતજોતામાં કોઈ હારી જતો અને કોષ જીતતો હતો. જીગારખાનાનો માલીક પણ અઠંગ જીગારી હતો. તે મોટા મોટા દાવ લગાવતો હતો. તેણે સફેદ રેશમી ખમીસ ઉપર ચાઈના સીલ્કનું જાકીટ પહેરેલું હોય જાકીટ ઉપર સોનાનો છોડો ઝૂલી રહેલો હતો. તેના હાથ ઉપર હીરાજડિત વીંટીઓ હતી. તેનું શરીર ભરાવદાર અને ધહુંવણું હતું. તે સિંધ મુલતાન તરફનો રહેવાસી હોય એમ લાગતું હતું. તે સહુની સાથે હિન્દુસ્તાની ભાષામાં વાતચિત કરતો હતો. ‘લગાઓજી, કયું ગભરાતે હો? આજ આપકા કિસમત બડા તેજ હય.’ વગેરે વાક્યો વારંવાર તેના મુખમાંથી નીકળતાં હતાં. નવલશ્યા હીરજીના જેવો તેનો રૂઆબ હતો. આ જીગારખાનાના ઓરડાની નજીક એક પચીસ ત્રીસ વર્ષની દેખાવડી સુંદરી અલસભાવથી એ ઓરડામાં બેઠી હતી. એ સ્ત્રી હિંદુ હોય એમ લાગતું હતું. તે જીગારખાનાના માલિકની રખાત હતી. એ સ્ત્રીના અંગ ઉપર કેટલાક મૂલ્યવાન અલંકારો હતા. એનું પ્રખર સૌન્દર્ય, મદભર નયનાં અને ઘાટીલા અંગનું વિશેષ વર્ણન કરવાની જરૂર નથી; કેમકે આપણા આ રાત્રિ રહસ્યમાં એવું વર્ણન વારંવાર લાવવાની જરૂર લાગતી નથી. જે નાના ઓરડામાં એક આરામ ખુરસી ઉપર તે બેઠી હતી એ ઓરડાનાં દ્વાર અર્ધ ખંધ હતાં છતાં તેમાં સુખાસનો અને વિરામાસનોનો અભાવ નહોતો. એક ખુણામાં આવેલા મૂલ્યવાન છત્રપલંગ ઉપર દૂધના જેવી સફેદ શય્યા બિછાવેલી હતી. બે કાચનાં કપાટો વ્યવસ્થિત ગોઠવી રાખેલાં હતાં. યુવતીએ ગુલાબી રંગની એક સાડી પહેરી હતી. તેના પગમાં સ્લીપર હતી. કેશકલાપ છુટો હતો. આ રાત્રિ રહસ્ય સાથે એ યુવતીનો સંબંધ હોવાથી અમે દૂકમાં તેની આજ સૂધીની જીવનકથાનો પાઠકોને પરિચય કરાવીએ છીએ.

વર્તમાનકાળમાં જે કોષ પણ જાત વિશેષ અધમ સ્થિતિ ભોગવતી હોય તો તે કાઠિયાવાડની ખવાસ જાતિ છે. એ જાતિમાં ઘણું

ખરાં માણસો મનુષ્યત્વને, નીતિને તથા સદાચારને ઠોકરે મારી નિર્લ-
જ્ઞતાથી પાપકાર્યમાં-વ્યભિચારમાં અને વ્યસનમાં રમ્યાં પડ્યાં રહે છે.
અભક્ષાભક્ષ, મદ્યપાન, વ્યભિચાર વગેરેનું વિશેષ અસ્તિત્વ હિંદુ જાતિ-
ઓની અંદર ટેવળ ખવાસ જાતિમાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. જીગાર-
ખાનાના માલિક શ્યામસુંદરની જે રખાતોનો અમે પરિચય કરાવ્યો છે,
તેનું નામ રતન હોઈ તેનો જન્મ જામનગરમાં થયો હતો. તે જાતે
ખવાસજી હતી. ખવાસ જાતિની સ્ત્રીઓનું શારીરિક સૌન્દર્ય સ્વાભાવિક
રીતેજ વિશેષ હોય છે. કાઠિયાવાડી રાજદરબારના રંગમહાલયોમાં ખૂબ-
સૂરત ખવાસજીનું અસ્તિત્વ વિશેષ પ્રમાણમાં હોય છે. પોતાની ખૂબ-
સૂરતી વેચીને એ સુંદરીઓમાંની કેટલીક તો રાજમહારાજ કિંવા ઠાકોર
દરબારની કૃપા પ્રાપ્ત કરી સમસ્ત મૌજશૌખ તથા વિલાસ વિભવમાં
પસાર કરે છે. જે સુંદરીઓ એવા સૌભાગ્યથી વિમુખ હોય છે તેઓ
પોતાના ધણીના દેખતાં પરપુરુષની સાથે પ્યાર કરે છે. રતન ધણી
ખૂબસૂરત હતી. તેની માતાની દેખાદેખીથી ચૌદ પંદર વર્ષની ઉંમરથીજ
તે વ્યભિચાર કરતાં શીખી હતી. તથા એ વ્યભિચારને પરિણામે તે
અભક્ષાભક્ષ તેમજ સુરાપાન કરતાં શીખી હતી. જે છોકરા સાથે રતનનું
લગ્ન કરવામાં આવ્યું હતું એ છોકરો ઉંમરે રતનથી ચારેક વર્ષ નાનો
હોઈ મૂર્ખમતિ હતો. સંસાર વ્યવહારનું તથા સ્ત્રીને વશ રાખવાનું
તેનામાં બિલકુલ જ્ઞાન નહોતું. રતન તેને સારાં સારાં કપડાં ખરીદવાને
તથા ખાવા પીવાને વારંવાર પૈસા આપતી હોવાથી તે રતનના કાઈપણ
કાર્યમાં હરકત કરી શકતો નહોતો. મોહનસિંહ નામના ત્રિસેક વર્ષની
ઉંમરના હૃષ્ટપુષ્ટ તથા દેખાવડા તરણીની સાથે રતન પ્યારમાં પડી હતી
તથા તેમનો એ સંબંધ ધણાંખરાં માણસોના જાણવામાં આવ્યો હતો.
મોહનસિંહના પિતાએ ધ્રાંગધ્રા રોટ્ટમાં નોકરી કરી સારો પૈસો એકઠો
કર્યો હતો તથા છેવટે કાઈ કારણને લીધે ઠાકોર સાહેબની તેના ઉપર
ધતરાજી થવાથી તેને ધ્રાંગધ્રાનો લાગ કરી જામનગર જઈ રહેવું પડ્યું

હતું. પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી દુર્ભાગ્યવશતઃ મોહનસિંહ પોતાનાં સઘળાં સગાંઓને ગૂમાવી બેઠો હતો. મોહનસિંહનો પિતા સદાચારી હતો પરંતુ પુત્ર સાક્ષાત શયતાનનો અવતાર હતો. ત્રીસ વર્ષની ઉમ્મર થવા છતાં તેણે લમ કયું નહોતું. નવી નવી વિલાસવતી નવયુવતીઓનું ચિત્ત આકર્ષવાનો તેનો હમ્મેશાંનો વ્યવસાય હતો. પૈસો હોવા છતાં તેણે પોતાના પાપાચારથી પ્રતિષ્ઠા ગુમાવી હતી. રતન મોહનસિંહને ત્યાં રાતના વખતે સાસરે જવાનું નિમિત્ત દર્શાવી ચાલી જતી હતી તથા સહવાર થતાં ન થતાંમાં તો પાછી માતા પાસે ઉપસ્થિત થતી હતી.

પરિણામે ગામમાં બંને જણાની ઘણી નિંદા થવા લાગી એટલે ‘બાવો ઉઠ્યો, બગલમાં હાથ’ એવી રીતે રતનને આડું અવળું સમજાવી મોહનસિંહ છુપી રીતે તેને સાથે લઈ મુંબાઈ આવ્યો. બંને જણાં મુંબાઈ આવી ગોળપીઠાના લત્તામાં રહેવા લાગ્યાં. મોહનસિંહને પ્રથમથીજ જુગાર રમવાની ટેવ હતી. મુંબાઈમાં આવ્યા પછી તે અઠંગ જુગારી બન્યો. થોડા દિવસમાં શ્યામસુંદર સાથે તેની ઓળખાણ થઈ. સમાન પ્રકૃતિના માણસો વચ્ચે સંબંધ બંધાતાં વાર લાગતી નથી. થોડા દિવસમાંજ મોહનસિંહ અને શ્યામસુંદર વચ્ચેનો સંબંધ વધી ગયો. એ સંબંધને લીધે શ્યામસુંદર અને મોહનસિંહને ત્યાં આવતો જતો થયો. શ્યામસુંદર ધુર્ત તથા કપટી હતો. રતનનું પ્રથમ દર્શન થતાં જ તેના અંગમાં કામની જ્વાળા સળગી ઉઠી. આ વિષયનું વર્ણન કરવા જેટલું સ્થાન ન હોવાથી અમે સંક્ષેપમાં જ રતનની હકીકત લખીએ છીએ. મોહનસિંહે પોતાની પાસેની ઘણીખરી મિલકત શ્યામસુંદરના જુગારખાનામાં જુગાર રમવામાં ઉડાવી દીધી. તેનો સ્વભાવ ચ્હીડીઓ બન્યો તથા રતન ઉપર તેનો પ્રથમ જે મોહ હતો તે પણ ધણા અંશે ઓછો થઈ ગયો. આ પ્રસંગનો શ્યામસુંદરે લાલ લીધો તથા રતનને તેણે પોતાની અકંશાયિની બનાવી. રતન શ્યામસુંદરની ઇચ્છાને આધીન થઈ એક રખાત તરીકે તેના મકાનમાં જઈ રહી. આ બનાવથી શ્યામસુંદર

અને મોહનસિંહ વચ્ચે ભયંકર દુશ્મનાવટ ઉભી થઇ. બન્ને જણા એક બીજાનું કાટલું કાઢવા તૈયાર થયા. મોહનસિંહ પોતાના જીગારખાનાની પોલિસને બાતમી આપી દુશ્મનાવટ દર્શાવશે એવા ભયથી સ્થામસુંદરે થોડા દિવસ માટે જીગારખાનું બંધ કર્યું તથા તે પોતાના શત્રુનો નાશ કરવાના પ્રયત્ન આદરવા લાગ્યો. સ્થામસુંદરનો ધણા પઠાણો સાથે પરિચય હતો. એ લોકોને વારંવાર પૈસાની મદદ કરી તે પોતાનાં ધારેલાં કામ પાર પાડતો હતો. એ વિશ્વાસપાત્ર પઠાણોને એક હજાર રૂપિયા આપી તેમની માર્ગદર્શિત તેણે મોહનસિંહનું ખૂન કરાવ્યું તથા તેનો મૃતદેહ એવી સફાઈથી ગૂંમ કરી દેવામાં આવ્યો કે પોલિસને એ વિષયની કાંઈ ખબર પડી નહિ. મોહનસિંહને જહનમનો મુસાફર બનાવી દીધા પછી સ્થામસુંદર પાછું જીગારખાનું ચલાવવા લાગ્યો.

જીગારખાનામાં એડેલાં માણસો અને એ સ્થળનું અમે વર્ણન કરી ચુક્યા છીએ. એ માણસોમાં અમદાવાદનો મદનલાલ નામનો એક ધાંચી હતો. તે શરીરે ધણો જડો હતો. તેણે ડકનો લાંબો ફાટ પહેરેલો હોઈ ફાટને સોનાનાં બટન હતાં. માથા ઉપર બેંગલોર ટોપી હતી. આજે તેનું મોં ઉતરી ગયું હતું. આઠ દિવસથી લાગલાગટ આ જીગારખાનામાં આવી જીગાર રમવામાં તેણે લગભગ પાંચ છ હજાર રૂપિયા ગૂમાવ્યા હતા. અમદાવાદમાં તેના ઉપર ધણું દેવું થઇ ગયું હતું. પોતાની લગભગ પચીસેક હજારની મિલકત જીગારમાં ઉડાવી દઈ તે દેવાદાર બની ગયો હતો; આમ છતાં તેણે જીગાર રમવાની ખુરી ટેવ છોડી નહોતી. મદનલાલ શરીરે મજબૂત દેખાતો હોવા છતાં પુરૂષત્વહીન હતો. તેના સંસારનું ચિત્ર રાજનગર રહસ્યમાં આલેખવાનું હોવાથી અત્રે તેનો વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

‘હાર્યો જીગારી બમણું રમે’ એ લોકોકિત ખોટી નથી. કુબતો તરણાને પકડવાનો પ્રયત્ન કરે એ સિદ્ધાંતાનુસાર મદનલાલ દેવાની

જાનજામાંથી છુટવા ઉપરાઉપરી દાવ લગાવતો હતો તથા અંતે જ્યારે હારી જતો ત્યારે પુષ્કળ મદ્યપાન કરી મનના દુઃખને બૂલી જવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. શ્યામસુંદર પાસેથી બે દિવસ માટે હાથઉછીના લીધેલી એક હજાર રૂપિયાની રકમ પણ જીગારમાં ઉડી ગઈ હતી. ઘેરથી પૈસા મંગાવવાનો તાર કર્યો હતો તેનો ઘેરથી એવો ઉત્તર તારથી આવ્યો હતો કે, ‘તમે ઘરમાં શું રાખ્યું છે કે મોકલીએ? જલ્દી ઘેર આવો.’ આ ઉત્તર મળ્યા પછી મદનલાલની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહોતો. શ્યામસુંદરના સ્વભાવને તે થોડે અંશે જાણતો હતો. તે જેવી રીતે ઉછીના પૈસા આપવામાં ઉદાર હતો તેવી જ રીતે વસુલ કરવામાં નિષ્ઠુર હતો.

રાતના ત્રણ વાગ્યા સૂધી જીગાર ખેલવાનો ધંધો ચાલ્યો. ત્યાર પછી આવેલા માણસો એકેએક ઘર તરફ જવા લાગ્યા. શ્યામસુંદરની સૂચનાથી મદનલાલ રોકાયો. સહુના વિદાય થયા પછી તેમની બંનેની વચ્ચે સુરાપાનસહ વાતચિત ચાલુ થઈ. શ્યામસુંદર હિન્દુસ્તાની ભાષામાં વાત કરતો હતો તથા મદનલાલ અર્ધ હિન્દી તેમ જ અર્ધ ગુજરાતીના મિશ્રણથી બનેલી ઢંગધડા વગરની ભાષામાં ઉત્તરો આપતો હતો. અમે તેમની ઉભયની વાતને શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં અત્રે ઉતારીએ છીએ. શ્યામસુંદરે કહ્યું:—“મદનલાલ! આ વખતે તમે ઘણી રકમ હારી ગયા છો તેથી નિરાશ બની જવાની જરૂર નથી. હારજીતનો તો આપણો ધંધો છે. વળી કાંઈ વખત એવા સરસ દાવ લાગશે કે જેથી પુષ્કળ નફો થશે.”

મદનલાલે ચિંતાતુર મુખે કહ્યું:—“તમારું કહેવું ખરું છે; પરંતુ હું જે રૂપિયા ઘેરથી લઈ આવ્યો હતો તે બધા ગૂમાવી બેઠો છું. તમારી પાસેથી ઉછીની લીધેલી રકમ પણ હારી ગયો છું. ઘેર જઈ આવ્યા સિવાય બીજી કાંઈ રીતે હું પૈસાની જોગવાઈ કરી શકું તેમ નથી. તમે આઠ દશ દિવસ સૂધી તમારી રકમ વિના ચલાવી શકશો?”

શ્યામસુંદરે કહ્યું:-“ભાઈ! આજકાલ હું પણ હારમાં છું; પરંતુ તમારા ઉપર મને પ્રેમ હોવાથી હું આઠ દસ દિવસ ખુશીથી ચલાવી શકીશ. તમે મને પાંચ હજાર રૂપિયાની હેન્ડનોટ લખી આપો. તમે હજાર રૂપિયા આપશો એટલે હું તમારી હેન્ડનોટ તમને પાછી આપીશ.”

મદનલાલે વિસ્મિત બની જઈ કહ્યું:-“એક હજાર રૂપિયાને બદલે પાંચ હજાર રૂપિયાની હેન્ડનોટ લખી આપું?”

શ્યામસુંદરે કહ્યું:-“એમાં હરકત જેવું શું છે? મારા ઉપર તમને વિશ્વાસ નથી કે? જે વિશ્વાસ ન હોય તો મારો કાંઈ આગ્રહ નથી. તમે મને મારી રકમની સગવડ કરી આપી બેલાશક અમદાવાદ ચાલ્યા જાઓ.”

મદનલાલ નિરૂપાય હતો. તે ધુર્ત શ્યામસુંદરની સોનેરી જાળમાં સર્વાંશે સપડાયો હતો. તેણે લાચારીથી પાંચ હજાર રૂપિયાની હેન્ડનોટ અથવા કાળું કાગળીયું લખી આપી છુટકારો મેળવ્યો.

એકલા મદનલાલને જ નહિ પરંતુ જીગારખાનામાં આવતા હરેક માણસને તેમની આસપાસની પરિસ્થિતિ છુપી રીતે જાણી લઈ શ્યામસુંદર પૈસા ધીરતો હતો તથા કાળાં કાગળીયાં લખાવતો હતો. જે કોઈ માણસ પૈસા આપવાનો ઈન્કાર કરતો તો કાયદાની મદદ લઈ તે લખાવેલી રકમ મેળવતો. સાચું ખોટું ધશ્વર જાણે પરંતુ લોકવાયકા એવી છે કે, આવાં જીગારખાનાંની હયાતી પોલિસના જાણવામાં હોવા છતાં વીસમી સદીના ધશ્વર સ્વરૂપ બની બેઠેલા પૈસાના પ્રભાવથી, તેમનું કામકાજ ધમધોકાર ચાલે છે. સરકારી અદાલતોમાં કેટલાંક જીગારખાનાના વહીવટદારો પકડાયેલા હોય, તેમના કેસ ચાલેલા એ સંબંધની હકીકત પણ મુંબઈવાસીઓએ અમારા સહયોગી ભાઈબંધાના પત્રોમાં વાંચી હશે. આવાં જીગારખાનાં મુખ્યત્વે કરીને ખરાબ લત્તાઓમાં અર્થાત્ કમાટી-પુરા, ફેરાસ રોડ, ગોળપીઠા, ચર્નીરોડ જંકશન વગેરે સ્થળોએ આવેલાં

હોય છે. કેટલાક માણસોનું એમ પણ માનવું છે કે મુંબાઈનાં સારાં ખોટાં ઘણાં સ્થળોએ ધોડાઓની શર્તના દિવસોમાં ખાનગી બેટીંગ લેવાય છે. આગળના લાગમાં કપડાંની કે ગાંધીના મરી મસાલાની દુકાન રાખી ધોડાઓનાં નામ નોંધવાનો તથા પૈસાની લેણદેણ કરવાનો હિસાબ પાછલા દરવાજે થાય છે. ધોડોદોડના વિષયને રાત્રિ-રહસ્ય સાથે સંબંધ નથી તેથી અત્રે તેનો વિશેષ ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

(૩)

વાંચક ! નવી રાત શરૂ થાય છે. હવે આપણે કૉર્નર ગ્રાન્ડરોડ ઉપર આવેલી એક નાટક કંપનીમાં જવાનું છે. જે કવિરાજને આપણે પ્રથમ વિભાગમાં જોઈ ચુક્યા છીએ, તે કવિરાજ મહાશય શ્રીમાન્ ચક્રમ પૈસાને અભાવે દેશી રમ દારૂની આખી બાટલીને પેટમાં પધરાવી સ્ટેજ ઉપર વીંગની એક આરામ ખુરસીમાં આડા પડી પોતે લખેલા “વિશ્વ-દર્પણ” નામક નાટકની શુરૂઆતની તૈયારી જોતા હતા. સ્ટેજના ખુણા પાસે એક દરવાજો હતો. દરવાજા પાસે એક આયનાવાળું ટેબલ હોઈ તેના ઉપર ચીફ ઍક્ટરોને પાઉડર કરવાનાં સાધનો પડેલાં હતાં. નજીકમાં બીજી બે ત્રણ ખુરસીઓ પડી હતી. તેમાંની એકના ઉપર કંપનીનો ડાયરેક્ટર હીરાલાલ બેઠો હતો. તે શરીરે જીંડો, કદે ઠીંગણો અને મશકરો હતો. નાટ્યકળાનું મુખ્ય અંગ જે અભિનય ગણાય છે, તેમાં તે વિશેષ કુશળ હતો અને તેનો અવાજ થીયેટરને ભેદી આસપાસની ચાલીઓમાં પહોંચી શકે એવો બુલંદ હતો. જો કે બરાબર ગાઈ શકતો ન હોતો, પરંતુ મોટા બરાડાથી એક બે ગજલો લલકારી વિલક્ષણ હાવભાવથી સંગીત વિદ્યાશુન્ધોનાં દિલ બહેલાવતો હતો. તેની ઉમ્મર લગભગ ચાળીસેક વર્ષની હતી. તેની પાસેની ખુરસીપર લગભગ બાવીશ વર્ષની ઉમ્મરની એક અભિનેત્રી બેઠી હતી. એ રમણીએ પોતાના મુખ ઉપર પાઉડર તથા અભિનય કરવા માટે એક શ્રીમંત

ગૃહસ્થની પુત્રીના જેવો મૂલ્યવાન પોષાક પહેરેલો હોવાથી તેના સ્વાભાવિક સૌન્દર્યની સમીક્ષા કરવાનું લખનાર માટે મુશ્કેલ છે. વળી આજકાલની ઘણી ખરી નાટક કંપનીઓમાં સઘળાં પાત્રો પાવડરનો ઉપયોગ કરતાં હોવાથી તેમની સુરત મવાલી જેવી કદરૂપ છે કે બેહસ્તની હુરી જેવી ખૂબસૂરત છે તેનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી. છતાં એટલું તો ખરું કે જો નાટક કંપનીના જે ઍક્ટરો અને ઍક્ટ્રેસો રાત્રે પાર્ટમાં ઉતરે છે તેમને દિવસે જોઇએ તો આપણને કોઈ અનાથાશ્રમની યાદ આવે. કુટેવ અને પરપુરણામી થયેલા ફટલાક છોકરાઓના દીદાર રડતી સુરત જેવા જેવામાં આવે અને કોઇ બાદશાહી મહેલની રાજરાણી જેવી દેખાતી નટીનો ચહેરો સફેદ ગદ્દી કિંવા ગોળપીઠાપર બેઠેલી કોઇ વારાંગના જેવો જણાય! છતાંય આવી નટીઓ ઉપર આશંક થઈ જનારા ઉલ્હુઓની આ જમાનામાં કોઈ ખોટ નથી. કંપનીના માલિકથી માંડી ડાયરેક્ટર અને ચીફ ઍક્ટરો તેની ખુશામદ કરવા તૈયાર હોય છે.

ડાયરેક્ટર હીરાલાલની પાસે બેઠેલ ઍક્ટ્રેસનું નામ રાધા હતું. એ બાવીસ વર્ષની હોવા છતાં અત્યારે સોળ વર્ષની સુંદરી જેવી દેખાતી હતી. તેના માટે તો એટલુંજ કહેવાનું બસ થશે કે—

હર અદા મસ્તાના, સરસે પાંઉતક છાઈ હૂઈ-
ઉફ! તેરી કાફર જવાની જોશપર આઈ હૂઈ.

ગુજરાતીમાં કહીએ તો—

વિના વાદળી ચંદ્ર જ્યમ, ચમકે છે આકાશ;
તેવી રીતે યુવતીનું, પામે રૂપ પ્રકાશ.

એનાં નયનોમાં કામદેવની કીડા હતી, એના બન્ને પયોધર અનેક પુરૂષોને પાયમાલ કરી પીરામીડ બન્યા હતા. તેના ચરણોની ચાલ ભલભલા ભોગીઓને અને યોગીઓને ચલાયમાન કરવાને સમર્થ હતી. તેનાં

નખરાં ચંચળ પ્રકૃતિના પુરૂષોને પામમાલીની પ્રવૃત્તિમાં પરોવે તેવાં હતાં. તેના હાવભાવ લલનાસુલભ લજ્જાને દેશવટો આપી વિલાસિતાના ક્ષેત્રમાં ચનચન નાચ કરતાં હોય એવા લાગતાં હતાં. તેનો કંઠ સ્વર મૃદુ-મધુર પરંતુ કૃત્રિમ હતો.

ટેબલની ઉપર ધડીઆળની પાસે સ્વીચ બોર્ડ હતું. નજીક પડેલી એક બેંચપર પોતાના પાઈનાં વસો પહેરી કેટલાક છોકરા અને પુરૂષો એવા શંભુભેળામાં સજ્જ થઈને આવ્યા હતા કે તેઓની જાતિ ઓળખવાનું કામ સામાન્ય જોનાર માટે મુશ્કેલ થઈ પડે.

કેટલાક નાની મોટી ઉમ્મરના નરજાતિના ઍક્ટરો નારી જાતિનું કામ કરી એવા વિચિત્ર હાવભાવને વશ થઈ ગયા હતા કે તેમને જોતાં જ કેવી ઉપમા આપવી એ લેખકને માટે અશક્ય છે.

ડાયરેક્ટર હીરાલાલે નટી રાધાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“વાહ ! આજે તો તમે ખૂબસૂરત દેખાઓ છો !”

હીરાલાલના મનોભાવને રાધા જાણતી હતી. તે જો કે, અનેક પુરૂષગામિની હોવા છતાં આ ડાયરેક્ટરના સ્થૂળ શરીર ઉપર તેને અભાવ હતો. કેવળ સ્વાર્થની પુતળી બની તે તેની સોનેરી જાળ થવા છતાં ખૂબસૂરત બહા બની જૂલનો ભોગ થઈ નહોતી. કાદવમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં એ સરોજિની, પાપના આપથી મુક્ત રહી કળિયુગની સતી દ્રોપદીની માફક સંસાર લીલાનું રહસ્ય સમજતી અને અનુભવતી હતી. અરજોદયના પ્રકાશથી અખજોનાં બંધનમાંથી છુટી તે એ ચારના બંધનમાં લપટાડ હતી !

તેણે કહ્યું:—“ખૂબસૂરતીનો તો અમારો ઇજારો છે ! જો અમે ખૂબસૂરતી ન બતાવીએ, નખરાં કરી નફક્ટોને ન નચાવીએ તો માલિકનાં ખીરસાંની પામમાલી અમારો પગાર વધવાના માર્ગમાં કંટકરૂપ

થઈ પડે અને અમારી પાછળ નાચનારા તમારા જેવા તપ્પલાના તપ્પલામાં પણ કાણું પડે. પણ જેજે, આ ખૂંસસૂરતીની આગપર દીવાના અને પતંગરૂપે બળા મરવામાં સાર નથી.”

હીરાલાલે ગંભીર ભાવથી કહ્યું:—“વાહ! સતી સાવિત્રી! વાહ સતી તોરલ! પાંચ પતિની સતી દ્રોપદી પદ્મિનીનો જમાનો હવે ચાલ્યો ગયો છે. ધર્મનાં ધર્તીંગ અને નીતિનાં પોથાં બાળુએ મૂકી મોજ-મગ્ગહ માણવાનો વખત આવ્યો છે. પણ હાં, એ વાતનું વિવેચન કરવાની હમણું જરૂર નથી. ડુરસદે બે ઘડી ગોષ્ઠિવિનોદ કરીશું.”

નંદકુમાર નામનો એક ચીફ ઍક્ટર એટલામાં ફર્યા કરતો હતો. તે દેવી મહાલક્ષ્મીના નામપર દોડતી શ્વરતોનો શાખીન અને કળિયુગની દેવી સુરનો પરમ પુગ્ગરી હતો, ત્રીસેક વર્ષનો એ તરૂણ શરીરે પાતળીઓ અને વાંકી ચાલવાળો હતો. તેના હાથ ઉપર એક રીસ્ટ વૉચ હતું. હમણું તે એક શ્રીમંતના પુત્રના પોષાકમાં પાઠ કરવા સજ્જ થઈ આવેલો હોવાથી તેના યથાર્થ પહેરવેશ વગરનું વર્ણન કરવું અપ્રાસંગિક છે.

રાધા નંદકુમારની રાસલીલાનું રહસ્ય હતી. બન્ને જણાં બનતા સુધી એક જ કંપનીમાં સાથે નોકરી કરવાનો કોન્ટ્રાક્ટ કરાવતાં હતાં. રાધાની સાથે હીરાલાલને વાત કરતો જેઠ નંદકુમારનાં નેત્રોમાં ધર્ષાં ભરાઈ આવી. એ ધર્ષાંનું દર્શન કરીને રાધાએ હીરાલાલ પાસેથી ઉઠી સ્ટેજપર આંટા મારવા માંડ્યા.

વાંચક! હવે ચાલો સ્ટેજના પાછલા ભાગમાં જઈએ. છેક છેવટના ભાગમાં ચાર ઓરડીઓ આવેલી હતી. તેમાંથી એક પેઇન્ટીંગના કામમાં આવતી હતી, બીજી ડ્રેસીંગરૂમ હતી, ત્રીજી રૂમ ડાયરેક્ટર સાઈ ક્લાસેટ પીવાને માટે રીઝર્વડ હતી. અને ચોથી ઓરડી ઍક્ટરોને વિશ્રામ લેવાની ઓરડીમાં પોતાના પાર્ટને અનુકૂળ વસ્ત્રો પહેરી હમણું બે ત્રણ બારથી સોળ વર્ષની અંદરની વયના છોકરાઓ અને પચ્ચીસથી

ત્રીસ વર્ષની ઉમ્મરના એ પુરુષ પાર્ટના ઍક્ટરો બેઠા હતા. બેઠેલા છોકરાંઓમાં ચૌદ વર્ષની ઉમ્મરના છોકરાનું નામ નલિનીકાંત હતું. તે દેખાવડો હતો. છોકરી બનાવતાં બ્રહ્માએ ભાંગ પીને ભૂલથી તેને છોકરો બનાવી દીધો હોય એવો તેના ચેનચાળા ઉપરથી ભાસ થતો હતો. ઉભા રહેલા એ મોટા પુરુષ ઍક્ટરો તેની સાથે બિલ્લસ શબ્દોમાં રસાલાપ તથા શંગારિક ચેનચાળા કરતા હતા. રૂપાળી અને ખલ્લકનંદા વચ્ચે જાણે મેરુઓ ઉભો હોય એવો એ ખેલ હતો. નલિનીકાંત (એના બાપે જો એનું નલિનીકાંતને બદલે નલિની પાડ્યું હોત તો સાઈ શોભત) એ રસકીડાથી જાણે અલૌકિક સ્વાદ અનુભવતો હોય એવી રીતે તેનો ચહેરો ખીલી નીકળતો હતો.

વાંચકો ! નાટ્યશાળાના અંગરંગનું દર્શન કરી ચાલો હવે આપણે થીએટરની બહાર દષ્ટિ દોડાવીએ. અમોએ પહેલેથી જ કહ્યું છે કે આજે “વિશ્વદર્પણ” નામનું નવિન નાટક ભજવી બતાવવાનું હતું એટલે પ્રેક્ષકોનાં ટોળે ટોળાં સાત વાગ્યાથી નાટકશાળાની પાસે એકઠાં થવા લાગ્યાં હતાં. રસ્તેથી ગાડી ધોડા તેમજ મોટરો ચાલવાની જગા નહોતી. શ્રીમંત-ગરીબ-આલી-મવાલી દરેક જણે ટીકીટોપર દરોરો પાડ્યો હતો. તેઓના આ ધસારાને પહોંચી વળવા માટે અને મારામારી કિંવા ખૂનામરકી ન થાય એટલા માટે કંપનીના માલિક પોલિસ કમીશનર સાથે અગાઉથી બંદોબસ્ત કરી પોલીસની એક ટુકડીને હાજર રખાવી હતી તથા દરેક ડોરપર એક એક ગોરા સોલ્જરને પહેરો ભરતો ઉભો રખાવ્યો હતો. વળી ખુદાબક્ષ ટિકીટો આપી પોતાના તરફથી પણ કેટલાક મવાલીઓને રોક્યા હતા.

આ બાજુ ટિકીટો વેચવાવાળાઓના યુમ ખરાડાથી આખો રસ્તો ગાજી રહ્યો હતો. આઠ આનાનો દોઢ રૂપિયો, રૂપિયાના ત્રણ, બે રૂપિયાના આઠ અને ઔરચેસ્ત્રાના દશ દશ પંદર પંદર અને કોઠ સારી સીટ

માટે પચાસ રૂપિયા સુધી ભાવ બોલાતા હતા. એક બાજુ સરકાર માથાપતી મહેરબાનીથી રમત ગમતનાં સાધનો ઉપર ટૅક્સ પડવાથી નાટકશાળાના માલિકેએ ભાવ વધારી દીધા હતા, તે ઉપરાંત બહાર વેચનારાઓનો ટૅક્સ ચાર-ચાર છ-છ ગણો વધુ પ્રેક્ષકોનાં ખીસ્સાં ઉપર કાતર મૂકતો હતો. આંખના અંધા અને ગાંઠના પૂરા-આપની કમાઈપર તાગડધીન્ના કરવાવાળા તેમજ શેર બજારના સદામાંથી કમાયેલા કિંવા મહાલક્ષ્મીની રેસના ઘોડા દોડાવી હરામના પૈસા મેળવેલાઓ એક એક ટીકીટના પચાસ રૂપિયા આપવાને પણ અચકાતા નહોતા !

આવા ટિકીટના સખ્ત ભાવ હોવા છતાં થીએટર ચીકાર ભરાઈ ગયું હતું. ફોરાસ રોડ અને ગિરગામમાં નિવાસ કરતી વારયોષિતાઓ પણ નાટક જોવા આવી વતી. તેઓનાં આગમનથી પ્રેક્ષકોનાં દિલ પાણી પાણી થઈ જતાં હતાં અને ‘ આ ફલાણી-આ ફલાણી ’ એમ અંગુલી નિર્દેશ કરી એક બીજાને બતાવતા હતા. તેઓ મદભરનયનથી આસપાસમાં બેઠેલા કેટલાક શોખીન યુવકો તરફ જોતી હતી. પીટ તથા થર્ડ ક્લાસમાં બેઠેલા અસભ્ય પ્રેક્ષકો વારંવાર તાળીઓ પાડતા હતા અને સીસોટીઓ વગાડતા હતા. એ સઘળો કોલાહલ શેર બજાર-કિંવા મચ્છી બજારની યાદ આપતો હતો. પસીનાથી પ્રેક્ષકોનાં કંપડાં ભીંજાઈ જતાં હોંઠ ચોતરફ એક પ્રકારની તીવ્ર દુર્ગંધનો વિસ્તાર થયેલો હતો. કોઈના મુખમાંથી તમાકુની, કોઈના મુખમાંથી મઘની અને કોઈના મુખમાંથી ગટરની વાસ આવતી હતી. જે સ્થળે કળા તેમજ સુંદરતાનું દર્શન થવું જોઈએ, જે સ્થળે વિશ્રાંતિ અને વિનોદ મળવો જોઈએ, તે જ સ્થળનું ગુજરાતી રંગભૂમિનું-આવું બિભત્સ ચિત્ર જોવામાં આવે એ શું ઓછું શર્મ ભરેલું છે ?

બેલ શુરૂ થવાને બરાબર પાંચ મિનિટની વાર હતી, એટલામાં એક બે ઘોડાની ગાડી થીએટરના દરવાજા પાસે આવીને ઉભી રહી.

તેમાંથી સુંદર વેશ પરિધાન કરેલ એક જણ ખીજા ત્રણ સાથીઓ સાથે ટિકીટ ઓફીસ પાસે આવીને ઉભો રહ્યો. તેણે ઍક્સટ્રાની ચાર ટિકીટો માંગી. ટિકીટ વેચનારાએ ધણા માન સહિત જણાવ્યું:-“ શેઠ, ધણો જ દિલગીર છું કે એક પણ ટિકીટ નથી.” ટિકીટ લેનાર તરફ નિરાશ થયો. એટલામાં એક મુસલમાન તેની નજીક આવી પહોંચ્યો અને કહેવા લાગ્યો:-“ શેઠ ઍક્સટ્રાની પાંચ ટિકીટો છે. જોઈએ છે ? ”

યુવાને પૂછ્યું:-“ શી કિમ્મત લેવી છે ? ”

“ દરેકના પચાસ રૂપિયા ? ” પેલાએ જવાબ આપ્યો.

યુવાને તરતજ બસો રૂપિયાની બે નોટો કહાડી ઍક્સટ્રાની ચાર ટિકીટો વેચાતી લઈ લીધી.

આ યુવાનનું નામ વિનોદચંદ્ર હતું. તે જાતે ક્ષત્રિય હતો. કાપડ મારકીટમાં તેની બે દુકાનો ચાલતી હતી તેમજ વાલકેશ્વર નેપીયન સી રોડ, ગામદેવી, મહાબળેશ્વર, માથેરાન, દેવલાલી વગેરે સ્થળે તેના બંગલાઓ આવેલા હતા. મુંબાઈમાં પણ કેટલીક ચાલીઓ હોવાથી દર મહિને ઓછામાં ઓછું તેને પંદર હજાર રૂપિયા ભાડું આવતું હતું. પાશ્ચાત્ય રીત રીવાજનો તે પરમ પક્ષપાતી હતો. તેની ઉમ્મર પચીસેક વર્ષની હોઈ તેનો પહેરવેશ વીસમી સદીની વિલાયતી સભ્યતાનો પરિચય કરાવે એવો હતો.

વિનોદચંદ્ર આ કંપનીની ઍક્ટ્રેસ રાધા ઉપર મોહિત થયેલો હોવાથી તે વારંવાર નાટક જોવા આવતો હતો તથા રાધા પોતાની ભૂમિકા ભજવવા સ્ટેજ ઉપર આવતી ત્યારે તે તેના તરફ સુગંધિત ગુળપગુચ્છ ફેંકતો હતો. રાધા પહોંચેલી હતી. તે વિનોદચંદ્રની આંતરિક વૃત્તિને કળી ગઈ હતી તથા એવા એક શ્રીમંત આશકને મોહજાળમાં ફસાવી રાખી મોજ-મગ્નહ ઉડાવવાની તેની પ્રબળ લાલસા હતી.

અરાબર ૯-૪૦ મિનીટ નાટક શરૂ થયું. કવિરાજ ચક્રમે રમતું એક પીપ પેટમાં પધરાવી એ ખેલ લખ્યો હતો તથા તેમાંનું દરેક વાક્ય સફાઈથી કરેલી ચોરી હોય એમ સાફ સમજી શકાતું હતું. ખિલતસ રસતું આ ખેલમાં એટલા પ્રમાણમાં મિશ્રણ હતું કે એ રસિક રસિકાઓનાં ચિત્તને વિહ્વળ બનાવી દેતો હતો. વિનોદચંદ્ર કેવળ રાધાના અભિનય તરફ જ લક્ષ્ય રાખતો હતો. તેણે એક ન્હાની ચીડી લખી આજે પુષ્પગુચ્છ ફેંકી પોતાનો સંદેશો પહોંચાડ્યો. પાઠકો ! આવી રીતે પ્રેમ સંદેશો પહોંચાડવાના બનાવો ઘણી કંપનીઓમાં બને છે. નટ અને નટીઓનાં કામને વખાણી એક બીજાને મેળવવા માટે ઝુલના તોડા તથા હારો અનીતિમાં રત થયેલાં સ્ત્રી પુરુષોને કેટલા ઉપયોગી થઈ પડે છે તેનું આ ખરું દૃષ્ટાંત છે. પ્રેક્ષક વર્ગ બીચારે એમ સમજે છે કે, ઝુલના તોડા તથા હાર નટ નટીઓનાં ઉત્તમ કામને લીધે અપાય છે; પરંતુ વસ્તુતઃ તેમાં અનાચારનું બીજ-બદ્દેલીની સામગ્રી ભરેલી હોય છે એમ તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ હોતો નથી.

એક તરફ જ્યારે વિનોદચંદ્ર અને રાધાનો આ પ્રમાણે પ્રેમ પત્રિકાનો વ્યવહાર ચાલતો હતો, ત્યારે હવે આપણે બીજી તરફ પ્રેક્ષકોમાં દૃષ્ટિ ફેરવીએ. નાટકનો પહેલો અંક પૂર્ણ થયો હતો. પ્રેક્ષકવર્ગ, ક્ષાધ ગોખલેની હોટેલમાં કિંવા નાકાપરના ધરાનીના હોટેલમાં પોતાનું આગસ ઉડાવવા જવા લાગ્યો ત્યારે કેટલાક સીગરેટો ફૂંકી થીએટરની બહારના બગીચામાં નાટક ઉપર ચર્ચા કરવા લાગ્યા. એટલામાં એક કુબ્જવેશપરિધાન કરેલી રમણી ઑરચેન્દ્રામાંથી બહાર આવી અને તેણે ડોરકીપરના હાથમાં પાંચ રૂપિયાની નોટ અને ચિઠ્ઠી મૂકી. આ ચિઠ્ઠી આજના નાટકમાં મુખ્ય નાયકનું કામ કરનાર મદનમોહનને આપવાની હતી. રૂપિયાની લાલચે ડોરકીપર રમણીનો સંદેશવાહક થયો. પહેલો અંક ખલાસ થયા પછી એકટરો ચ્હા પાણી પી પોતપોતાની ભૂમિકાને યોગ્ય વસ્ત્રો પરિધાન કરવાના કામમાં ગુંથાયલા હતા ત્યારે આપણે

નાયક મદનમોહન બીજા અંકના પહેલા પ્રવેશમાં પોતાનું કામ નહિ હોવાથી ડાયરેક્ટરની ઓરડામાં જઈ ઇઝીચેર ઉપર પડ્યો હતો અને પોતાનો નવીન પાઠ ફરી વાંચી જોતો હતો. એટલામાં ડોરકીપર મીંઠ ધાનશાકે તેના હાથમાં પેલી ચિટ્ટી મૂકી. ચિટ્ટીના ઉપર “આજના ખેલમાં મુખ્ય નાયકનું કામ કરનાર મીંઠ મદનમોહનને પહોંચે” એમ લખેલું હતું. પત્ર ઉપરના અક્ષરો જોઈ મદનમોહન આશ્ચર્યચકિત થયો. પત્રના અક્ષરની મરોડ જોઈ તેના મનમાં લાગી આવ્યું કે, આ અક્ષરો કાંઈ સ્ત્રીના જ હોવા જોઈએ. વિસ્મિત બની કૌતૂહલ દષ્ટિએ તેણે તે પત્ર ફેડયો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું:—

“જીવનાધિક પ્રિયતમ !

આજે તમે જે વખાણવા લાયક કામ કરી ‘ખતાવ્યું’ છે, તેથી મારા અંતરમાં તમારે માટે અપાર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. તમારું દર્શન કરવાને હું તલપી રહી છું. મારા ચિત્તચક્રાર ! આ ચાતકિનીને તલસાવશે તો તેનું જીવન જવાળામય બની જશે. પિયુ ! આપ આ પ્રેમિકાને પ્રેમના પાઠ પઢાવો. આજે રાતના અઢી વાગે ખેલ ખલાસ થવા બાદ રીપન થીએટરની પછવાડેની ગલીમાં આવશે. મારી ગાડી ત્યાં ઉભી હશે. ગાડીની નિશાની તરીકે કાળો ઘોડો કાળી ગાડી અને કૉચમેનનો પોશ્તાક પણ કાળો હશે. આશ્ચર્ય છે કે આપ મને નિરાશ નહિ કરો એટલી અંતિમ પ્રાર્થનાસહ વિરમું છું.

લીંઠ — આપના દર્શનની ખાસી. xxxxx.”

પત્ર વાંચી મદનમોહન દિગ્મૂઢ બની ગયો. આજના તેના કામથી પ્રેક્ષકો ખુશ ખુશ થઈ ગયા હતા. એટલે સ્વાભાવિક રીતે તેના મનમાં આનંદ સમાતો ન હતો અને તેના આનંદના બદલા તરીકે એક રમણીની ચિટ્ટી મળે એટલે સ્વર્ગ તો તેને એ હાથ દૂર જ દેખાવા લાગ્યું. તેણે પોતાના મનમાં ઘણી ઘડભાંગ કરી જોઈ. જવું કે ન જવું, વગેરે

હરેક પ્રકારના વિચારો કરી આખરે તેણે આ રમણીના રહસ્યનો બેદ જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો.

ખીજે અંક શુરૂ થઈ ગયો હતો. ખેલમાં કાંઈ દમ નહિ હોવાથી લગભગ બે વાગ્યે ખેલ પુરો થયો. પ્રેક્ષકો પોત પોતાના ઘર તરફ ચાલ્યા ગયા. વિનોદચંદ્ર પોતાના મિત્રો સહિત થીએટરના દરવાજા બહાર નીકળી પોતાની મોટરમાં બેઠો તથા ચાલકને તેણે ચરનીરોડ ટ્રાન્સે જંકશન પાસે લઈ જઈ ઉભી રાખવાનો હુકમ કર્યો. ચાલક મથાસ્થજે મોટર લઈ ગયો.

ખેલ ખલાસ થયા પછી રાધા હાજરી પુરાવી હાથ મોં ઘોષ વિનોદચંદ્રે ચિટ્ટીમાં કરેલા સંકેત પ્રમાણે ચરનીરોડ જંકશન પાસે ગઈ. વિનોદચંદ્રે તેને પોતાની મોટરમાં બેસાડી દીધી. બે મિનીટમાં જ મોટર બનામહોલ બેનમાં આવેલા એક બે માળના બેઠા બંગલા નજીક જઈને ઉભી રહી.

(૪)

રાત્રિના અગીયાર વાગ્યા હતા. મદનમોહન પોતાના ગીરગામ બેંકરોડ પર આવેલા મકાનના સુસજ્જિત દિવાનખાનામાં બેઠો હતો એટલામાં તેને ચાકર લક્ષ્મણ બારણું ઉઘાડીને ત્યાં દાખલ થયો. મદનમોહને તેને પૂછ્યું—“કેમ, શું કામ છે?”

લક્ષ્મણે નીચું મસ્તક રાખી મૃદુ-મધુર કંઠે કહ્યું—“શેઠ, ત્રિકમદાસ શેઠ આવ્યા છે.”

“વારૂ, જા, તેમને અહીં લઈ આવ.”

લક્ષ્મણ તરત જ ત્રિકમદાસને મદનમોહનના દિવાનખાનામાં લઈ આવ્યો. ત્રિકમદાસ ગર્ભશ્રીમંત ગુણવાન માણસ હતો. ઉમ્મર આશરે છવીસ સત્તાવીસ વર્ષની હતી. કાવ્ય, સાહિત્ય, નાટ્ય અને ચિત્રકળાનો તે ધણેજ ઉપાસક હતો. સંગીતવિદ્યામાં તે અતિ પ્રવીણ હતો અને

ચિત્રકળા તો તેને એટલી હસ્તગત થઇ ગઇ હતી કે, મુંબાઈ શહેરમાં તેના જેવો લાગ્યે જ કોઇ બીજો આર્ટિસ્ટ મળી શકે ! મદનમોહન અને ત્રિકમદાસ ઉભય એકજ પ્રકૃતિના ઉપાસક હોવાથી બન્નેમાં સારી મૈત્રી જન્મી હતી. મદનમોહનની અભિનયકળાનો તે ઘણો પ્રશંસક હતો અને તેના અભિનય ઉપરથી અનેક ચિત્રો ઉપજાવી તે પોતે કળાતિ મેળવી શક્યો હતો.

બન્ને મિત્રો ઘણા દિવસે મળેલા હોવાથી ઉભય હસ્તાંદોલન કરી એક કાચ ઉપર ચર્ચા કરતા બેઠા એટલામાં લક્ષ્મણ પુનઃ ત્યાં આવ્યો અને એક પત્ર પોતાના શેઠના હાથમાં મૂકી ચાલ્યો ગયો.

મદનમોહને પત્ર ફાડી જોયો અને બોલ્યો:-“ઓહો ! આમાં તો આપણી હરીફ કંપનીના નવા ખેલની ટિકીટ છે !” એટલું કહી તે પત્રનું કવર ઉલટાવી ઉઘટાવીને જોવા લાગ્યો.

ત્રિકમદાસે જણાસાપૂર્વક કહ્યું:-“શું, આમાં બીજું કંઈ લખેલું નથી ?”

મદનમોહને જવાબ આપ્યો:-“નહિ.” એટલું કહી પત્રપરના શિરનામાના અક્ષરો બરાબર ધ્યાનપૂર્વક તપાસતો તે બોલ્યો:-

“વાહ ! ઘણી સફાઈથી અક્ષરો લખ્યા છે ! કોના હસ્તાક્ષર હોવા જોઈએ એ ઝોળખી શકાતું નથી, તેમ અનુમાન પણ થઇ શકતું નથી !”

ત્રિકમદાસે પત્ર પોતાના હાથમાં લીધો અને કહ્યું:-“આ તો સ્ત્રીના હસ્તાક્ષર જણાય છે ! અક્ષરો પકડાઇ ન જાય માટે ખાસ વાંકાચુકા લખ્યા હોય એમ જણાય છે ! બરાબર, આમાં કાંઈક ભેદ જણાય છે.”

અક્ષરો ઉપર તીક્ષ્ણ દ્રષ્ટિ રાખી મદનમોહન બોલ્યો:-“આશ્ચર્ય !- આશ્ચર્ય ! ! નિશ્ચય સ્ત્રીના જ અક્ષરો છે ! પરંતુ પોતાના અક્ષરો પકડાઈ ન જાય એટલા માટે તેણે કંપતા હાથે અક્ષરો લખ્યા જણાય છે !”

ત્રિકમદાસ સહજ મૂછમાં હસી બોલ્યો:-“ મદન ! તારી મનમોહન મૂર્તિએ કોઈ રમણીના ઉપર જાદુ ચલાવ્યું હોય એમ જણાય છે ! આ રમણી પ્રેમના કંદામાં ફસાઈ પડી છે અને તને મળવા માગે છે. વાર, પણ લક્ષમણ કેમ પાછો આવ્યો ? ”

ખરેખર, બન્ને જ્યારે ખાનગી ગુફતગુ કરતા હતા એટલામાં લક્ષમણ ત્યાં છાનોમાનો આવી તેઓની વાત સાંભળતો હતો. ત્રિકમદાસે તેને સહજ રોષયુક્ત સ્વરે કહ્યું:-“ કેમ, અહીં શા માટે આવ્યો છે ! ”

કંપિત સ્વરે મદનમોહન તરફ જોઈ લક્ષમણે કહ્યું:-“ શેઠ; પેલા પત્ર સાથે આ બંડલ આવ્યું હતું, તે હું આપવા વિસરી ગયો હતો એટલે લઈ આવ્યો છું.”

મદનમોહને પૂછ્યું:-“ આ ચીઠ્ઠી અને બંડલ કોણ લાવ્યું ? ”

લક્ષમણે ઉત્તર આપ્યો:-“ એક લૈયો આ બન્ને જણસો આપી તરત જ ચાલ્યો ગયો.” એટલું કહી લક્ષમણ દિવાનખાનું છોડી બહાર ચાલ્યો ગયો. ત્રિકમદાસ સ્થિર દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોઈ રહ્યો.

મદનમોહને તે બંડલ છોડી જોયું તો બન્નેની અગળબાજી વચ્ચે તેમાંથી એક લાલ રંગનો સાફ નીકળ્યો. થોડો વખત બન્ને જણા ચિત્રવત્ એક બીજાના સામું જોઈ રહ્યા અને આ સાફનો ભેદ પામી શક્યા નહિ. આખરે મૌન ભંગ કરતાં ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“ મદન ! જે રમણીના મનની તેં ચોરી કરી છે તેણે જ આ સાફ બાંધી તું નાટક જેવા જાણ્ય તારે તને બરાબર ઓળખી શકાય માટે મોકલાવ્યો હોય એમ જણાય છે ! ખરેખર, આ સ્ત્રી બહુ ચાલાક હોવી જોઈએ. મને તો જણાય છે કે આ સ્ત્રી કોઈ સંબ્રાન્ત કુલશીલા હોવી જોઈએ.”

મદનમોહન બેદરકારી બતાવી બોલ્યો:-“ જેમાં આટલો બધો ભેદ ભરમ ભરેલો છે, ત્યાં હું તો જઈશ નહિ.”

ત્રિકમદાસ આશ્ચર્યચકિત થઇ બોલ્યો:-“ કેમ ? આવું સરસ આમંત્રણ છે; છતાં તેનું તું અપમાન કરે છે ? ક્યારથી તું સન્યાસી થયો ? શ્મશાન વૈરાગ્ય તો નથી આવ્યો. જે સ્ત્રી તારાપર, આટલી બધી મરી પીટે છે તેનો આવો તિક્કરકાર ? શું પાર્વતી બહેનને હું આ વાત કહી દઈશ એમ તું ધારે છે ? મારામાં તું આટલો બધો અવિશ્વાસ ધરાવે છે ? ”

મદનમોહન બોલ્યો:-“ નહિ, તું ધારે છે એમ નથી. નાટકનો તો આપણો ધંધો છે એટલે કાંઈ પણ નવો ખેલ હોય તો અમારે જવુંજ જોઈએ; પરંતુ આ ખેલમાં હું જઈ શકીશ નહિ. પાર્વતી મને દેવતુલ્ય માને છે. તેના આત્માને કિંચિત્ પણ આધાત પહેંચે એવું કાર્ય હું કરવા માંગતો નથી. માટે જે તું મારો ભાઈ હોય-મારું શુભ ઇચ્છતો હોય તો આ વાતમાં મને ઉત્તેજન મળે એવું કરીશ નહિ.”

ત્રિકમદાસ બોલ્યો:-“ ભાઈ, આપણે તો કળાના ઉપાસક એટલે જગતની દરેક સારી ખોટી બાબતો આપણે જાણવીજ જોઈએ. તારી જગ્યાએ જે હું હોઉં તો આ સ્ત્રીનો ઉપભોગ કર્યા સિવાય રહું નહિ. તારી જે ઇચ્છા હોય તો તારે બદલે હું આ સાફે બાંધી નાટકમાં જઉં.”

મદનમોહન ગંભીર સ્વરે બોલ્યો:-“ ભાઈ, તારા જેવાએ આવું સાહસ કરવું એ ઉચિત નથી. શું તું એમ ધારે છે કે, મારા બદલે તું જઈશ તો તે સ્ત્રી તારાપર પ્રસન્ન થશે ? ”

વિરક્ત ભાવથી હોઠ દબાવી ત્રિકમદાસ બોલ્યો:-“ નહિ, નહિ. હું તો તારી મશ્કરી કરું છું. શું હું આવું કામ કરું એવો છું ? વાર, પણ તારું મુખ કેમ મ્હાન જણાય છે ? તારા મનમાં શી વિચાર-માળા ચાલી રહી છે ? ”

મદનમોહન બોલ્યો:-“ ભાઈ ! મારા હૃદયની વાત હું તારી આગળ કાંઈ દિવસ છુપાવી રાખતો નથી, થોડા વખત પહેલાં અમારી કંપનીનું

‘વિશ્વદર્પણ’ નામનું નવું નાટક હતું. તે વખતે એક અદ્ભુત ઘટના યની હતી. આજની માફક તે દિવસે પણ એક સ્ત્રી તે ઘટનાની નાયિકા હતી. હું તો ધારૂં છું કે તે દિવસે જે રમણીએ અદ્ભુત પાઠ ભજવ્યો હતો તેના તરફથી જ આ ટિકીટ અને સાફ આવેલાં હોવાં જોઈએ.”

ત્રિકમદાસ કૌતૂહલથી ઉદ્દીપ્ત થઈ બોલ્યો:-“એ પ્રસંગે શું બન્યું તેની હકીકત તને કોઈ જાતની હરકત ન હોય તો મને જણાવ, તે સાંભળવાને માફ મન બહુ ઉત્સુક થઈ રહ્યું છે.”

મદનમોહન બોલ્યો:-“કહેવાને મને કોઈ જાતનો વાંધો નથી. તે સ્ત્રીનું હું નામ જાણતો નથી; તેનું ઠેકાણું જાણતો નથી; એટલે તે અદ્ભુત વૃત્તાંત કહેવાથી તેના સંબંધની હાનિ થવાની સંભાવના નથી. તારો ખાસ આગ્રહ છે તો હું કહું છું.” આમ કહી મદનલાલે કહેવા માંડ્યું:-“ગયા એ ખેલની રાતના પહેલો અંક ખલાસ થયા પછી મને એક અજાત રમણી તરફથી ચિઠ્ઠી મળી. આ ચિઠ્ઠીમાં લખાણના બાવાર્થ ઉપરથી હું એટલું તો સમજી શક્યો કે, તે મારા પર અનુરક્ત થઈ હોવી જોઈએ. અર્થાત્ ઘણો લાંબો વિચાર કર્યા પછી હું મારા મનને કાણુમાં રાખી શક્યો નહિ અને ખેલ ખલાસ થવા બાદ તેણે જણાવેલા સંકેતસ્થળે રીપન થીએટરની પછવાડેની ગલીમાં હું ગયો. ત્યાં એક કાળા ધોડાવાળી જીમ ગાડી ઉભેલી હતી. મને જોતાંજ ક્રાચમેન મારી પાસે આવ્યો અને મારો હાથ પકડી ગાડી પાસે લઈ ગયો. મંત્રમુગ્ધ નાગને જેમ મદારી નચાવે તેમ હું તેમાં દાખલ થયો. ગાડીમાં ધોર અધિકાર હતો. તે અધિકારની અંદર હું જોવા લાગ્યો પણ મને કાંઈ દેખાયું નહિ. ગાડી ચાલવા લાગી. ધોડાના ડાબલાના ટપટપ અવાજ સિવાય કાંઈ પણ સંભળાતું નહોતું. અધિકારમાં હું ગુપ્તગુપ્ત બેસી રહ્યો. એટલામાં કોઈ સ્ત્રીનાં રેશમી વસ્ત્રોનો સ્પર્શ મારા હાથને થયો. ચમકિત યની હું કાંઈ પૂછવા જાઉં એટલામાં નિમિષ માત્રની અંદર એક સ્ત્રીના

સુકામળ આલિંગનમાં હું આબદ થઈ ગયો. તેના અધરે મારા અધરને સ્પર્શ કર્યો. તેનાં સ્તનયુગલો મારા વક્ષસ્થળ સાથે સંલગ્ન થઈ જરા જરા કંપવા લાગ્યાં. કંપિત અને સુમધુર મૃદુકંઠે તે સ્ત્રી બોલી:-
“ભય પામશો નહિ. હું તમને આહું છું!” રમણીનો મધુર સ્વર સાંભળી હું તેને વારંવાર ચુંબન કરવા લાગ્યો. રમણીએ પ્રતિ ચુંબનથી ઉત્તર વાળ્યો. ત્યાર પછી થોડીક વાર સૂધી બન્નેમાંથી કાંઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ.”

ત્રિકમદાસે સહજ હસીને પૂછ્યું:-“ત્યારે તો તે સ્ત્રી બુદ્ધી હોવી જોઈએ. નહિ તો આવી રીતે કપટ કરી તારી સાથે આમ વર્તે નહિ!”

મદનમોહન બોલ્યો:-“નહિ, નહિ. બુદ્ધી નહિ, પણ નવીના યુવતી! જો કે ગાડીની અંદર અધકાર હતો તથાપિ આલિંગનથી હું સમજી શક્યો કે તેનાં પયોધર સમુજત હતાં અને બન્ને બાહુઓ સુલલિત હતા. ચુંબનથી સમજી શકાતું હતું કે, તેના સરળ અધરોષ્ટ્ર સુધાસિક્ત હતા અને કામળ કપોલપરથી પદ્મગંધની વાસ આવતી હતી અર્થાત્ તે સ્ત્રી પૂર્ણ રૂપસંપન્ના યુવતી હતી.”

વિરમીત બની ત્રિકમદાસે પુનઃ કહ્યું:-“આવી અદ્ભુત ઘટનાયુક્ત વાત મારા જન્મમાં મેં ક્યારેય સાંભળી નથી. જો તારો અને મારો અકપટ બન્ધુ જેવો સંબંધ ન હોત તો હું આ વાતમાં વિશ્વાસ રાખત નહિ. કાંઈ નવલકથાની વાત તું મારી પાસે કહી સંભળાવે છે, એમજ હું તો માનત.”

મદનમોહન બોલ્યો:-“ખરેખર, આ હું ખરી સત્યઘટનાની જ વાત કહી સંભળાવું છું.”

ત્રિકમદાસ બોલ્યો:-“વાર, તમાર પછી શું થયું?”

મદનલાલ બોલ્યો:-“ક્ષણ કાળ સૂધી પ્રેમાનંદમાં લિપ્ત થઈ મેં સર્ગસુખનો ઉપભોગ કર્યો. માણસ જેમ સ્વપ્નમાં સુષોપભોગ ભોગવે

છે, તેમજ 'મેં' સ્વપ્રસુપ અનુભવ્યું. કેટલાક વખત પછી મારાથી રહેવાયું નહિ એટલે મૈન લંગ કરી હું બોલ્યો:—

“ સુંદરિ ! તમે કાણુ છો એ હું જાણતો નથી, કિન્તુ પ્રેમમુગ્ધ બનાવી તમે મને સ્વર્ગમાં લઇ જતાં હો, એમ જણાય છે ! ”

ત્રિકમદાસે પૂછ્યું:—“ વાર, તે સુંદરીએ શો ઉત્તર આપ્યો ? ”

મદનમોહન:—“ તે સુંદરી કાંઈ પણ બોલી નહિ, પરંતુ પુનઃ પુનઃ ચુંબન કરી મારાં વક્ષસ્થળ ઉપર વક્ષ રાખી રહી. આનંદસલિલથી અભિષિક્ત બની મનમાં ને મનમાં મેં પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જ્યાં સુધી હું આ સુખસંગ મેળવીશ ત્યાં સુધી આ રમણી જે કાંઈ કહેશે તેનું પાલન કરીશ. ચુંબનો-આલિંગન ચાલતાં હતાં એટલામાં ગાડી ઉભી રહી. રમણીએ મારી આંખપર કાજો રેશમી રૂમાલ બાંધ્યો. ત્યાર પછી કાચમેને આવી ગાડીનું બારણું ઉઘાડ્યું. રમણી મારું કાંડું પકડી આગળ ચાલવા લાગી. આ વખતે હું સમજી શક્યો કે, ફાટક પાર કરી અમે ઉદ્ધાનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. થોડેક દૂર ગયા પછી રમણીએ મારો હાથ પકડ્યો. જાણે કે મારા તરફ કેટલોય પ્રેમ-અનુરાગ દર્શાવતી હોય તેમ તે ક્ષણે ક્ષણે મારા હાથ દબાવવા લાગી. - અમે એક સીડી ઉપર ચઢવા લાગ્યાં. આવી રીતે તે મને એક સુગન્ધથી આમોદિત થયેલા ઓરડામાં લઇ ગઈ.

ત્રિકમદાસે કહ્યું:—“ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યા એ પછી રમણીએ તારી આંખો ઉપર બાંધવામાં આવેલો રૂમાલ છોડી નાખ્યો હતો કે ? મને લાગે છે કે, એ વખતે તું તારી એ બેદી માથુકતું મુખમંડળ જોઇ શક્યો હોઈશ ? ”

મદનમોહને ઉત્તરમાં કહ્યું:—“ એ બેમાંની એક વાત બની હતી. રમણીએ મારી આંખો ઉપરનો રૂમાલ છોડી તો નાખ્યો; પરંતુ હું કાંઈ જોઈ શક્યો નહિ. જે ચતુર ચપળાએ બંધ ગાડીમાં બેસી છળ-

કપટથી મને પણ એ ગાડીમાં સાથે લીધો હતો તથા ગાડીમાંથી ઉતરતાં પહેલાં જેણે મારી આંખો ઉપર રૂમાલ બાંધ્યો હતો તે સહેલાઈથી મને પોતાનું મુખ બતાવે ખરી કે? એમ બનવું સર્વથા અશક્ય હતું. એ ઓરડામાં ઘણો ઉકળાટ થતો હતો. ત્યાં એક પણ બત્તી નહોતી. સઘળાં બારી બારણાં બંધ હતાં. વળી એ રમણીએ પણ પોતાના મુખ ઉપર છુરખો નાંખ્યો હતો. એવી હાલતમાં હું કેવી રીતે એ બુલબુલનું મુખ જોવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકું? તેણે મને એક સોફા ઉપર બેસાડ્યો. સામેના ટેબલ ઉપર દ્રાક્ષાસવની બોટલ અને ગ્લાસ હોઇ એક ગ્લાસમાં થોડો દ્રાક્ષાસવ રેડી પોતાને હાથે મને પાઈ દીધો. વિજળીનો પાંખો ચાલુ થતાં ઓરડામાંની ગરમી દૂર થવા લાગી. ત્યાર પછી એક સુંદર છત્રપલંગમાં અત્યંત સુકામળ શય્યામાં અમે બંનેએ શયન કર્યું. એ પ્રસંગે મેં જે સ્વર્ગીય સુખ અનુભવ્યું હતું તે આ જીવનમાં હું બૂલી શકું એમ નથી. એ રમણી ઉપર પુષ્પધન્વાએ પોતાનો પ્રભાવ એટલો બધો બેસાડી દીધો હતો કે, તે ક્ષણકાળ માટે સ્થિર રહી શકતી નહોતી.”

ત્રિકમદાસની ઉત્સુકતા ધીમે ધીમે વધતી જતી હતી. તેણે કહ્યું:-
 “એ બંગલો એનો પોતાનો હતો કે તને સાથે લઇ જવા માટે તેણે બાડે લીધો હતો? એ વિષય સંબંધી તું શું ધારે છે?”

મદનમોહન બોલ્યો:-“એ સંબંધી હું કાંઈ કહી શકું તેમ નથી. જે કાંઈ બન્યું હતું તે યથાક્રમે હું તને કહું છું. બીજી હકીકત સંબંધી જેવી રીતે તું અગમ્ય છે તેવી જ રીતે હું પણ અગમ્ય છું. એ બંગલો તેનો પોતાનો ન હોય એ કદાચ સંભવિત ન હોઈ શકે; પરંતુ એ બંગલાના હરેક ભાગથી તે એટલી બધી જાણીતી હતી કે ત્યાં તેનો ઘણો અવરજવર જરૂર હોવો જોઈએ. જે ઓરડામાં તે મને લઈ ગઈ હતી તેમાં અંધકાર હોવા છતાં હરેક વસ્તુ તે બધી સહેલાઈથી સોધી

શક્તી હતી. એ રમણી કાણ હતી, તે આ માટે મને બંગલામાં લઈ ગઈ હતી, એ બંગલો ક્યા સ્થળે આવેલો છે એ સંબંધીની કાંઈ હકીકત હજી સૂધી મારા જાણવામાં આવી નથી. હું કેવળ એટલું જ ધારું છું કે, મારા તરફ તેને પ્રેમ ઉપજ્યો હશે તથા ઘણી સાવધાનતાથી છુપી રીતે તેણે પોતાની ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કર્યું છે. વળી મને એમ લાગે છે કે એ રમણી કાંઈ સાધારણ નહિ હોય, -તે ઉચ્ચકુલોત્પન્ન હોવી જોઈએ. તેની શક્તિ અને સત્તા વિપુલ હોવાં જોઈએ.”

ત્રિકમદાસ:-“ પરંતુ એ ગાડીનો કાયમેન એ સુંદરીને ઓળખતો હોવો જોઈએ. તેણે રમણીની ગુપ્ત આશાનું પ્રતિપાલન કરેલું હોવાથી તે તેના સંબંધીની સઘળી હકીકતથી વાકિફ હોવો જોઈએ.”

મદનમોહન:-“ એ સંબંધી મારા મન સાથે મેં પુષ્કળ વિચાર કરી જોયો છે; પરંતુ એ રહસ્યનો સહજ પથ ભેદ હું ઉઠેલી શક્યો નથી. જે રમણી એટલી બધી સાવધાનતા રાખે તે કાયમેન કિંવા લેયા જેવા નોકરને પોતાનો ગુપ્ત ભેદ જણાવે એ નહિ બનવાજોગ છે. પ્રિય ભાઈ! મારી વાત હજી સર્વાંશે પૂર્ણ થઈ નથી. એ કલાક સૂધી હું એ રમણીના સ્વર્ગીય સહવાસમાં રહ્યો હતો. એ વખતે બીજા કાંઈ વિષય તરફ મારૂ લક્ષ્ય નહોતું. ઘણી વખત મેં મારા મન સાથે એવો પ્રશ્ન કર્યો હતો કે, એ ઘટના સત્ય હશે કે સ્વપ્ન? એ ઘટના સત્ય જ હતી. મનુષ્યના જીવનમાં કેવળ એક વખત માટે એવું સ્વર્ગીય સુખ ભાગ્યે જ મળતું હશે એમ હું ધારું છું. હમણાં તું કહે છે તેવી રીતે એ વખતે કાંઈ તપાસ કરવા તરફ મારૂં ધ્યાન નહોતું.”

ત્રિકમદાસે બંધુના મુખ તરફ તીવ્ર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરી કહ્યું:-
“ જેવી રીતે એ રાત્રે એ કલાક માટે તું એ અદ્ભુત બનાવનો નામક થયો હતો તેવા નામક બની વર્ષોનાં વર્ષ સૂધી સુખ ભોગવવાની મને ઇચ્છા થાય છે. મને લાગે છે કે, હજી તારૂં કથન સમાપ્ત થયું નથી.”

મદનમોહન:-“હવે મારું કથન સંમાપ્ત થવા આવ્યું છે. બે કલાક સૂધી મેં પ્રેમાનંદ અનુભવ્યો હતો. એ બે કલાક મને બે મિનીટ જેવા લાગતા હતા.”

ત્રિકમદાસ:-“એ બે કલાકનો સમય તું કેવી રીતે નક્કી કરી શક્યો?”

મદનમોહન:-“એ અંગલાના બીજા ભાગની અંદર એક ધડીઆળ આવેલું હોય એ ધડીઆળમાં જ્યારે પાંચ વાગ્યા ત્યારે રમણીએ કહ્યું:-
“વખત થઈ ગયો છે.”

હું આલિંગનમાંથી મુક્ત થઈ શય્યામાં બેઠો થયો. ઝડપથી મેં મારાં કપડાં પહેરી લીધાં. રમણીએ ફરીથી મારી આંખો ઉપર કાળો રેશમી રૂમાલ બાંધી દીધો. પછી તે મારો હાથ પકડી બગીચા સૂધી મારી સાથે આવી. વચ્ચે વચ્ચે અંતરના આવેશથી તે મારો હાથ દબાવતી હતી. મારું શરીર રોમાંચિત થઈ જતું હતું. એક વખત આંખો ઉપર બાંધેલા રૂમાલ પર હસ્તરેખાંથી તેણે એવો સંકેત કર્યો કે, એ રૂમાલ મારે છોડી નાખવો નહિ. ખરી રીતે મેં પણ આંખો ખુલી કરવાનો કાંઈ પ્રયત્ન કર્યો નહોતો. રમણી કાણુ હતી તથા હું ક્યાં જઈ ચઢ્યો હતો એ જાણવાની મારી ઇચ્છા નહોતી. મૃદુકંઠે નમ્રતાથી વિનંતિ કરતો હોઈ તેમ મેં કહ્યું, ‘પુનઃ આવો અગાધ પ્રેમાનંદ સત્વર પામ થાય એવી મારી ઇચ્છા છે.’ સહજ કંપતા કંઠે રમણીએ કહ્યું, ‘પ્રિય મદનમોહન! આપણી મુલાકાત પુનઃ જલ્દી થશે. એનો ઉપાય હું જરૂર નક્કી કરીશ.’ પછી અમે બન્ને યુગ થઈ ગયાં. દરવાજા નજીક અમે જઈ પહોંચ્યાં. તરત જ મને ગાડીમાં બેસાડવામાં આવ્યો. ગાડી મને લઈ જોરથી દોડવા લાગી. હું સ્વર્ગનિવાસની દૂર નીકળ્યો.

ત્રિકમદાસ:-“પછી તે આંખો ઉપરનો રૂમાલ છોડી નાખી ગાડીની બાજીમાંથી ચારે તરફ જોયું કેમ?”

મદનમોહન:-“ના. મેં રૂમાલ છોડી નાખ્યો નહોતો તથા કાંઈ પણ દિશા તરફ જોયું નહોતું. ગાડીમાં બેઠા પછી હું મંબીર ચિંતામાં પડી

ગયો હતો. મોહને વશ થઈ, બની ગયેલા અદ્ભુત બનાવ સંબંધી હું અનેકવિધ વિચાર કરતો હતો. મોહ જ્યારે દૂર થયો—એ વાત ખરી છે એમ મને લાગ્યું ત્યારે ઝડપથી મેં આંખો ઉપરનો રૂમાલ છોડી નાખ્યો. એ વખતે પણ ગાડીની અંદર નિબિડ અંધકાર હતો. બન્ને તરફની બારીઓ પણ બંધ હતી. તેને ખોલવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો; પરંતુ તે ખુલી નહિ. એ વખતે હું કેવો બહાવરો બની ગયો હોયશ્ચ એ તું સહેલાઈથી વિચારી શકે તેમ છે.”

ત્રિકમદાસ:-“આ વાત એક ભેદભરેલી અદ્ભુત નવલકથાના જેવી છે. એ સાંભળી મને ધણે આનંદ થયો છે.”

મદનમોહન:-“અદ્ભુત અને ભેદ ભરેલી હોવા છતાં એ તદ્દન ખરી વાત છે. પછી જે કાંઈ બન્યું હતું તે હું તને ટૂંકમાં જ કહી દઉં છું. યથારથજે ગાડી ઉભી રહી એટલે કાચમેને દ્વારા ઉધાડ્યું. તેણે માથા ઉપર એવી ખૂબીથી ફેટો આંખો હતો કે, તેનું મુખ જોઈ શકાય નહિ. વળી જે રથજે ગાડી ઉભી રાખવામાં આવી હતી તે સ્થળે પણ પુષ્કળ અંધકાર હતો. એ અંધકારમાં હું કાચમેનનું મુખ બરાબર જોઈ શક્યો નહિ. જે રૂમાલથી મારી આંખો આંધવામાં આવી હતી તેને સાથે રાખવાનો એક વખત મેં વિચાર કર્યો. એમ કરવાથી એ રમણીનો પત્તા કદાચ મેળવી શકાશે એવું મને લાગ્યું. છતાં એ પ્રકારથી મારી માથુકના મનમાં સંદેહ ઉપજવાનો સંભવ લાગવાથી મેં રૂમાલને ગાડીમાં જ રહેવા દીધો. નીચે ઉતર્યા પછી ગાડીને બરાબર જોઈ બેવાનો મેં પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ અંધકારના અસ્તિત્વને લીધે એ પ્રયત્ન સફળ થયો નહિ. વળી મને નીચે ઉતારી કાચમેન ધણી ઝડપથી ગાડી હાંકી અદસ્ત થઈ ગયો.”

ત્રિકમદાસ:-“એ ગાડીનો રંગ કેવો હતો એ તું જાણી શક્યો હોયશ્ચ. ગાડીના ઉપર કોઈ પ્રકારનું ચિહ્ન જોવામાં આવ્યું હતું કે?”

મદનમોહન:-“એ સધળા પ્રાપ્તો પૂછવા હવે વૃથા છે. મારા મનની એ વખતે અસ્થિર સ્થિતિ હતી. ગાડીમાં મારે ઝડપથી બેસવું પડ્યું હતું. કાંઈ પણ વિષય તરફ એ વખતે હું ધ્યાન આપી શક્યો નહોતો. જે મારી સ્થિતિમાં તું કાંઈ વખતે મૂકાયો હોત તો મારી આ હંકીકતની સત્યતા સમજી શકત છતાં હું એટલું કહી શકું છું કે, એ ગાડીનો રંગ કાળો હતો. કાચમેને જ્યારે મને ગાડીમાં બેસાડ્યો ત્યારે મારું ચિત્ત વિભ્રાન્ત બની ગયું હતું. બીજે દિવસે સવારે જે સ્થળે મને ઉતારવામાં આવ્યો હતો એ સ્થળે અંધકાર હતો.”

ત્રિકમદાસ:-“ગાડી તને ઉતારી ચાલી ગઈ પછી શું થયું?”

મદનમોહને હસીને કહ્યું:-“હવે કાંઈ બહુ કહેવાનું રહેતું નથી. પછી હું ધીમે ધીમે મારે ઘેર આવ્યો હતો. એ બનાવ બન્યાને પંદર મહિના વીતી ગયા છે; છતાં પુનઃ હું એ સુંદરીને જોઈ શક્યો નથી.”

ત્રિકમદાસ:-“એ રહસ્યમયી બેઠ બરેલી રમણીએ ટુંક સમયમાંજ તને મળવાનો માર્ગ શોધી કાઢવાનું જણાવેલું હોવા છતાં હજી સૂધી તેમ બન્યું નથી કે?”

મદનમોહન:-“ના.”

ત્રિકમદાસ:-“ધણી અગ્નયબીની વાત. હજી સૂધી તને પણ એ વાત બરાબર યાદ છે. આજે આ નાટકની ટિકીટ અને લાલ રંગનો સાફ મળતાં એ સધળી બની ગયેલી વાત તને યાદ આવી છે એ પણ આશ્ચર્યજનક છે. ધાર કે એ બેઠી ઓરત ફરીથી તારી સાથે પ્રેમ કરવા હાજર થાય તો એ આનંદ તું ભૂટે કે?”

મદનમોહન:-“બાપ! હું તને પ્રથમથીજ કહી ચુક્યો છું કે પાર્વતી ઉપર મારો ખરા જીગરનો પ્રેમ છે. તું મને હવે તે દુઃખી થાય એવે રસ્તે લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ.”

ત્રિકમદાસ:-“ત્યારે તું લાલ રંગનો સાફે બાંધીને આ નવા ખેલમાં નહિ જાય કે? એ રમણી પુનઃ તને મળવા ઇચ્છે છે એમાં કાંઈ સંદેહ નથી.”

મદનમોહન:-“ના-ના, હું એ ખેલમાં નહિ જ જાઉં. પુરૂષ ભોગી મધુકરની માફક અનેક પુષ્પકળીઓનું મધુ ચુસી બેવાનો પ્રયત્ન કરે એ સાફ નથી.”

ત્રિકમદાસ:-“ભાઈ! બધી સફાઈ જવા દે. તારી કંપનીની વિખ્યાત એક્ટ્રેસ રાધા સાથે તું ખ્યારમાં નથી પડ્યો કે?”

મદનમોહન:-“ભાઈ! મારી કાંઈ પણ વાત તારાથી ગુપ્ત નથી. અંતઃકરણથી હું રાધાને તિરસ્કારું છું. તે અમારી કંપનીના એક મુખ્ય એક્ટર નંદલાલની માથુક હોઈ તેને માટે લોકવાયકા સારી નથી. હું તો તેને દૂરથી જ નવગજના નમસ્કાર કરું છું. જો હું તને સાફ કહું છું કે, હું આ સાફે બાંધી નાટક જોવા પણ જનાર નથી. પહેલાં મેં ધણી મૉજશાપ્ત ભોગવી લીધા છે-પાણીની માફક છુટે હાથે પુષ્કળ પૈસા ઉડાવ્યા છે. હવે હું સંસારી થયેલો હોવાથી મારે હરેક રીતનો વિચાર કરી વર્તવું જોઈએ. જો કે આ સાફે એ બેદી રમણીએ મોકલ્યો હશે અને હું નાટકમાં ખેલ જોવા નહિ જાઉં તો તેથી માફ મન થોડું દુખાશે તો ખરું પરંતુ એ દુઃખ વેડી બેવાથી જ હું સુખી થઈ શકું તેમ છું.”

આમ કહી મદનમોહને આવેલી ટિકીટ ફાડીને ફેંકી દીધી. બીજી જ ક્ષણે તેણે કૉલીંગ બેગ વગાડ્યો.

તોકર લક્ષ્મણ ધીમે પગલે એ ઓરડામાં આવ્યો. મદનમોહને પેલો સાફે તેના હાથમાં આપી કહ્યું:-“લક્ષ્મણ! આ સાફને હમણાં લઈ જઈ બાળી નાખ. એને એક ક્ષણમાં જ બાળી નાખવાની મારી ઇચ્છા છે.”

મદનમોહનના આ વાક્ય સાંભળવામાં આવતાં ત્રિકમદાસના મનમાં એક નવીન વિચાર ઉપજ્યો. તે ચમકી ઉઠ્યો. સાફે બાળી નાખવામાં ન આવે એવી ઇચ્છાથી તેણે લક્ષમણના હાથમાંના સાફ તરફ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો. તીવ્ર દૃષ્ટિથી ત્રિકમદાસના મુખ તરફ જોઈ લક્ષમણે સાફે પકડી રાખ્યો.

ત્રિકમદાસને ઉદ્દેશી મદનમોહને કહ્યું:-“ભાઈ ! તું એ સાફે લખશ નહિ તથા મારા સંકલ્પમાં હરકત કરીશ નહિ. લક્ષમણ ! તું સાફે લઈ જા. જે હમણું જ એને બાળી નાંખવામાં ન આવે તો કદાચ મારો વિચાર બદલાઈ પણ જાય. મનુષ્યનો સ્વભાવ ધણો ચંચળ હોય છે.”

હવે ત્રિકમદાસ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. તેણે છુપી રીતે લક્ષમણ તરફ આંખનો એક ઇશારો કર્યો.

સાફે લઈ બાળક ધીમે ધીમે ખૂદાર ચાલ્યો ગયો. ત્રિકમદાસ પણ ચાલ્યો જવા માટે ઉઠ્યો. તે મદનમોહનની વિદાય લઈ ખૂદાર નીકળ્યો. જતી વખતે તેણે છેક નીચે રસ્તા ઉપર લક્ષમણને હાથમાં એક બંડલ સાથે ઉભો રહેલો જોયો. લક્ષમણની લોલુપ દૃષ્ટિનો અર્થ સમજી જઈ તેણે તેના હાથમાં ઝડપથી એક દશ રૂપિયાની નોટ મૂકી પેલું બંડલ લઈ લીધું. એ પ્રકાર ગુપ્ત રાખવાની સૂચના કરી ત્રિકમદાસ ઝડપથી ચાલ્યો ગયો.

(૫)

પાઠક ! ત્રિકમદાસે મદનમોહનના નોકર લક્ષમણને દશ રૂપિયાની નોટ આપી જે બંડલ લીધું હતું તે બંડલની ખાતમી આપતા પહેલાં એ બંડલ પાછળ બનેલી ખીનાનો શરૂઆતનો હેવાલ અમે રજૂ કરીએ છીએ.

અમારા રહસ્યમાં અમે એક કંપનીના અંતરંગ દશ્યનો ઇતિહાસ આપી ચુક્યા છીએ. જરૂર હોવાથી આપણે આજે બીજી એક કીચ

નાટક કંપની કે જેની સાથે લાલ ફેંટાનો અને પેલી કૃષ્ણવસ્ત્રધારિણી સુપ્ત અશ્વત્થાય યૌવનાનો બેઠક સમાયેલો છે ત્યાં જવાનું છે. રાતના આઠ વાગ્યા હતા. કોર્નર ગ્રાન્ડરોડ પર આવેલા કીંગ થીએટરમાં રજાની નજીકમાં વિંગ પાછળ પાત્રોનો જમેલો બેઠેલો હતો. ડાયરેક્ટરની રમની અંદર એક રાઉન્ડ ટેબલની આસપાસ બેનજોપ કોન્ફરન્સ એકઠી થઈ હતી. ટેબલ ઉપર પેય સામગ્રી હાજર હતી. કંપનીના માનીતા-જાણીતા અને લાગો ધરાવનારા પારસી તેમજ હિન્દુ કોમના ચાર એક્ટરો ત્યાં બેસી સીપ કરતા હતા. ખુણામાં પડેલી એક આરામખુરસીમાં સાક્ષાત પુષ્પધન્વાની પરી હોય, કામદેવની રતિ હોય એવી મિસ મેનકા નામની નટી પગ લાંબા નાખી અર્થસૂચક બેઠક દૃષ્ટિથી જોતી આડી પડી હતી. એનાં નયનોમાં મધ્યાહ્ન કાળની પ્રખર રક્તવર્ણુ છટા હતી. એનાં નયનોમાં વિનાશનું આકર્ષણ હતું. એના પ્રત્યેક અવયવની હિલચાલમાં થનથનાટ અને તનમનાટ વ્યાપી રહ્યો હતો. આ કંપનીના મુખ્ય કૌમિક એક્ટરની તે પ્રિયતમા હતી.

વાત ચાલતાં ચાલતાં ટૂંકાનું કામ કરનાર મુખ્ય એક્ટર જીવનચંદ્ર સિંહ જેવી ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યો.—

“મારું આવું અપમાન ! તમે જાણો છો કે આખી ગુજરાતની રંગભૂમિ ઉપર મારા જેવો કોઈ સિંહ નથી; મારે લીધે જ માલિકનાં ખીસાં તરબર થાય છે.”

મોલિયરના કિંવા નવલરામના એક માત્ર શિષ્ય તરીકે અવતરેલો હોવાનો દાવો કરનાર કૌમિક એક્ટર લાલદાસ બોલી ઉઠ્યો:—“રહેવા સો. જે હું ન હોત તો થોડા વખતમાં બધી ખબર પડી જત અને માલિકનું પાટીયું ચોરખજારના લીલાંડિમાં હરરાજ થઈ જત.”

ઉત્તરમાં જીવનચંદ્રે કહ્યું:—“હીજડાની માફક હેં હેં કરી કુદી જાણવાનું તો આજકાલના જમાનામાં સહુ કોઈ જાણે છે; નકામો શાનો પુલાય છે ?”

ધીમે ધીમે તકરાર વધી. એ તકરારનું સંપૂર્ણ શાબ્દિક ચિત્ર આપવાની જગ્યાનો અભાવ હોવાથી તકરારના પરિણામનો ટુંકમાં અમે પાઠકોને પરિચય કરાવીએ છીએ. રાઉન્ડ ટેબલે બધાનાં ભેગાંને બારદાન ગલીમાં મોકલ્યાં હતાં તેમજ સહિ પોતપોતાના મનમાં મસ્તાન હોવાથી બેની લડાઇ જોઇ ત્રીજો ખુશ થાય એવો એ રાઉન્ડ ટેબલના મેમ્બરોનો દેખાવ હતો. અતે તકરારે ગંભીર રૂપ પકડ્યું. મિસ મેનકા માલિકને ખબર આપવા ચાલી ગઈ. પ્રસંગ વિચારી ઈર્ષાખોરો ખસી ગયા તથા જીવનચંદ્ર અને લાલદાસ વચ્ચે લાકડીઓ ઉછળી.

મુંબઇના પદાણો કરતાં પણ નાટકના આ પદાણોની લીલા આગળ વધી; છતાં સદ્ભાવે માલિકે આવી પોતાનો નવો ખેલ સહિસલામત પાર પડે એ હેતુથી સમાધાન કરી તકરારનો અંત આણ્યો. આજનો ખેલ સાંસારિક હતો.

આ નવીન નાટક સામાજિક હોઈ તે કળાને નામે ઓળખાતી છુરી બલાના એક ઉપાસકે લખ્યો હતો. આજકાલ મુંબઇના જાહેર તખ્તા ઉપર ભજવાતાં ધણાંખરાં ઐતિહાસિક અને સામાજિક નાટકોમાં ઐતિહાસિક વિષયનું ખૂન કરી અને સામાજિક શિષ્ટાચારનો બહિષ્કાર કરી કેવળ પશુવૃત્તિને ઉત્તેજિત બનાવી દે એવા શ્રંગાર અને હાસ્ય-રસનો ધણી છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. એ બન્ને રસોને વર્તમાનકાળની ગુજરાતી નાટક કંપનીઓ પ્રજા સમક્ષ એવા હલકટ ભાવથી રજૂ કરે છે તેને માટે હરેક વિચારશીલ વ્યક્તિને સખેદ આશ્ચર્ય થયા સિવાય રહે નહિ. કાળ, પ્રસંગ, સંભવ અસંભવ, સબ્યતા વગેરે તરફ તદ્દન દુર્લક્ષ રાખી કોઈ પણ રીતે પૈસા પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી જ વર્તમાનકાળનાં નાટકોનો મોટો ભાગ લખાવવામાં આવે છે. સ્વતંત્ર વિચારના સંસ્કારી કવિઓ ગુજરાતી રંગભૂમિ ઉપર દેખાતા નથી તેનું કારણ નાટકના માલિકો અને ડાયરેક્ટરોની સ્વાર્થસાધના છે. ધાસલેટનાં

પીપ ચઢાવી તરખતર બનેલાં ચક્રમ ભેળાં જે ભુસો કાઢે છે તેને કેવળ ભોભની દ્રષ્ટિ જ ધણું સ્થળે વધાવી લેવામાં આવે છે. કેટલીક વખત તે એકેક નાટકના પાંચ પાંચ અને છ છ સહકારી કવિયો (!) હોય છે. એક જણો 'મોહનિયાં ! ન મારેરે નજરીયાં' ગાયનોનો ઉમેરો કરે છે ત્યારે બીજો કોઈ કવિ હાસ્યરસને અશ્વીલ લાવમાં ઉતારી 'વસતિ વધારવાની મશીનરી'ના ખુલાકાનમાં આંગળી ધાલવી પડે એવા શબ્દોનો ઉમેરો કરે છે. આવી રીતે પચરંગી પાવરમાંથી નીકળેલી સ્ટીમથી આજકાલનાં નાટકો જોરશોરથી રળૂ કરવામાં આવે છે. ગાયનો પણ તાલ ને ખેતાલો બનાવી સુરને કાઢ ધનવંતરી પાસે મોકલી દઈ ખેસુરો બનાવવામાં આવે છે. અર્થાત્ ગુજરાતી નાટ્યકળાની દિન પ્રતિદિન પ્રગતિ થવાને બદલે અધોગતિ જ થતી જોવામાં આવે છે. મેવાડના અડગ સ્વતંત્ર ટેકીલા બહાદુર રજપુત રાણાઓના વખતમાં સ્ટેજ ઉપર મહાત્મા ગાંધી, તિલક, મહમદઅલી વગેરેનાં ચિત્રપટો બતાવવા જેવી અપ્રાસંગિકતા તો વર્તમાનકાળમાં ધણી કંપનીઓમાં જોવામાં આવે છે.

જે ખેલની ટિકીટો ત્રિકમદાસે રીઝવડ કરાવી હતી એ ખેલને લોકપ્રિય બનાવવા માટે કંપનીના સંચાલકોએ પુષ્કળ પૈસા ખર્ચ્યા હતા.

આજે ગુરુવારની રાત્રે એ ખેલ પહેલવહેલો કોર્નર ગ્રાન્ટરોડ ઉપર આવેલા કીંગ થીએટરમાં થવાનો હોય ત્રિકમદાસ પણ ભવિષ્યના સુખોપભોગની લાલસાથી અધીર તેમજ વ્યાકુળ બની ગયો હતો. મદન-મોહન સાથે તેની ધણી વખતથી મૈત્રી હોવાથી એક બીજાનો ફોટો એકબીજાના દીવાનખાનામાં હતો. બન્ને મિત્રોની ઉમ્મર પણ લગભગ સમાન હોવાથી ત્રિકમદાસને મદનમોહનનો વેશ ધારણ કરવામાં વિશેષ મુશ્કેલી નડે તેમ નહોતી. તે મિત્રનો વેશ ધારણ કરી બરાબર સાડાનવ વાગ્યે નાટકમાં જઈ પહોંચ્યો અને આસન ઉપર ખેડો. બરાબર પોણા-દશ વાગ્યે નાટક શરૂ થયું. ત્રિકમદાસ પેલી બેદી રહસ્યમયી રમણીને

શોધના માટે ચારે તરફ આંખો ફેરવવા લાગ્યો; પરંતુ તેનું કંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. ખેલ તદ્દન નવીન હોવાથી ઑડિયન્સ ચીકાર હતું.

પહેલો અંક લજવાઈ ગયો એટલે લૈયા જેવા દેખાતા એક માણસે આવી ત્રિકમદાસના હાથમાં એક ખીડેલી ચિકી આપી. ઉત્તરની રાહ માટે ઉભા નહિ રહેતાં લૈયો તત્કાળ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને ત્રિકમદાસે ચિકી ખોલી. તેમાં નીચેની હકીકત લખેલી હતી:—

‘પ્રાણાધિક પ્રિયતમ !

મારા સંકેતને સમજી જઈ તમે આજે નાટકમાં આવ્યા હશેજ તેથી હું તમારી રાહ જોઈ છું. હમણાં ૧૧૧૧ વાગ્યા છે. બાર વાગ્યે રીપન થીએટરની પછવાડેની ગલીમાં આવજો. ત્યાં મારી ગાડી ઉભેલી હશે. રૂબરૂ મળ્યા પછી નિશ્ચિંત જીવે સઘળી વાતચિત કરીશું.”

આ પત્ર વાંચવામાં આવતાં ત્રિકમદાસના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. બરાબર પોણાબાર વાગ્યે તે નાટકમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો તથા આઘસ સાથે પીક મી અપ પીધા પછી બરાબર બારને ટકારે પેલી ગલીમાં ગયો. ત્યાં જતાં એક ગાડી તેના જોવામાં આવી. એ સ્થળે વિશેષ પ્રકાશ નહોતો. ત્રિકમદાસને જોઈ ગાડીનો ક્રાચમેન નીચે ઉતરી પડ્યો તથા તેણે તેને ગાડીમાં બેસી જવા કહ્યું. ત્રિકમદાસ ધન્યકતા હૃદયે ગાડીમાં ચઢ્યો. ક્રાચમેને પ્રવેશદ્વાર બંધ કરી દબ ગાડી ચાલુ કરી.

ત્રિકમદાસે ગાડીમાં પોતાની પાસે જ પેલી કૃષ્ણવસના સુંદરીને બેઠેલી જોઈ. એ બેઠી રમણીએ આજે પણ પોતાનું મુખ ભુરખામાં છુપાવ્યું હતું. તેનું નામ ઠામ તથા જીવન રહસ્ય જાણવા માટે ત્રિકમદાસ ધણો ઉત્સુક બની ગયો હતો.

ત્રિકમદાસ ગાડીમાં બેઠો અને ગાડી ચાલુ થઈ એટલે એ બેઠી રમણીએ કહ્યું:—“ પ્રિયતમ ! હજી પણ હું મારો બેદ ખુલ્લો કરી શકું

તેમ નથી. આજે પણ પ્રથમની માફક તમારી આંખો ઉપર રમાલ બાંધવાની જરૂર છે. હું ધાઈ છું કે, મારા કથનથી તમને માફ નહિ જ લાગે.”

ત્રિકમદાસે બિલકુલ આનાકાની કરી નહિ. પેલી બેદી રમણીએ તેની આંખો ઉપર કાળો રેશમી રમાલ બાંધી દીધો.

અડધા કલાકમાં તો ગાડી યથારથજે જઈ પહોંચી તથા ત્રિકમદાસને જે ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યો એ ઓરડો મદનમોહને વર્ણવ્યો હતો તે જ એમ તે સમજી શક્યો.

હાથ પકડી ત્રિકમદાસને પોતાની પાસે એક સોફા ઉપર બેસાડી કામળ તથા મધુર કંઠે એ રમણીએ કહ્યું:-“પ્રિય મદનમોહન ! હમણું આપણે જાણે કે સ્વર્ગમાં બેઠાં છીએ.” આમ કહીને તે ત્રિકમદાસના કંઠમાં વળગી પડી. ત્રિકમદાસનું અંગ બેદી રમણીની બાહુલતામાં બંધાયું ગયું. બન્નેના અધરોઠોએ બન્નેને ઉપરાઉપરી ચુંબન કર્યાં.

વિહ્વળ બની જઈને ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“પ્રિયતમે ! આપણા આ પ્રેમસુખની સાથે સરખાવી શકાય એવું બીજું કયું સુખ સંસારમાં છે ?”

ત્રિકમદાસના ખભા ઉપર માથું રાખી રમણીએ કહ્યું:-“પ્રાણેશ્વર કહો જોઈએ કે જે રમણી આવા અદ્ભુત નાટકની નાયિકા છે તેને માટે તમારો કેવો મત છે ?”

ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“જીવર ! તારા પ્રેમમાં હું એટલો બધો બહાવરો બની ગયો છું કે, બીજું કાંઈ વિચારવાનો મને વખત નથી. હવે તેં જ્યારે આવો પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે મારે જરૂર ઉત્તર આપવો જોઈએ. પ્રેમને વશ થઈ પ્રેમના ઉલ્લાસથી તું આવું અદ્ભુત કાર્ય કરતી હોય એમ હું ધાઈ છું. તારી આકૃતિ જેવી સુંદર છે તેવો જ તારો સ્વભાવ પણ સુંદર છે. સઘળા પવિત્ર પદાર્થોના સોજન ખાઈ હું

અંતઃકરણપૂર્વક કહું છું કે મારો તારા ઉપર અગાધ પ્રેમ છે. પોતાની જાતને છુપાવી તું ધ્વજિત નાયકને પ્રેમનું દાન દે છે એથી તારી મોહિની શક્તિનો વિશેષ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.”

રૂપાની ધંટડી જેવા મધુર કંઠે રમણીએ કહ્યું: “તમે મને સ્હાઓ છો કે? એ પ્રેમ કેવા પ્રકારનો છે? અનુરાગના આવેગથી કામને વશ થઈ હમણાં તમે મને સ્હાઓ છો, પરિણામે આ સ્નેહ આ પ્રેમ સ્થાયી થશે કે કેમ એ તમે જાણતા નથી અને હું પણ જાણતી નથી.”

સુંદરીને યુગ્મન તથા આલિંગન કરી હૃદય સાથે હૃદય દબાવી ત્રિકમદાસે આવેગસૂચક સ્વરે કહ્યું:—“સુંદરી! આ સ્વર્ગિય સ્નેહને જીવનમાં કદાપિ હું ભૂલી શકું તેમ નથી. આ ઝોરડામાં જે દીપક હોત તો માઈ મુખ અને નેત્રો જેઈ મારાં વચનોની મથાર્થતા તું સમજી શકત. આ અધકારમાં આપણે સાથે બેઠાં છીએ. તું મારા હૃદય ઉપર રહેલી છે, તાઈ મુખ મારા મુખ સાથે જોડાઈ ગયું છે, તારી નાસિકાના સુગંધિત નિશ્વાસ મારા કપોળ ઉપર અમૃત વર્ષાવે છે, તારા સ્તન યુગલ ક્ષણે ક્ષણે ઉછાળા મારે છે. તેઓ જાણે કે ચન ચન નૃત્ય કરતા હોય એવોજ મને ભાસ થાય છે. તું મારા હૃદય ઉપર હાથ મૂકી જો; પરમ પ્રેમાનંદથી માઈ હૃદય પણ નાચી ઉઠ્યું છે. તારા પ્રેમમાં મેં માઈ જીવન અર્પણ કર્યું છે. તારા સહવાસથી હૃદયમાં મોટે હું સુખ અનુભવી શકું તેમ છું. ફરીથી તાઈ મિલન થતાં મારા સુખની આશા પુર્નજીવન પ્રાપ્ત કરશે. સુંદરી! તું કાણુ છે એ હું જાણતો નથી; છતાં તારો વિયોગ થતાં મને પુષ્કળ વેદના થશે એ હું સારી રીતે જાણુ છું. હવે વિચારી જો કે, હું તને મારા ખરા જીવરથી સ્હાઉં છું કે નહિ?”

પ્રણયીને યુગ્મન કરી પ્રેમિકાએ કહ્યું:—“જાણા મદનમોહન! હવે તમારા ઉપર મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ બેઠો છે. હું કશુંલ કરું છું કે, તમે મને સ્હાઓ છો. પુનઃ આપણું મિલન અવશ્ય થશે.”

આનંદની વિશેષતાથી ઉચ્ચ કંઠે ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“ મારી પણ્ય તને વિનંતિ છે કે, તું વિશેષ દિવસ માટે મને ભૂલી જઈશ નહિ.”

કામળ સ્વરે સુંદરીએ કહ્યું:-“ ના-ના, નહિ ભૂલી જઈ. જલ્દી આપણે પુનઃ એક બીજાને મળી પ્રેમામૃત પીશું.”

ત્રિકમદાસ બોલ્યો:-“ સુંદરી ! તું પણ મને યાદ છે કે ? ”

સ્નેહથી ગળગળી બની જઈ રમણીએ ઉત્તરમાં કહ્યું:-“ હા પ્રિયતમ ! હું તમને યાદ છું, ભવિષ્યમાં ફરી જ્યારે આપણી મુલાકાત થશે ત્યારે હું તમારાથી કાંઈ પણ વાત છુપાવીશ નહિ; એ વખતે હું તમને મારી ઓળખાણ આપીશ ”

ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“ તું ગમે તે હો એ જાણવાની મને કાંઈ જરૂર નથી. પ્રિયતમે ! હું કેવળ તારી પોતાની જ પૂજા કરું છું. તું ગમે તે હો, ગરીબ હો યા શ્રીમંત હો, કુમારિકા હો યા વિધવા હો, છતાં મારો તારા તરફ અવિચળ પ્રેમ રહેશે. આમ છતાં તારા મુખ્યચંદ્રનું દર્શન કરવા હું અધીર બની ગયો છું.”

પ્રેમથી નાયકાના મસ્તકપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં રમણીએ કહ્યું:-
“ હું માફ વચન જરૂર પાળીશ, હવે પછીની મુલાકાત વખતે હું જરૂર મારી ઓળખાણ આપીશ. છતાં એટલું તો ખરું કે, એ વખત આવે એ તમારી ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે.”

“ એટલે ? મને તારા એ કયનનો સારાંશ બરાબર સમજાવ.”

“ જુઓ સાંભળો. સરળ ભાવથી આજે હું તમને કેટલીક વાત કહેવા ઇચ્છું છું. હું એક વિધવા છું. મારી પાસે પુષ્કળ પૈસા છે. હું એકલી જ સઘળી સંપત્તિની અધિકારિણી છું. મારા ઉપર કોઈ દેખરેખ રાખનાર નથી. હું સ્વતંત્ર છું. કોઈ પણ એક માણસની આધીનતામાં રહેવું મને પસંદ નથી. હું ઇચ્છત નાગર સાથે સુખભોગ

ભોગવું છું; એટલા માટેજ છુપી રીતે ધણી સાવધાનતાથી બિન બિન રૂપે હું નાયકના મનને રંજન કરું છું. હું કાણુ છું, કોની પુત્રી અને વિધવા છું. માઈ નામ ઠામ શું છે એમાંની બેશ માત્ર હકીકત બહારનું ફાઈ માણુસ જાણતું નથી. છુપી રીતે પ્રેમનું દાન દેવાનો મારો અભ્યાસ છે. મારી સઘળી હિલચાલની કાઠને કાંઈ ખખર પડતી નથી. સહુ મને ધર્મિષ્ઠ સચ્ચરિત્રવાળી વિધવા સમજે છે. મારા સ્વભાવના કલંકની કાઠને ખખર નથી. આજ સૂધી મેં કૌશલ્યથી અભિસારિકા બની પ્રેમપાત્રોને મારો પ્રેમ વહેંચ્યો છે; પરંતુ હવે મને એ પ્રવૃત્તિ ગમતી નથી. હવે હું કાંઈ એક જ સુંદર તરણને આત્મસમર્પણ કરવાને ઇચ્છું છું. એવા તરણની સ્નેહપાત્રી થઈ રહેવાની મારી ઇચ્છા છે.”

એ ભેદભરેલી રમણીનું વૃત્તાંત સાંભળી ત્રિકમદાસને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. અંતે તેણે કહ્યું:—“ પ્રિયતમે ! તું જેવા વિશ્વાસપાત્ર પ્રેમિકની ઇચ્છા રાખે છે, તારા યથાર્થ પ્રેમિક થવા માટે જે સકળ ગુણોની જરૂર છે તે સઘળા ગુણોનો મારામાં.....”

પ્રેમિકના કંઠમાં વળગી પડી આલિંગનથી બંધાઈ આનંદથી કંપતા કંઠે રમણીએ કહ્યું:—“ પ્રિય મદનમોહન ! જે મેં કહ્યું એ સઘળા ગુણો તમારામાં હોય તો તમે મને જરૂર મેળવી શકશો. તે ઉપરાંત તમે માઈ નામ ઠામ જાણી શકશો. દિવસના સૂર્યપ્રકાશમાં મનુષ્ય જેવી જગતના પદાર્થોનેઈ શકે તેવી રીતે મુક્ત નેત્રથી તમે માઈ મુખનેઈ શકશો. હું અહંકાર કરું છું એમ ધારશો નહિ; ખરુંજ કહું છું કે હું સુંદરી છું.”

ત્રિકમદાસનું મન કુતૂહલ ઉત્તેજિત બની ગયું; છતાં પ્રસંગ વિચારી કાણુ કાળમાં જ તેણે આત્મસંવરણ કયું.

પ્રણયીને યુબન કરતાં કરતાં રમણીએ કહ્યું:—“ પ્રિય મદનમોહન ! હું તમને મારા હૃદયનો સકળ પ્રેમ અર્પણ કરીશ. તમે સર્વ પ્રકારે

મારા પ્રેમિક થવાને યોગ્ય છો. ભવિષ્યમાં તમારે દાસત્વ કિંવા નોકરી નહિ કરવી પડે. તમારું સધળું ખરચ હું ઉપાડી લઉંશ. ચિરકાળ માટે હું તમને મારા યૌવનનું દાન દઉંશ. મારી પાસે જે હશે તે બધું પ્રેમના ઉપહાર તરીકે તમને સમર્પણુ કરીશ. હૃદયના ઇશ્વર સમજી હું તમારી પૂજા કરીશ. મારો રનેહ હમ્મેશાં દૃઢ રહેશે. પ્રિય મદન ! હું આશા રાખું છું કે, તમે પણ હમ્મેશાં મને આવા અસીમ રનેહથી જ આશીર્વાદો આપશો.”

પ્રેમથી ઉન્મત્ત બની જઈ ત્રિકમદાસે કહ્યું:-“ સુંદરિ ! તું સ્વર્ગની દેવી અને બેહસ્તની હુરી છે. તારાં આ વચનો સાંભળી હું જાણે કે, સ્વર્ગ મેળવી શક્યો છું. જીવનમાં મેં કદાપિ તારા જેવી સુંદરીનો સંગ અનુભવ્યો નથી. આહ ! ક્યારે હું તારું મુખ જોઈ શકીશ ? ક્યારે હું તારાં બન્ને નેત્રોનું દર્શન કરી મારી દૃષ્ટિશક્તિને સાર્થક કરીશ ? તારા સુકોમળ સુંદર કપોલને સ્પર્શ કરી જે સુખ હું અનુભવી શકત. આહ ! પ્રાણેશ્વરી ! તારું સંગમુખ મેળવવા માટે હું મારા સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવા તૈયાર છું.”

વચ્ચે વચ્ચે એ રહસ્યમયી રમણી દ્રાક્ષાસવનું પાત્ર બરી ત્રિકમદાસને પાતી હતી તથા પોતે પણ પીતી હતી. ત્રિકમદાસ વિભોર બની ગયો હતો. તેનું ચિત્ત કેવળ એક જ વિષયમાં લીન બની ગયું હતું. વચ્ચે વચ્ચે કેવળ એક જ શંકાથી તેનું હૃદય કંપી ઉઠતું હતું. જે કદાચ એ વેશધારિણી રમણી પોતાને ઓળખી જશે તથા મદનમોહનના વેશમાં પોતે તેને છેતરી છે એવું જાણશે તો કેવું પરિણામ આવશે એ તે વિચારી શકતો નહોતો. એવા પ્રસંગે ક્ષમા મળશે કે કેમ એ માટે તેને શંકા હતી. આમ છતાં મળેલા સુયોગનો સંપૂર્ણ લાભ લેવાની ઇચ્છાથી તેણે એ બેદ હાલ તરતને માટે ગુપ્ત રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો.

ત્રેમિક ત્રેમિકા ત્રેમાનંદમાં મસ્ત બની ગયાં હતાં. લગભગ ચારેક વાગવાનો સમય થયો હતો. આટલા સમય દરમ્યાન ત્રિકમદાસ વિચાર-શક્તિનો ઉપયોગ કરી એટલું સમજી શક્યો હતો કે, તેને જે સ્થળે લાવવામાં આવ્યો હતો તે સ્થળ મુંબાઈ શહેરના કોઈ શાન્ત એકાન્ત સ્થળે આવેલું હોવું જોઈએ. વચ્ચે વચ્ચે તે સમુદ્રતરંગોની ગળનાઓ પથ્થુ સાંભળી શકતો હતો.

એવામાં એક ગંભીર બનાવ બન્યો. કોઈ વસ્તુના પડવા સાથે વિજળિક બત્તીની કળ દબાઈ અને તે સાથે એ શયનગૃહમાં ઉજ્જવળ પ્રકાશનો વિસ્તાર થયો. એ પ્રકાશમાં ત્રેમિક ત્રેમિકા એકબીજાનું મોં જોઈ, સર્પ નજરે પડતાં મનુષ્ય જેવી રીતે ચમકી ઉઠે તેવી રીતે ચમકી ઉઠ્યાં. આ સ્થળે અમારે હવે એ રહસ્યમયી રમણીની થોડો પરિચય કરાવવાની જરૂર છે.

ત્રિકમદાસને મદનમોહન સમજી તેની સાથે પ્યારમાં પડેલી એ રહસ્યમયી રમણીનું નામ સીતા હતું. તે એક શ્રોમંત કુટુંબની વિધવા હતી. લક્ષ્મીદાસ શેઠને આખા મુંબઈ શહેરમાં ન ઓળખે એવું માણસ વિરલ હતું. શેર બજાર, રૂ બજાર, ચાંદી તથા સોના બજાર વગેરે જાણીતા ધંધાઓનાં સ્થળે લક્ષ્મીદાસ શેઠની બોલબાલા હતી. પચાસેક વર્ષની ઉંમરે તેઓ જ્યારે વિધુર થયા ત્યારે પોતાને એક પથ્થુ સંતાન નહિ હોવાથી તેમણે સીતાના પિતાને પૈસાની સારી રકમ આપી. સીતાના ચૌદ વર્ષની ઉંમરના દેહને વેચાતો લીધો હતો. સ્વાભાવિક રીતે ન્હાનપણથીજ સીતા રૂપવતી હતી તથા એ રૂપની આગ ઉપર લક્ષ્મીદાસ પતંગ બની ગયા હતા.

સમાન ઉંમર સિવાય મનનું મિલન ભાગ્યેજ થાય છે. સીતા જ્યારે નવયૌવનથી દિવસે દિવસે એક રસિક પુષ્પકળીની માફક ખીલી

નીકળતી હતી ત્યારે ખીજી તરફથી લક્ષ્મીદાસ શેઠ કીકાના આપ થવાનું સામર્થ્ય ગુમાવી નવી નખરાળી પત્નીના સંકેત ઉપર નાચતા હતા.

નેપીયન સી રોડ ઉપર લક્ષ્મીદાસ શેઠનો એક આલીશ્વાન અંગલો આવેલો હોય મુ'અય શહેરમાં પણ તેમના કેટલાક માળાઓ હતા. ધંધાને અંગે શેઠને આખો દિવસ શહેરમાં રખડવું પડતું તથા પેઢી ઉપર પણ હાજરી આપવી પડતી. ખીજી તરફથી રસિક સીતા એકાન્તમાં આયનાની અંદર પોતાનું દેવદુર્લભ સૌંદર્ય જોઈ અંતરના ઉંડાણમાંથી નીસાસા નાખતી હતી. તે મનમાં ને મનમાં માઆપને ગાજો દેતી હતી. સર્વ પ્રકારના ભોગવિલાસ, ઉગતું યૌવન, આકર્ષક રૂપ સૌંદર્ય, મોજ-મગ્નહતાં સાધનો વિગેરેની વિપુલતાથી સીતા મનમાં ને મનમાં અમુક નાયકને યાદ કરી ઝુરી મરતી હતી.

સીતા થોડું લખી વાંચી જાણતી હતી. સ્વાર્થી માઆપો તરફથી તેને ધર્મનીતિનું કે વ્યવહારનું જોઈતું જ્ઞાન મળ્યું નહોતું. તેથી કળ્લે-ડાનું જે પરિણામ આજકાલ ધણું સ્થળોએ જોવામાં આવે છે, તેવું પરિણામ સીતા માટે જોવામાં આવે તો એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નહોતું.

ત્રિકમદાસ લક્ષ્મીદાસ શેઠનો ભત્રિજો થતો હતો; પરંતુ કાકા ભત્રિજાને બિલકુલ બનતું નહોતું. તેનાં કારણો ધણાં હતાં. સ્વાભાવિક રીતે ત્રિકમદાસના મનમાં કાકાને માટે તિરસ્કાર ભાવ ઉપજ્યો હતો. સીતાનું કાકા સાથે લગ્ન થયા પછી તો તે કદાપિ કાકાને ઘેર ગયો નહોતો. સીતાએ ત્રિકમદાસને અમુક એક બે પ્રસંગોએ જોયો હતો, પરંતુ બંને વચ્ચે બિલકુલ વાર્તાલાપ થયો નહોતો.

સીતાના મોહને સર્વાંશે વશ થઈ લક્ષ્મીદાસ શેઠ પોતાની સઘળી મિલકત સીતાના નામ પર ચઢાવી દીધી હતી. તેમાં તેમણે ભત્રિજાને ટુટી બદામ આપવાનો ઉદ્દેશ પણ કર્યો નહોતો. મનમાં ને મનમાં સીતા પોતાને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ક્યારે મળે અર્થાત્ પોતે વિધવા બની

સધળી સંપત્તિનો ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ ક્યારે કરી શકે એ પ્રસંગની આતુરતાથી રાહ જોતી હતી.

વારે તહેવારે સીતા સમુદ્રસ્નાન કરવા જતી હતી. દેવદર્શન કરવા જવાનો તેનો નિત્ય નિયમ હતો. કોઈ કોઈ વખતે તે ગાડીમાં યા મોટરમાં બેસી ફરવા પણ જતી હતી. કેટલીક વખત તે લક્ષ્મીદાસની સાથે નાટક સીનેમા જોવાને પણ જતી હતી, આમ હોવા છતાં બાહ્ય દૃષ્ટિથી તે ધણી ધાર્મિક અને સદ્ગુણી રમણી હોય એવો ભાસ કરાવી શકતી હતી, સ્નાન કર્યા પછી તે દેવપૂજન કરતી હતી. શાલિગ્રામને સ્નાન કરાવતી હતી અને બંને મદિલી આંખો મીચી માળા ફેરવતી હતી. તેના આવા વ્યવહારને લીધે લક્ષ્મીદાસના મનમાં તેનાં ચારિત્ર્ય માટે સહજ પણ શંકા આવતી નહોતી.

બીજી તરફથી પોતાના એક આશક પાસેથી મૃદુવિષ (Slow poison) મેળવી સીતાએ પતિને પરલોક પહોંચાડવાનો માર્ગ સાફ કર્યો. શેઠને એ સંબંધીની કાંઈ ખબર પડી નહીં ભોળો ભરથાર માયા-વિની પત્નીની પ્રપંચ જાળનો ભોગ થઈ પડ્યો તથા કાળક્રમે પેદા વિષની આલોકની જીવનલીલા પૂરી કરી પરલોકવાસી થયો.

સીતાએ પતિના અવસાન પ્રસંગે ખ્હારથી જે હૃદય વિદારક શોક દર્શાવ્યા તેથી તેના પાપી કારસ્થાનનો ભેદ સર્વાંશે ગુપ્તજ રહ્યો. એ વખતે અતિશય રડારોળથી તેની બંને આંખો સૂઝી ગઈ હતી તથા કુટવાથી તેની છાતી લાલ હાંગળોક જેવી બની ગઈ હતી.

પતિના મૃત્યુ પાછળ તેનું કારણ કરવામાં પણ સીતાએ પાણીના માફક પૈસા ખરચી પોતાની ન્યાત જાત, અતિથિ અભ્યાગત અને જીવેલા સતોબ્યા. સહુ તેની ઉદારતાનાં એક મુખે વખાણ કરવા લાગ્યાં. કેટલીક ધાર્મિક સંસ્થાઓ ખેલી તેની સાથે મરનારનું નામ જોડી અમર કરવામાં આવ્યું.

એક વર્ષ સુધી સીતા ખુણામાં રહી. આ વખત દરમ્યાન બહારનું અને ઘરનું સઘળું કામકાજ તેના સ્વાર્થી પિતા તથા મ્હોટા ભાઈએ આવી સંભાળી લીધું હતું. તેમને સીતા પાસેથી જોષ્ટતા પૈસા મળતા હોવાથી જાણે કે તેના પાળેલા કુતરા બની ગયા હતા. વચ્ચે વચ્ચે એ બંને જાણમાંથી એક દેશમાં જઈ સંચય કરેલી રકમને બરાબર ઠેકાણે કરી આવતો હતો.

સીતાનો ભાઈ વિલાસી અને લંપટ હતો. ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ નહિ મળેલું હોવા છતાં તે ફેશનબાઇનો પુઝરી હતો. બહેનને ધણી સંપત્તિની માલિક થયેલી જોઈ તે તેને પોતાને વશ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. એ ઇચ્છાની અંદર તેણે એક એવી પાપી વાસનાનું પોષણ કર્યું હતું જેનો અત્રે અમે ઉલ્લેખ કરી શકતા નથી.

સીતા થોડા સમયમાંજ સઘળી પરીસ્થિતિ સમજી ગઈ તથા તેણે ભાઈ તથા પિતાનું સારી રીતે અપમાન કરી તેમને ઘેર કાઢી મૂક્યા. હવે સીતાને કોઇ કહેનાર ક્યનાર રહેલું નહિ હોવા છતાં તે છુપી રીતે ઇચ્છિત આશકની સાથે ભોગવિલાસ ભોગવતી હતી. નાટકની અંદર મદનમોહનની વાક્યછટા, સુંદરતા વગેરે જોઈ તે મુગ્ધ બની ગઈ હતી તથા કેવી યુક્તિથી તેણે મદનમોહનનો સંગ કર્યો હતો એ વાંચકો જાણે છે. અસ્તુ. હવે આપણે મદનમોહનને બદલે આવેલા ત્રિકમદાસ અને સીતા વચ્ચે શું બન્યું તે જોઈએ.

લાઈટ થતાંજ બંને જણાં ઘણાં ચમકી ઉઠ્યાં. સીતા પોતાના ભત્રિજાને જોઈ ગભરાઈ ગઈ. તેનું મ્હોં લેવાઈ ગયું. બીજી તરફથી ત્રિકમદાસને પણ પોતાની ભૂલ માટે ધણો પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. છતાં તે પુરૂષ હતો. ક્ષણ કાળમાંજ કોંઈની આગથી તેનું આખું શરીર સળગી ઉઠ્યું. તેનું મુખ લાલચોળ બની ગયું. ઉચ્ચ સ્વરે તે બોલી ઉઠ્યો:—“કુલટા કાકી, તું બહારથી કળિયુગની સતી થવાના ઢોંગ કરતી

હતી; પરંતુ આજે હું ત્હારો સધળો છુપો બેઠ જાણી શક્યો છું તું રમણી નહિ; પરંતુ પાપની સજવ પ્રતિમા છે.”

આ તિરસ્કારયુક્ત વચનો સાંભળવામાં આવતાં સીતાએ થોડી હિમ્મત લાવીને કહ્યું:—“મ્હારો તિરસ્કાર કરતાં પહેલાં તમે તમારા વર્તનનો વિચાર કરી જુઓ. આજે તમે કેવો ભયંકર વિશ્વાસઘાત કર્યો છે તથા મ્હને કેવી છેતરી છે એની કાંઈ કદપના છે કે ? જો તમે મ્હાણ તથા તમાણં હિત ઈચ્છતા હો તો હમણાં જ ગુપચુપ અહીંથી ચાલ્યા જાઓ. જે કાંઈ બની ગયું છે તે હવે જાહેર થશે તો આપણી બન્નેની ફજેતી છે.”

“તું મ્હને વિના કારણ ભય દર્શાવવાનો પ્રયત્ન શા માટે કરે છે ? કુલટા કાઢી, ત્હેજ મ્હારા બોળા કાકાને ભરમાવી ત્હારો સ્વાર્થ સાધી લીધો છે. આજ કાલ તું મ્હારા કાકાની સંપત્તિનો કેવો ઉપયોગ કરે છે એ હવે મ્હારાથી અજાણ્યું નથી. આજે હું તને ત્હારાં સધળાં પાપોનો બદલો આપ્યા સિવાય અત્રેથી ચાલ્યો જનાર નથી—મ્હારા નિશ્ચયથી હું બિલકુલ ડગનાર નથી.”

આમ કહી ક્ષણ કાળમાં જ ત્રિકમદાસે પોતાના ખિસ્સામાંથી ભરેલી રિવૉલ્વર બહાર કાઢી તથા સીતાના હૃદયનું લક્ષ્ય કરી તેણે ગોળા છોડી. ગોળા બરાબર સીતાના હૃદયમાં આપાદ લાગી અને તે તત્કાળ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી. પ્રેમનાટકનું આવી ભયંકર રીતે પર્યાવસાન થયું. સીતાનું ખૂન કરી પોતાની હાજરીનો બેઠ કાઢના જાણવામાં ન આવે એવો બદોબસ્ત કરી ત્રિકમદાસ પ્રભાતકાળના પ્રકાશનો વસુંધરા ઉપર વિસ્તાર થાય તે પહેલાં જ એ બંગલાનો ત્યાગ કરી સાવધાનતાથી બહાર નીકળી પડ્યો.

(૬)

હવે આપણે રાધા તથા વિનોદચંદ્ર તરફ નજર ફેરવવાની જરૂર છે. વાંચકા, રાધાનો અને વિનોદનો આવશ્યક પરિચય મેળવી શકે એ ઉદ્દેશથી

તેમનો ઇતિહાસ દૂંકમાં આલેખી ઉભયના પ્રસંગને અમે વર્ણવીશું.

રાધાની જન્મદાયિનું નામ સદા હતું, સદા ખૂબસૂરત હોવાથી અને પોતાની નવયુવાવસ્થામાં કુસંગમાં પડી ગયેલી હોવાથી લમ કરી સંસારમાં નહિ પડતાં તેણે વેશ્યાવૃત્તિ સ્વીકારી હતી. એ વખતે રાધાનો જન્મ થયો નહતો. ચારેક વર્ષ સૂધી વેશ્યાવૃત્તિ ચલાવ્યા પછી રાધાનો જન્મ થયો હતો તથા એ પ્રસંગે રાધાની માતાની ઉમ્મર લગભગ આવીસેક વર્ષની હતી. રાધાને વારસામાં તેની માતાનું સૌંદર્ય મળ્યું હતું. વળી રાધા એક વેશ્યાની પુત્રી હોવાથી પોતાની નાતજાતમાં તેનો વિવાહ થવો તદ્દન અશક્ય હતો. એ વાત સદા સમજતી હોવાથી તથા પુત્રીને પણ વેશ્યાનો નીચ ધંધો કરવો પડશે એવું તે જાણતી હોવાથી તેણે રાધાને સંગીતવિદ્યાનું જ્ઞાન એક ઉસ્તાદ પાસે અપાવ્યું હતું. બાર વર્ષની ઉમ્મરમાં તો રાધાએ ગાયનકળામાં સારી પ્રવીણતા મેળવી હતી. તેનો કંઠસ્વર પણ મધુર હતો. આજકાલ જે સુંદરીઓ દેહવિક્રય નહિ કરતાં કેવળ ગાઇ બજાવીને પોતાનું ભરણપોષણ કરે છે તેમને વેશ્યાઓ કરતાં ઉંચા વર્ગની સમજવામાં આવે છે. વળી કેટલીક હોશિયાર તવાયફો તો પોતાના ગીતનૃત્યકળાના ધંધાથી એક એક રાતમાં પચ્ચીસ ત્રીસથી માંડી બસો પાંચસો રૂપિયા સૂધી કમાય છે. પોતાની પુત્રી પણ કેાઇની ગુલામીમાં નહિ પડતાં સ્વતંત્રતાથી ગાઇ બજાવીને પોતાનું જીવન નિભાવે તો સાફ એવી સદાની ઇચ્છા હતી તથા પુત્રીને ગાયનકળામાં હોશિયાર થયેલી જોઇ મનમાં ને મનમાં તે ખુશી થતી હતી.

જેમ જેમ ઉમ્મર વધવા લાગી તેમ તેમ અતિશય વિષયભોગને કારણે સદાનું શરીરસૌંદર્ય નાશ પામવા લાગ્યું. અંતે રાધાની ઉમ્મર જ્યારે પંદર સોળ વર્ષની હતી ત્યારે સદા તેને સાથે લઇ મુંબઇમાં આવી ગિરગામમાં રહેવા લાગી.

મુંબાઈ આવ્યા પછી સદા તેની પુત્રી પાસે તવાયકનો ધંધો કરાવવાનો પ્રયત્ન આદરવા લાગી; પરંતુ રાધાએ એ ધંધો તરફ પોતાની બિહુલ પ્રીતિ દર્શાવી નહિ. તે વેશ્યાનંદિની હોવા છતાં તેનામાં રમણી સુલભ લજ્જા હતી. થોડા વખત માટે નવા નવા અનેક પુરૂષોની ઠઠા-મશ્કરી વચ્ચે ગાવું નાચવું તેને ગમતું નહોતું. સદા અનેક પ્રકારે તેને સમજાવતી હોવા છતાં તે એ તરફ ધ્યાન આપતી નહોતી. વળી એમ હોવાનું બીજું પણ એક કારણ હતું.

એક ગુજરાતી નાટક કંપનીનો દેવપ્રસાદ નામનો એક્ટર ગિરગામમાં રાધાને ઘેર વારંવાર આવતો હતો. જો કે રાધા હજી સૂધી તેની સાથે કોઈ આડા કામમાં જોડાયેલી નહિ હોવા છતાં દેવપ્રસાદની આંખ તો તેના ઉપરજ હતી. તે કોઈ પણ રીતે રાધાના સહવાસનું સુખ મેળવવા ઇચ્છતો હતો.

રાધા ઉમ્મર લાચક થઈ હતી. તે તેની માતાની સાથે જ કંપનીમાં દેવપ્રસાદ નોકરી કરતો હતો તે કંપનીમાં વારંવાર ખુદાબખ્શ નાટક જોવા જતી હતી તથા ધીમે ધીમે રાધાના ઘર સાથે દેવપ્રસાદનો પરિચય વધ્યો હતો.

દેવપ્રસાદ હરેક વાતે પૂરો હતો. કોકેન, મદ્ય, ભાંગ, ગાંજો વગેરે સઘળા કેશી વસ્તુઓનો તે ઉપયોગ કરતો હતો, ધણી વખત તો તે સદાને ઘેર આવી નશો કરી ત્યાં જ ખાવાનું તૈયાર કરાવી ખાતો હતો. સદા હલકી કામની હોવાથી તથા તેણે ઘણો અધમ ધંધો સ્વીકારેલો હોવાથી સુરાપાન કરવાની ટેવ તેને ન્હાની ઉમરથી જ પડી હતી; પરંતુ રાધા હજી સૂધી કોઈ પણ નશાથી મુક્ત હતી. આમ છતાં ધીમે ધીમે તેને પણ સોખતની અસર લાગી. તે પણ વચ્ચે વચ્ચે એકાદ પેગ ભેવા લાગી. વ્યસનને વશ થયા પછી વિકારોને કાબુમાં રાખવાનું કામ તેને માટે મુશ્કેલ બની ગયું. છતાં માતાનું જીવન જોઈ વેશ્યાવૃત્તિ ઉપર તેને

ધણે તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો. તે ક્રેવળ એકજ પુરુષની સાથે હમ્મેશ્વાને માટે જોડાવા ઇચ્છતી હતી. તેની આ ઇચ્છાનો દેવપ્રસાદે બરાબર લાભ લીધો. તેણે રાધાને નાટકની નોકરી કરવા માટે લલચાવવા માંડી અને હમ્મેશ્વાં તેને પોતાની પ્રિયતમા કરી રાખશે એવો વિચાર દર્શાવ્યો. કેટલીક આનાકાની પછી સદાએ દેવપ્રસાદના સમજવવાથી રાધાને નાટકની નોકરી કરવાની અનુમતિ આપી તથા જે કંપનીમાં દેવપ્રસાદ નોકરી કરતો હતો એજ કંપનીમાં રાધા આરંભમાં માસિક સો રૂપિયાના પગારથી નોકરી ઉપર રહી.

દેવપ્રસાદ એ કંપનીમાં ડાયરેક્ટર હોઇ તેણે ટૂંક સમયમાંજ રાધાને અભિનયકળાનું શીક્ષણ આપ્યું. પાંચ છ માસમાં જ રાધા તૈયાર થઇ ગઇ અને નવીન નાટકોમાં મુખ્ય નાયિકાની ભૂમિકા ભજવવા લાગી. હવે દેવપ્રસાદ રાધાના ઘરમાં જ રાત્રિ દિવસ રહેતો હતો. તેણે પોતાની ભાડાની જગ્યા કાઢી નાખી હતી. અને જણાં રિહર્સલમાં તથા ખેલમાં સાથે જ જતાં આવતાં હતાં. રાધા જેવી ચતુર ગાયિકા મેળવી આપવા બદલ કંપનીના માલિકે દેવપ્રસાદનો માસિક પગાર દોઢસોથી વધારી બસો કર્યો હતો.

દિવસે દિવસે દેવપ્રસાદ વિશેષ નજાયાજ થતો હતો. તેનો બસો રૂપિયાનો પગાર ફક્ત પંદર દિવસમાં કેકેન, મઘ વગેરે કેશી પદાર્થોના ઉપયોગમાં ઉડી જતો હતો તથા વચ્ચે વચ્ચે પુષ્કળ નશો ચઢતાં તે રાધાનો તથા તેની માતાનો પણ તિરસ્કાર કરતો હતો.

એક દિવસે રાત્રે પુષ્કળ દારૂ પી દેવપ્રસાદ ઘેર જ પડી રહ્યો. તે દિવસના ખેલમાં તેનો મુખ્ય પાર્ટ હતો. રાધા એકલી જ નાટકમાં ગઇ. તેણે દેવપ્રસાદ બીમાર છે એમ કંપનીના માલિકને જણાવ્યું. એ રાત્રે દેવપ્રસાદના પાર્ટને ગોઠવવામાં માલિકને જે મુશ્કેલીમાં ઉતરવું પડ્યું તેને પરિણામે બીજેજ દિવસે તેને કંપનીમાંથી દીનપાટ મળ્યું. એ

પ્રસંગે રાધાને પણ પોતાની સાથે બીજી કંપનીમાં લઈ જવાનો દેવપ્રસાદે કંપનીના માલિકને લય દર્શાવ્યો; પરંતુ રાધાનું ત્રણ વર્ષનું એગ્રિમેન્ટ હોવાથી માલિકે તેના લય તરફ દુર્લ્લક્ષ્ય કર્યું. ઉલટું તેણે રાધાને કાશુમાં રાખવાના ઇશિદાથી તેના પગારમાં પચાસ રૂપિયાનો વધારો કર્યો અને દરેક નવા ખેલની એક બેનીફીટ નાઇટ આપવાનું જણાવ્યું.

દેવપ્રસાદના વર્તનથી રાધાને પણ તેના ઉપર કંટાળો આવ્યો હતો. એવામાં પોતાના દુષ્કર્મથી તે ગરમીના ચેપી રોગનો ભોગ થઈ પડ્યો. આવી હાલતમાં પણ તેનો તુંદમિગ્નજી સ્વભાવ નહિ બદલાવાથી રાધા તથા તેની માતાએ દેવપ્રસાદને પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂક્યો. છેવટે દેવપ્રસાદને ધર્મદા દવાખાનાનો આશ્રય લેવો પડ્યો.

સદાએ જે જગ્યા ભાડે રાખી હતી તે બે ભાગમાં વિભક્ત થતી હતી. વચ્ચે એક દ્વાર આવેલું હોય તેનાથી એ બન્ને ભાગ જોડાતા હતા. એ દ્વાર બંધ રહેતું હોઈ રાધા અને તેની માતા એકેક ભાગની અંદર જાણે બન્ને જુદાં રહેતાં હોય એવી રીતે રહેતાં હતાં. ફક્ત જમતી વખતે બન્ને જણાં એકઠાં થતાં હતાં.

રાધાએ પોતાના સ્થાનને પલંગ, ફર્નિચર, ચિત્રો વિગેરેથી સુસજ્જિત બનાવ્યું હતું, તથા એક બે વાજીત્રો પણ તેણે રાખ્યાં હતાં. હવે તે પોતાની આવકમાંથી થોડો બચાવ પણ કરી શકતી હતી અને નિશ્ચિંતતાથી જીવન પસાર કરતી હતી.

એક વર્ષ જેટલો કાળ આમ પસાર થઈ ગયો. એવામાં જે કંપનીમાં રાધા નોકરી કરતી હતી એ કંપની પ્રતિકૂળ સંબંધોને લીધે લિક્વિડેશનમાં ગઈ તથા બેલુદારોનું દેવું પતવી નહિ શકાવાથી યથા સમયે કંપની બંધ થઈ અને બીજા માણસોની સાથે રાધા પણ નોકરીમાંથી છુટી થઈ.

આ સમય દરમ્યાન રાધા બીજા એ ત્રણ પુરુષોના પ્રસંગમાં આવી હતી; પરંતુ હજી સૂધી તેણે કાઠને પોતાનું મન કાઠ પણ પુરુષને સર્વોંશે અર્પણ કર્યું નહોતું.

રાધા જેવી ખૂબસૂરત પંકાયલી નટીને બીજા કાઠ કંપનીમાં નોકરી ન મળે એ બનવાબેગ નહોતું. થોડા દિવસ સૂધી વિશ્રાન્તિ લીધા પછી તે સાડીત્રણસો રૂપિયાના માસિક પગારથી જે કંપનીનું અમે વિવેચન કરી ચુક્યા છીએ એ કંપનીમાં જોડાઈ.

વિનોદચંદ્ર પુષ્કળ સંપત્તિનો માલિક હતો એ વાર્તા વાંચકો જાણે છે. તેના મ્હોટા ભાઈનું નામ રમેશચંદ્ર હોય બાઈઓના સ્વભાવમાં આસમાન અને જમીન જેટલું અંતર હતું. રમેશચંદ્ર સમજી, દૂરદર્શી અને વ્યવહારચતુર હતો ત્યારે વિનોદચંદ્ર ઉડાઉ, વ્યસની તથા વિષયી હતો. ઉમ્મરમાં લાયક થયા પછી ટોટા ફિસાદ કરી તેણે વડિલબંધુ પાસેથી મિલકતનો અડધો ભાગ કબજે કર્યો હતો. વિનોદનાં માતાપિતા ધણા કાળથી સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં તથા રમેશચંદ્રે ન્હાના ભાઈની ઉમ્મર-ખલ મતિગતિને સુધારવાનો ધણો પ્રયત્ન કર્યો હતો; છતાં તેનો પ્રયત્ન બિલકુલ સફળ થયો નહોતો. વિનોદે મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કરી પાઠશાળાને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી પાણીચું આપ્યું હતું. એ વખતે તેની ઉમ્મર વીસ વર્ષની હતી. યુવાવસ્થા, સંપત્તિ અને સ્વતંત્રતાનો યોગ જો એક સાથે થાય છે તો તેનું પરિણામ ધણું અનિષ્ટકર્તાજ આવે છે. વિનોદને મોજ-શોખ કરવા માટે પૂરતા પૈસા મળતા હોવાથી તથા કેટલાક સ્વાર્થી-આપ-મતલબી કહેવાતા દોસ્તોની પ્રપંચ જાળનો તે ભોગ થઈ પડેલો હોવાથી દિવસે દિવસે તેના અધઃપતનનો માર્ગ વિશેષ સાફ થતો હતો. સાધુ વેશધારી શયતાનો અથવા શરીર બદમાશો મુંબાઈમાં કેટલાક ગર્ભશ્રીમંત નવચુવડાને શોધી કાઢી તેમને પોતાની સોનેરી જાળમાં કેવી ખૂબીથી સપડાવે છે એ કેવળ અનુભવીજ જાણી શકે તેમ છે. વિનોદચંદ્ર પણ

એના એક શરીર બદલાશની જાળનો શિકાર કેવી રીતે થયો હતો એ અત્રે જણાવવાની જરૂર છે.

ન્હાનપણથીજ વિનોદને નાટકો જોવાનો ધણો શોખ હતો. દર શનિવારે તથા રવિવારે તે અમુક મસ્કાયાજ મિત્રોને સાથે લઈ નાટક જોવા જતો હતો અને તેના વિશેષ અવરજવરને લીધે તે નાટક કંપનીઓના ધણાખરા માણસો સાથે પરિચિત થઈ ગયો હતો.

ઇશ્વરદાસ નામના એક માણસનો ગુર્જર હિતવર્ધક નાટક કંપની સાથે ગાઢ સંબંધ હતો. તે જો કે વેપાર કરતો હતો; પરંતુ ગુર્જર હિતવર્ધક નાટક કંપનીને પ્રસંગોપાત ઉછીની રકમો મેળવી આપી નભાવી રાખવામાં તેનો ખાસ હાથ હતો. ગુર્જર હિતવર્ધક કંપની બહારગામથી જ્યારે મુંબાઈ આવી હતી ત્યારે તેની હાલત ધણી ખરાબ હતી તથા થોડા વખતમાંજ એ કંપની રામશરણુ થઈ જશે એવી સહુની માન્યતા હતી. કંપનીને એ પ્રસંગે ઇશ્વરદાસેજ લાગવગ વાપરી ખ્હારથી ધણુ ઉંચા મારવાડી વ્યાજે પૈસા અપાવ્યા હતા. આથી કંપનીનો માલિક ઇશ્વરદાસનો અંગત સંબંધી બની ગયો હતો.

આપણું આ રહસ્ય આલેખવામાં આવે છે એ વખતે ઇશ્વરદાસની ઉંમર લગભગ પાંત્રીસેક વર્ષની હતી. તેનું શરીર મજબુત લાગતું હતું. એ ઇશ્વરદાસે વિનોદ્યદ્રને કેવી રીતે પોતાની પ્રત્યંચ જાળમાં સપડાવ્યો તે વર્ણવતાં પહેલાં તેનો થોડો અંગત પરિચય વાંચકોને જણાવવાની જરૂર છે.

ઇશ્વરદાસ ખ્હારથી એક ગૃહસ્થ જેવો આડંબર રાખતો હોવા છતાં તેનું ખરૂં સ્વરૂપ કાળા નાગ જેવું હતું. તે કાઠિયાવાડી હતો. પોતાની ન્હાની ઉંમરેજ તે મુંબાઈમાં આવી વસ્યો હતો. આરંભમાં તે કેશવજી શેઠ નામના એક શ્રીમંત વ્યાપારીની પેઢી ઉપર ગુમાસ્તા તરીકે રહ્યો હતો. કામકાજમાં ચપળતા બતાવી થોડાજ વખતમાં તે શેઠના ખાનગી

સેક્ટરીની જગ્યા અને પ્રભુપત્નીનો પ્રેમ સંપાદન કરી શક્યો હતો. તેની બે પ્રભુપત્નીઓમાંની એકનું નામ રૂપાળી હોઈ તેનું રૂપ તેના નામને છાજે એવું હતું. રૂપાળી શોક્ય ઉપર આવી હતી. કેશવજી શેઠ અને રૂપાળીની ઉમ્મરમાં લગભગ પચીસેક વર્ષનું અંતર હતું અર્થાત્ રૂપાળી જ્યારે પચીસ વર્ષની પૂર્ણ યૌવના હતી ત્યારે કેશવજી શેઠ પ્રૌઢાવસ્થાન છેલ્લા પગથીએ જઈ પહોંચ્યા હતા. કેશવજી શેઠનું શરીર કાઠી જેવું અને નાક ચીથું હતું. દરરોજ સ્થવારે આઠથી અગીઆર વાગ્યા સૂધી તેઓ પોતાની જીતી પત્નીને નિવાસ સ્થળે છોક ઉપરને મજબે રાખેલી ઑફિસમાં નામાઠામાનું કામ તપાસતા હતા. દુકાન તથા પેઢીના અમુક બેચાર નોકરો સિવાય ખીમ્મ બધા નોકરોને એ વખતે શેઠની પાસે હાજર થઈ આગલા દિવસના સઘળા કામકાજનો હિસાબ આપવો પડતો હતો તથા શેઠની નવી સૂચનાઓ સાંભળી લેવી પડતી હતી. અગીઆર વાગ્યે સ્નાનસંખ્યાદિથી નિવૃત્ત થઈ ભોજન કરી ઘરની ગાડીમાં બેસી શેઠ પોતાની નવીન ગૃહિણી રૂપાળીના નિવાસસ્થાને ચાલ્યા જતા હતા. ત્યાં બે વાગ્યા સૂધી આરામ લીધા પછી ચ્હા પી તેઓ પુનઃ ગાડીમાં બેસી પેઢી ઉપર જતા હતા. હુંડીઓ તેમજ ખીજી લેવડદેવડ સંબંધી મુખ્ય મુનીમ સાથે વાત કરી સાધારણ ઇંગ્રિજી જાણુનાર ઇશ્વરદાસને સાથે લઈ કોટમાં બેન્કો વગેરેનું કામ આટોપવા ચાલ્યા જતા હતા. કોટનું કામ પરવાર્યા પછી તેમની ગાડી લગભગ છ વાગ્યે ચર્ચગેટ રેલ્વે ક્રોસિંગ ઓળંગી સમુદ્રતટ ઉપર જતી હતી તથા કલાકિક તાજી હવા ખાઈ તેઓ પોતાની નવીન પત્ની રૂપાળીને ત્યાં જતા હતા અને હસ્મેશાં ત્યાંજ જમી રાત્રિ પસાર કરતા હતા. કોઈ કોઈ વખતે શેઠના હુકમથી ઇશ્વરદાસ પણ ત્યાંજ રાત પસાર કરતો હતો. હજી સૂધી શેઠને એકકે સંતાન થયું નહોતું.

ધીમે ધીમે ઇશ્વરદાસની મહત્વાકાંક્ષાઓ વધવા લાગી. લક્ષ્મી અને સત્તા મેળવવા માટે તેનું ચિત્ત સદા સર્વદા વ્યાકુળ રહેતું હતું. ખીજી

તરફથી કેશવજી શેઠની જીતની પત્ની દીવાળી કે જેની ઉમ્મર આ પ્રસંગે પાંત્રીસેક વર્ષની હતી તે શેઠને પોતાની સત્તામાં કેવી રીતે લાવવા તેની ચિંતા કર્યા કરતી હતી. ધીમે ધીમે ઇશ્વરદાસ સાથે દીવાળીને પરિચય થયો તથા એ પરિચય દિવસે દિવસે વિશેષ દ્રઢ થવા લાગ્યો. દિવાળી ભણીગણી નહોતી. તેનામાં વિચારશક્તિનો અભાવ હતો. ઇશ્વરદાસે શકુનીની માફક તેના જ્ઞાનમાં ગુરૂમંત્ર પુકડી ધીમે ધીમે તેને પોતાને વશ કરી નાખી. જે શેઠ હયાત હશે અને એ સમય દરમિયાન રૂપાળીને દૈવયોગથી પુત્ર સંતાનની પ્રાપ્તિ થશે તો દીવાળીને શોક્યની આધીનતામાં રહી એક ગરીબ ભિખારણીની માફક પોતાનું જીવન વીતાડવું પડશે. એવી હકીકત ધુર્ત ઇશ્વરદાસે તેમે સમજાવી દીધી. દીવાળીએ ઇશ્વરદાસને આત્મસમર્પણ કયું તથા અન્નેએ મળી કેશવજી શેઠનું કાટલું ઉડાવી દેવાનો ગુપ્ત નિશ્ચય કર્યો.

ઇશ્વરદાસનું ચરિત્ર પ્રથમથીજ ખરાબ હતું. ધણી મવાલીઓ પઠાણો વગેરેની સાથે તેનો સંબંધ હતો. પોલીસ ખાતાંના કેઠલાક માણસો સાથે પણ ઇશ્વરદાસને પરિચય થયો હતો. આમ હોવાથી તે ગમે એવું ભયંકર કાર્ય કરતાં ડરે તેમ નહોતો.

પછી દીવાળીના મકાનમાંજ ઇશ્વરદાસે કેશવજી શેઠને એવી રીતે રામશરણુ પહોંચાડી દીધા કે તેના ભેદની કાઢીને ખચર પડી નહિ. આ આ કાર્ય પાર પાડવા અદ્દલ દીવાળી તરફથી ઇશ્વરદાસને સારી જેવી રકમ ધનામ તરીકે મળી.

શેઠના અકાળ મૃત્યુ પછી છ માસ સૂધી તો વિશેષ કાંઈ ગડબડ કે તકરાર ઉભી થઇ નહિ; છતાં ભવિષ્યમાં રૂપાળી અને દીવાળી શેઠની સંપત્તિને કેવી રીતે હસ્તગત કરવી એ વિષયના વિચારોમાંજ પોતાના દિવસો પસાર કરતી હતી. શેઠની મિલકત આઠ લાખ રૂપિયાની ગણાતી હતી; પરંતુ શેઠ નવી સ્ત્રી રૂપાળીને વિશેષ ચાહતા હોવાથી ધણીખરાં

ઉપયોગી ઓચરીયાં, ધરેણું ગાંઠાં તથા રોકડ સિલ્લક રૂપાળીના કબજામાં હતાં. ઇશ્વરદાસે પૈસાના પ્રભાવથી એક બે વકિલ ઍરિસ્ટરને પણ પોતાના કબજામાં લીધા હતા. તેણે દીવાળી પાસે રૂપાળી ઉપર હાથ ફાટીમાં મિલકતનો ભાગ મેળવવા માટે દાવો નોંધાવ્યો. દાવાના ખર્ચનું નિમિત્ત દર્શાવી ઇશ્વરદાસ પોતાના ઍરિસ્ટરનું તથા પોતાનું ધર તગ કરવા લાગ્યો. દીવાળીને શેઠની મિલકતનો ભાગ મળે એટલે તેમાંથી ચોથા ભાગની રકમ પોતાને મળે એવી ઇશ્વરદાસે દીવાળી સાથે પ્રથમ-થીજ ગુપ્ત શર્ત કરી હતી.

લગભગ બે વર્ષ પછી કેસનો નિકાલ આવ્યો. બન્ને પક્ષની પુષ્કળ રકમ ખર્ચાયા પછી ફોર્ટે દીવાળી તથા રૂપાળીને અડધો અડધ મિલકત મળે એવો ચુકાદો આવ્યો. યથા સમયે ઇશ્વરદાસને પણ શર્ત પ્રમાણે તેના ભાગના રૂપિયા મળ્યા; પરંતુ એટલાથી તેની મહત્વાકાંક્ષા તૃપ્ત થાય તેમ નહોતું. દીવાળીએ તેને પ્રથમથીજ આત્મસમર્પણ કરેલું હોવાથી હવે ફાઇ પણ રીતે તેની પાસેથી તમામ મિલકત મેળવી તેને બિખારણુ બનાવી દેવાનો ઇશ્વરદાસે સંકલ્પ કર્યો તથા દીવાળી જેવી મૂર્ખ અબળાને છેતરવાનું કામ ઇશ્વરદાસ જેવા કપટી, દગાબાજ નરપથુ માટે ધણું સામાન્ય હોવાથી પોતાનો સંકલ્પ પાર પાડવામાં તેને વિશેષ પરિશ્રમ કરવો પડ્યો નહિ. તેણે હરેક પ્રકારે દીવાળીને ચુસી લીધા પછી તેનો ત્યાગ કર્યો.

આમ છતાં લક્ષ્મી જેમ જેમ પ્રાપ્ત થતી ગઇ તેમ તેમ ઇશ્વર-દાસનું ચરિત્ર વિશેષ બગડવા લાગ્યું. અધર્મ આચરીને, ભોળાં નર-નારીઓને ફસાવીને તથા ગુપ્ત હત્યાઓ કરીનેજ વિશ્વસંસારમાં માલદાર થઇ શકાય છે એવી ભાવના એના અવિચારી મનમાં દૃઢ થઈ હતી. પૈસાનાં જોરથી તેણે મુંબાઈ શહેરમાં જાગવગ જમાવી દીધી હતી. તે મવાલીઓનો સરદાર, બદમાસોનો મદદગાર હોવા ઉપરાંત કૉર્નર

આન્ટરોડ, ફેરાસ રોડ, કમાટીપુરા, ગિરગામ ફ્લુસવાડી ફ્રેંચપૂલ વગેરે સ્થળોની લગભગ તમામ ગાનારીઓ અને ધંધાદારી સુંદરીઓનો સરદાર હતો. આવાં સ્થળોએ એ હમ્મેશ્વાં બટકતો હોવાથી તેને પુષ્કળ મદ્યપાન કરવાની ટેવ પડી હતી. ધણી શ્રીમંત યુવકોનો નાટક કંપનીમાંથી પરિચય કરી ધીમે ધીમે તેમની સાથેનો સંબંધ વધારી છેવટે એ કળિયુગનો કાળો નાગ તેમની પાયમાલી અને ખાનાખરાબી કરી નાખતો હતો.

ગુર્જર હિતવર્ધક કંપની સાથે ગાઠ સંબંધ હોવાથી ઇશ્વરદાસના અનુયાયીઓનું મંડળ ધણું વધી ગયું હતું. તે એ મંડળનો નેતા હતો અને પોતાના શાગિર્દોની સહાયતાથી તેણે ધણાં ભયંકર કાર્યો કર્યાં હતાં. તેના ગુપ્તચરો અમુક અમુક ચોક્કસ શ્રીમંત સંતાનોની પાછળ ફરી જોઈતી ખાતમી મેળવતા હતા તથા એ ખાતમી જાણી લઈ ઇશ્વરદાસ નવા નવા શિકારોને જળમાં ફસાવી તેમને ઉંદરની માફક ફાલી ખાતો હતો. નાટક કંપનીના સઘળા નોકરો ઇશ્વરદાસથી ખીંટા હતા. માલિક કરતાં પણ તેમને ઇશ્વરદાસનો ધણો ભય લાગતો હતો.

ઇશ્વરદાસ સાથે ચંપકલાલ નામનો તેનો એક મિત્ર વારંવાર જોવા આવતો હતો. બન્નેની પ્રકૃતિ સમાન હોવાથી તેઓ એક બીજાના અંગત રસેહી બની ગયા હતા. ચંપકલાલ પણ કોઈ રીતે ઇશ્વરદાસથી ઉતરે તેવો નહતો. બન્ને મિત્રો સાથેજ સુરાપાન કરતા હતા, તવાચક્રને ત્યાં જતા હતા અને જીગાર પણ ખેલતા હતા.

વિનોદચંદ્ર સાથે ઇશ્વરદાસે નાટકમાંથીજ પરિચય કરી લીધો હતો તથા ઇશ્વરદાસ અને ચંપકલાલે વિનોદચંદ્રને સર્વોંશે પોતાના કબ્જામાં લીધાં હતાં. ઇશ્વરદાસની સલાહથી વડિલ બાપ સાથે તકરાર કરી વિનોદચંદ્રે મિલકતમાંથી પોતાનો ભાગ મેળવી લીધો હતો. બીજી તરફથી નદી રાધા ઉપર મોહિત થયેલો હોવાથી વિનોદચંદ્ર ઇશ્વરદાસને જોઈતી રકમો કોઈ પણ પ્રકારનું લખત કર્યા સિવાય ઉછીની આપતો

હતો. ઇશ્વરદાસ અને ચંપકલાલની સલાહ સ્વીકારી વિનોદચંદ્રે પોતાના અગાઉના સધળા ખુશામદીઆ દોસ્તોનો સંગ ત્યજી દીધો હતો.

વિનોદચંદ્રનો અંગલો મહાલક્ષ્મી ઉપર આવેલો હતો. વિનોદની પત્ની સુભોચનાની ઉમ્મર આ કથાનક પ્રસંગે પંદરેક વર્ષની હોઈ તે સુશિક્ષિતા નવયુવતી હતી. તેનામાં રૂપ પણ હતું; છતાં ખરાબ સોખતની અસર લાગવાથી વિનોદ પોતાની પત્નીની અવગણના કરી નવી નવી રૂપસુંદરીઓના સ્નેહનો સ્વાદ ચાખવા આતુર રહેતો હતો. સુભોચના પતિના દુર્યુષ્ણોથી જાણીતી હોવા છતાં તે એક સેવિકા તરીકે પતિસેવા બજાવતી હતી. તેણે પતિને ઉપદેશ આપી સુધારવાની ઘણી મહેનત કરી હતી; પરંતુ ઇશ્વરદાસ અને ચંપકલાલની સોખત આગળ સુભોચનાનો ઉપદેશ વૃથા થઈ પડતો હતો.

ત્રણે સ્નેહીઓ સ્થાનજો સાથે ખજાર ફરવા નીકળી પડી રહેલે, લાંડન કે બીજા કોઈ બારમાં પુષ્કળ સુરાપાન કરી, પુલ્લાવ, બિરિયાની ચાપ, કટલેસ વગેરે પદાર્થોથી પેટ ભરી ગાનતાનના જલસામાં ઉપડી જતા હતા. આવા કુછંદમાં એકજ રાતની અંદર વિનોદચંદ્રના સો બસો રૂપિયા ખરચાઈ જતા હતા. વિનોદ રાતના વખતે ઘેર ભાગ્યે જ જતો હતો. સુભોચના બીચારી એકલી શય્યામાં સૂઈ રહી પતિની મતિ ગતિ સુધારવાની ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરતી આંસુ સારતી હતી. તે શ્રીમંતકન્યા હોવાથી જો તેણે ધાર્યું હોત તો પતિના ધરનો ત્યાગ કરી પિયરમાં જઈ સુખમાં રહી શકત; પરંતુ પતિસંવા એજ આર્યનારીનું પરમ કર્તવ્ય છે એવી ભાવના એના અંતઃકરણમાં દૃઢ થયેલી હોવાથી ચુપકાદીથી તે સધળું કષ્ટ સહન કરતી હતી.

ઇશ્વરદાસ અને ચંપકલાલ કોઈ કોઈ વખતે ઇશ્વરદાસને અંગલે આવતા હતા તથા ઇશ્વરદાસ સુભોચનાને જોતાં જ પ્રથમ દર્શને તેના ઉપર મોહી પડ્યો હતો. સુભોચના ઇશ્વરદાસની કામાતુર દૃષ્ટિને કળી

ગયેલી હોવાથી તેના મનમાં તેને માટે તિરસ્કાર ઉપજ્યો હતો; આમ છતાં વિનોદની આસા થતાં નિરૂપાયે તેને સહુની સમક્ષ હાજર થવું પડતું હતું.

એક દિવસે રાત્રે ઇશ્વરદાસે પોતાનો દુષ્ટ હેતુ પાર પાડવાની જાળ બિછાવી લાંડન હોટેલમાં તેણે વિનોદને એટલો બધો દારૂ પાચો કે વિનોદ કાબૂમાં રહી શક્યો નહિ. પછી ઇશ્વરદાસ તેને એક વારાંગનાને ત્યાં લઈ ગયો. ત્યાં પણ ઉપરા ઉપરી ખાલીઓ ફરવાથી હોશ્વહવાશ ગૂમાવી વિનોદ એ સ્થળેજ સૂઈ ગયો. એ વખતે રાતના લગભગ બાર વાગ્યા હતા.

ઇશ્વરદાસ મદોન્મત બની ગયો હતો. આજે કોઈ પણ પ્રકારે તેણે પોતાનો દુષ્ટ સંકલ્પ પાર પાડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તે વારાંગનાને ત્યાંથી જાહાર નીકળી પડી કોર્નર આન્ટરોડ ઉપર ઉપસ્થિત થયો તથા એક ટેક્ષીમાં બેસી ઘણી ઝડપથી તે મહાલક્ષ્મી ઉપર આવેલા વિનોદચંદ્રના બંગલે જઈ પહોંચ્યો.

બંગલાની આસપાસ ન્હાનો બગીચો હતો. માળી પોતાની ઓરડીમાં સૂઈ ગયો હતો. દ્વાર ઉપરનો લૈયો રાતના દશ વાગ્યા પછી હમ્મેશાં બે ચાર કલાક છુપી રીતે કોઈ સ્થળે ચાલ્યો જતો હોવાથી આજે પણ તે ગેરહાજર હતો. મહાલક્ષ્મીનો રસ્તો એકાંત હોવાથી ત્યાં માણસોનો અવરજવર આવા મધ્યરાત્રિના વખતે બિલકુલ નહોતો. બગીચાના કંપાઉડના દ્વાર નજીક એક ગેસ લેમ્પ સળગતો હતો; પરંતુ તેનો પ્રકાશ ગેસના અભાવે ક્ષીણ થઈ ગયો હતો. આજે ઇશ્વરદાસને સારો સુયોગ મળ્યો હતો તથા મદિરાપાનની વિશેષતાથી તે વિશેષ કામોન્મત બન્યો હતો. તે કંપાઉડ ઓળંગી બગીચામાં થઈ બંગલાના દ્વાર નજીક ગયો. લૈયાની ગેરહાજરીમાં દ્વાર ખુલ્લું હતું. હર્ષના આવેશમાં જ ઇશ્વરદાસે બંગલામાં પ્રવેશ કર્યો તથા પગલાંનો અવાજ ન

થાય એવી સાવધાનતાથી તે બીજા માળ ઉપર આવેલા શયનગૃહમાં ગયો. શયનગૃહનું દ્વાર પણ ખુલ્લું હોય અંદર વિજળીની બત્તીના પ્રકાશનો વિસ્તાર થયેલો હતો. સુંદર પલંગ ઉપર મખમલ જેવી સુક્રામળ શય્યામાં સુલોચના નિદ્રાને વશ થઈ પડી હતી. તેના સ્તન ઉપરનું વસ્ત્ર સહજ ખસી ગયું હતું. બારીક સાડીમાંથી તેના દેહનું લાવણ્ય જાણે કે બહાર પ્રકાશી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરતું હતું. છુટો કૃષ્ણકેશકલાપ ક્ષિપ્રધરની માફક શય્યામાં ગુંચળું વળી પડ્યો હતો. એના અર્ધમુખ ઉપર બત્તીનો પ્રકાશ પડતો હતો. અને મીંચેલાં નેત્રો ઉપર સરળતા, પવિત્રતા અને ક્રામળતાનો સ્પષ્ટ લાવ ફેલાયો હતો.

ધીમે પગલે ઇશ્વરદાસે અંદર પ્રવેશ કર્યો. સુલોચનાનું સુપ્ત અચેતન સૌંદર્ય જોઈ કામીની કામજ્વાળા ભભુકી ઉઠી. તેનું સર્વાંગ ક્ષણ કાળ માટે રોમાંચિત થયું. સ્વાભાવિક રીતેજ તેનાથી બોલી જવાયું કે:—

“તકદીર ખુલા તસ્વીર નજર આતી હય,
મેરે માથુક તુંહી બુલબુલ મુજે ભાતી હય;
તેરે ગાલ ગુઝાબી નૈન અજબ કાતીલ હય,
તેરી પતલી કમર જેસી કમાન મીલ જાતી હય;
હુસ્નોપે તેરે મંય બવર કમર બિલ હારા,
તેરી નાબુક અદાને મુજે જાનસે મારા;
તેરી આંખ ચમકતી રાત દિન દો તારા,
તુને મારા ચશ્મ સમશેર દો ધારા.”

આમ બોલી ઇશ્વરદાસ પલંગ તરફ આગળ ધસ્યો એવામાં તો સુલોચના જાગી ઉઠી. ઇશ્વરદાસ નજરે પડતાં તે પ્રસંગ સમજી ગઈ અને પલંગ ઉપરથી નીચે ઉતરી બોલી ઉઠી, “ઇશ્વરદાસ ! અત્યારે તમે અહીં ક્યાંથી ? ”

“જનોજીગર ! જ્યારથી તું ગુલેગુલાબ બુલબુલ મ્હારે નજરે પડી છે ત્યારથી માઈં દિલ બેચેન બની ગયું છે. હું ત્હારા પ્યારનો સ્વાદ ચાખવા માટે લાગ સાધી હમણાં છુપી રીતે અત્રે આવ્યો છું.” શયતાન ઇશ્વરદાસે પોતાનો મનોભાવ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દર્શાવ્યો.

ક્રોધથી સુભોચનાનું મુખ લાલચોળ બની ગયું. તેણે તિરસ્કારસૂચક સ્વરે કહ્યું:-“ બેધમાન શયતાન ! જેને તું મિત્ર કહીને બોલાવે છે તેની પત્નીને મા બહેન સમજવાને બદલે તેનું અપમાન કરે છે ? ધિક્કાર છે તને. કામાંધ કુતરા ! તું મૂગો મૂગો અહીંથી ત્હાઈં કાળું કર અને અત્રે એક ક્ષણ પશુ નહિ રોકાતાં ત્હારે રસ્તે પાછો ફર.”

ક્રોધની વિશેષતાથી સુભોચનાનું શરીર કંપતું હતું. ઇશ્વરદાસે ઉત્તેજિત કંઠે કહ્યું:-“ સુભોચને ? પ્રિયતમે ! તું આજે મારો ગમે એટલો તિરસ્કાર કરીશ તો પશુ હું ત્હારા યૌવનરસનો આસ્વાદ લીધા સિવાય પાછો ફરનાર નથી-આજે મ્હને કાઈ રોકનાર કે ટોકનાર નથી. જે સાંભળ, તારા રૂપનું દર્શન કરી માઈં દિલ બેચેન બની ગયું છે,

દિલ આ દિવાનું છે બન્યું, તારા મનોહર રૂપથી;

રંભા કહું કે મેનકા. ઉપમા કશી મળતી નથી.

સુભોચને ! ત્હારો પતિ મદ્યપાન કરી ભાનસાન ગુમાવી એક વેશ્યાને ત્યાં પડી રહ્યો છે તથા એ સોનેરી તકનો લાલ લઇ આ આશ્ચક હમણાં તારી પાસે આવી ચઢ્યો છે. જે નાદાન તારા જેવી રૂપસુંદરી પત્નીનો ત્યાગ કરી વેશ્યાના પ્યારમાં પડી રહે છે તે પતિથી તું શું સુખ પામી શકનાર છે ? હું તારા રનેહનો ગુલામ થઈ રહીશ; એક વખત તું મારી યા.”

ધીમે ધીમે સુભોચનાનો ક્રોધ વધતો હતો. તેણે ક્રોધથી કંપતા કંઠે કહ્યું:-“ હવસના ગુલામ ! આજે તારી બુદ્ધિ શુદ્ધિ ગુમ થઇ છે તેથી જ તું આમ બકે છે.

આકાશમાં રવિ એક છે ને સિંહની ગતિ એક છે,
 છે વચન નરનું એક તેમજ નારની રતિ એક છે;
 વિશ્વાસ મ્હારો એક છે, કિરતાર મારો એક છે,
 તેવીજ રીતે નારનો, સંસારમાં પતિ એક છે;
 નારી સતી ધનમાલની પરવા જરી કરતી નથી,
 જે વરી એક જ નાથને તે અન્યને વરતી નથી.

પાપી નરપિશાચ ! ઇશ્વર આજના તારા પાપની તને ક્ષમા
 કરનાર નથી નરકમાં પણ તને આશ્રય મળનાર નથી.

ઇન્સાન નહિ પણ માનવીના વેશમાં શ્યતાન છે,
 ધર્મ નીતિને જૂલી તું હવસમાં ગુલતાન છે;
 આ લોક કે પરલોકમાં સન્નારીનાં સન્માન છે;
 નિજ ધર્મ આગળ આ જીવન ને પ્રાણ પણ કુર્યાન છે.

તું વિશ્વાસઘાતક દગાબાજ નરાધમ છે. હું હમણું જ લૈયાને
 બોલાવી તને તારા પાપનું ફળ ચખાડું છું.”

“હું હવે વિશેષ લવારો સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. આજે મારો
 માર્ગ સાફ છે— લૈયો કિંવા બીજું કાંઈ ત્હારી મદદે આવી શકે તેમ
 નથી.” આમ કહી કામોન્મત્ત રાક્ષસ સુલોચનાના અંગ ઉપર ધસ્યો.
 હવે સુલોચનાના મનમાં ભય ઉપજ્યો. તે મદદ માટે ખૂંસ મારવા જતી
 હતી; પરંતુ ઇશ્વરદાસે ખીરસામાંથી રૂમાલ બ્હાર કાઢી તેના મુખમાં
 દબાવી લીધો. બન્ને વચ્ચે ખેંચતાણ થવા લાગી. એવામાં “ખબરદાર !
 ઇશ્વરદાસ ! આજના તારા શિકારમાં મારો પણ ભાગ છે.” કહેતાં
 ચંપકલાલે એ શયનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. ચંપકલાલનું મુખ લાલચોળ બની
 ગયું હતું તેના બન્ને પગ લથડતા હતા.

“કાણુ ચંપકલાલ ? તું મારો મિત્ર હોવા છતાં શા માટે અત્યારે
 મારા કામમાં હરકત કરવા આવ્યો છે ?”

“દોસ્ત ! તું તને એકલાને જ સુલોચનાના પ્રેમનો ઉમેદવાર ધારે છે ? હું પણ એ રસિકાની રસસરિતામાં સ્નાન કરવા ઇચ્છું છું. તું આ તરફ આવ્યો છે એવી ખબર મને ગુલનારને ત્યાંથી મળી હતી. વળી એ વખતે વિનોદચંદ્ર ત્યાં બેહોશ હાલતમાં સૂઈ રહ્યો હતો. એ ઉપરથી તું શા હેતુથી આ તરફ આવ્યો હોય એ સમજી જઈ હું પણ તારા શિકારમાં મારો ભાગ પડાવવા આવ્યો છું. કહે દોસ્ત ! તું મને શો ઉત્તર આપે છે ?”

ઈશ્વરદાસે આંખ ફેરવી કહ્યું:—“જો તું મારો મિત્ર હોય તો મારા માર્ગમાંથી ખસી જ; નહિ તો આજે આપણી મિત્રતાનો અંત આવી જશે હું કાંઈ પણ પ્રકારે મારી ઈચ્છા પાર પાડ્યા સિવાય આ સ્થળનો ત્યાગ કરનાર નથી.”

ચંપકલાલનું ચિત્ત આજે ડેકાણું નહોતું. તેણે પણ તુમાખીમાં કહ્યું:—“નહિ-નહિ, જો તું મહારી માગણી કબુલ નહિ કરે તો હું અડધા કલાકમાં જ ટેક્ષીમાં બેસી ગુલનારને ત્યાં જઈ વિનોદને ગમે એવી સ્થિતિમાં અત્રે લઈ આવીશ તથા તારી બાજુ ધૂળમાં મેળવીશ.”

“આજથી તું મારો મિત્ર નહિ પણ દુશ્મન છે. ઉગતા શત્રુ અને શરૂ થતા રોગનો આરંભમાં જ નાશ કરી નાખવો એ જ ઈશ્વરદાસની નીતિ છે.” આમ કહી ચિત્તની ઉત્તેજિત સ્થિતિને વશ થઈ ઈશ્વરદાસે ખીરસામાંથી રિવોલ્વર કાઢી તથા ચંપકલાલ પોતાનો બચાવ કરવા જાય એ પહેલાં જ તેણે ગોળી છોડી. એ ગોળી કપાળમાં વાગતાંની સાથે ચંપકલાલ નીચે ગબડી પડ્યો તથા ‘વેર-બદ્ધો’ શબ્દ ઉચારી થોડા વખતમાં જ તે મરણને શરણ થયો.

ચંપકલાલે શયનગૃહમાં પ્રવેશ કરી દ્વારને બંધ કરી દીધું હતું. સુલોચના ભયથી ધ્રુજતાં એક ખુણામાં દબાઈ રહી આ બધો પ્રકાર

જેમા કરતી હતી. તેને આ બીપણ્ય પ્રકાર જાણે કે સ્વપ્ન હોય એમ લાગતું હતું. તેની વાચાશક્તિ અંધ થઈ ગઈ હતી.

ચંપકલાલને જહનમનો મુસાફર બનાવી દીધા પછી સુલોચનાને ઉદ્દેશી ઇશ્વરદાસે કહ્યું:—“સુલોચના! તારે માટે આજે મારે મારા મિત્રની સાથે શત્રુતા કરી તેનું ખૂન કરવું પડ્યું છે. હજી પણ કહું છું કે, દુરાગ્રહ નહિ કરતાં તું મ્હારી મરજીને તાબે થા, નહિ તો હું શું કરીશ એ કહી શકતો નથી. એક કલાક જેટલો સમય તારી સાથે ગુજરી હું અહીંથી ચાલ્યો જઈશ તથા ચંપકલાલના મુદ્દાનું ઠેકાણું પાડી નાંખવાનો બદોબસ્ત કરીશ. વળી જો આ ખૂનની ખરી હકીકત તું કોઈને પણ કહીશ તો ઇજ્જત આપડને બદો લાગવા ઉપરાંત તું મને તારો ધણી જેથી ગુન્હેગાર તરીકે સપડાવ્યો એવી જાળ હું પાથરીશ. ખૂન કરી સફાઈથી બચી જવું એ મારા ડાબા હાથનો ખેલ છે, સમજી? કહે, હવે તું મને શો ઉત્તર આપે છે?”

રાક્ષસના મનમાં દયા ઉપજવવાના હેતુથી મહા મહેનતે હિમ્મત લાવી સુલોચનાએ કહ્યું, “દયા લાવો,—એક અબળા ઉપર દયા લાવો. મેં તમારું અપમાન કર્યું છે એ માટે હું હાથ જોડી માફી માગું છું. આજે જો તમે મ્હારી ઇજ્જતનું—મારા શીયળ ધર્મનું રક્ષણ કરશો તો તમે કરેલા આ ખૂનની વાત હું કોઈને કહીશ નહિ. મ્હારા પતિના આવતાં પહેલાં જો તમે મરનારના દેહનું ઠેકાણું કરી નાખશો તો મારા પતિ પણ તમારા અત્રે થયેલા આગમનની અને તમે કરેલા ખૂનની વાત જાણી શકશે નહિ.”

ચંપકલાલનું ખૂન કર્યા પછી ઇશ્વરદાસનું બેઠું કંઈક ઠેકાણે આવ્યું હતું. સુલોચનાની હાજરીમાં પોતે ખૂન કર્યું હોવાથી એ માટે તેનું મન હવે તેને ડંખતું હતું. પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી તેણે કહ્યું:—સવળી વાત ગુપ્ત રાખવાની તું પ્રતિજ્ઞા કરે છે?”

રાક્ષસના જીવનમાંથી છૂટવાનો ખીજો કોઈ ઉપાય નહિ હોવાથી સુભોચનાએ કહ્યું: “હા, પ્રતિજ્ઞા કરું છું.”

એક બે મિનીટ સૂધી સ્વગત કાંઈ વિચાર કર્યા પછી ઇશ્વરદાસે ઉમેર્યું:—“એકલી પ્રતિજ્ઞા ઉપર હું વિશ્વાસ મૂકી શકું તેમ નથી. તે સાથે તારે હું કહું એવો એક પત્ર લખી આપવો પડશે. મને વિશેષ વખત નથી.” આમ કહી ખિરસામાંથી કાગળ પેન્સિલ ખસાર કાઢી. સુભોચના હાથમાં આપી તેણે તેને પત્ર લખવાની આજ્ઞા કરી કહ્યું, “હું બોલું તે ઉપરાંત વધારે એકપણ શબ્દ તારે લખવો નહિ એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખજે.”

(૭)

સુભોચના કાગળ પેન્સિલ લઈ ઇશ્વરદાસ લખાવે તે હકીકત લખવા લાગી. ઇશ્વરદાસે તેની પાસે નીચે પ્રમાણે પત્ર લખાવ્યો:—

“પ્રાણાધિક પ્રિયતમ ઇશ્વરદાસ !

મારા પતિથી મને લેશમાત્ર સુખ મળતું નથી. મારી આવી નવયુવાવસ્થા રસિક મધુકર સિવાય એજે ચાલી જાય છે. મારા પતિ મારો તિરસ્કાર કરી ખીજી સુંદરીઓના પ્યારમાં પડી રહેતા હોવાથી હું તમારા જેવા રસવિહારીને મારી યૌવન વાટિકાના માળી બનાવું તો તે શું અનુચિત છે ? મારું હૃદય તમારા અંતઃકરણના સ્નેહને તલસે છે. તમારી દૃષ્ટિની તીક્ષ્ણતા અને મનની ચંચળતા જોઈ હું એમ સમજી શકી છું કે, તમારા મનમાં પણ મારે માટે પ્રેમભાવ ઉપજ્યો છે. આમ હોવાથીજ હું આ પત્ર લખી તમને આમંત્રણ કરું છું. તમે સારી રીતે જાણો છો કે, રાત્રે મહારા પતિ ભાગ્યેજ ઘેર આવે છે. તમે જો રાતના અગીયાર વાગ્યા પછી મારે બંગલે આવશો તો આપણે બંને ચારેક કલાક સૂધી સ્વર્ગીય સુખનો અનુભવ લઈ શકીશું. મારા ભૈયાને લાંચ આપી હું વશ કરી શકીશ. કોઈ પણ પ્રકારની

આશંકા રાખ્યા સિવાય તમે આજે રાત્રે જરૂર આવજો. વિશેષ વાતચિત્ત અને હાથમેશાંની મુલાકાતનો બદોબસ્ત રાત્રે રૂબરૂમાં કરીશું.

લી. તમારી પ્રિયતમા સુલોચના. ”

જો ઇશ્વરદાસ જેવા ખૂની નર રાક્ષસના બદલે ખીજો કાઈ માણસ હોત તો સુલોચના આવો પત્ર લખી આપત નહિ; પરંતુ આ પ્રસંગે તેના જેવી એક નિર્દોષ બાળા પત્ર ન લખી આપે તો તેની કેવી દુર્દશા થાય એ તે કહી શકી નહિ. પત્ર લખાવી પોતાના હાથમાં લીધા પછી ઇશ્વરદાસે કહ્યું:—“ સુલોચના, ” હવે તારી લાજ આખર મારા હાથમાં છે. જો તું આ ખૂનની હકીકત ત્રીજા કોઇને કહીશ તો કાઈ પણ પ્રકારે ખૂનનો આરોપ તારા ઉપર ઓઢાડી દઇ હું સક્ષાત્તી બની જઈશ તથા આ ભેદ ભરેલા પ્રેમપત્રને પ્રકાશમાં મૂકી તારી ઇજ્જત અને જીવંતીની બરબાદી કરી નાખીશ. હવે હું મુદ્દાની વાત કહું છું. હજી બે વાગ્યા છે. હવે બે કલાક જેટલા દૂંધ સમયમાંજ મારે ચંપ-કલાલના મુદ્દાની ગોઠવણ કરી નાખવાની હોવાથી હું ક્ષણકાળ માટે પણ અત્રે રોકાઈ શકું તેમ નથી. તું નીચે જઈ તારો ભૈયો બહારથી આવી પહોંચ્યો હોય તો ગમે તે નિમિત્તથી આજની રાત માટે એને કાઢી મૂક; કેમ કે તેની હાજરીમાં કાંઈ કરવું એ મને સલામતી ભરેલું લાગતું નથી મારી ટેક્ષી બહાર થોડા અંતરે ઉભી છે; ચંપકલાલની ટેક્ષી પણ આસપાસમાં ઉભી રહેલી હોવી જોઈએ. ભૈયાના વિદાય થયા પછી ઘણી ઝડપથી હું બાકી રહેલું કામ પતાવી દઇશ તથા ચંપકલાલના ખૂનની વાતને સક્ષાત્તી છુપાવી દઇશ. ”

સુલોચના સર્વ પ્રકારે ઇશ્વરદાસના કાખમાં હતી. તેણે નીચે જઈ અમુક નિમિત્ત દર્શાવી નિદ્રાધીન થયેલા ભૈયાને જાગ્રત કરી બહાર કાઢી મૂક્યો. ત્યાર પછી તેણે પુનઃ ઇશ્વરદાસ પાસે ઉપસ્થિત થઈ કહ્યું:—“ હું આ શયનગૃહમાં જો વિશેષ વખત ઉભી રહીશ તો મારું કાળજી ”

ફટકી જશે. હું પાસેના ખંડમાં બેસી રહીશ તમે તમને ઠીક લાગે તેમ કરો.”

“ ઠીક છે. હું જાઉં છું ને ઉચિત બદોબસ્ત કરું છું.” આમ કહી ઇશ્વરદાસ ત્યાંથી નીકળી પડ્યો. પ્રથમ તો તેણે ફર્લિંગને અંતરે એક અંધારી જગ્યામાં ઉભી રહેલી ચંપકલાલની બાડાની ટેક્ષીને શોધી કાઢી તથા એ ટેક્ષીવાળાને બાકું આપી વિદાય કરી દધ તે પોતાની ટેક્ષીમાં જઈ બેઠો. તેના હુકમ પ્રમાણે શૌર ટેક્ષીને પુનઃ કૉર્નર ટ્રાન્ટરોડ ઉપર આવેલી અરબ બેનમાં લઇ ગયો. એ સ્થળે ઇશ્વરદાસના ઓળખીતા ત્રણ ચાર મવાલીઓ રહેતા હતા. ટેક્ષીમાંથી ઉતરી ઇશ્વરદાસે એ મવાલીઓ પાસે જઈ તેમની સાથે ગુપ્ત રીતે ચંપકલાલના મૃત દેહને ઠેકાણે કરી નાખવાનો બદોબસ્ત કર્યો. આટલું કાર્ય આટોપી રાતના અઢી વાગ્યે તે ગુલનારને ત્યાં ગયો. વિનોદચંદ્ર ગુલનારને ત્યાંજ નિદ્રાધીન થઈ ગયો હતો. તેને યુક્તિ પ્રયુક્તિથી સહવાર સુધી ઘેર નહિ જવા દેવાની ગુલનારને સૂચના આપી રાતના સાડાત્રણ વાગ્યે તે પોતાને ઘેર જઈ પહોંચ્યો.

*

*

*

બીજી તરફથી સુલોચનાની ચિંતાનો પાર નહોતો. અતિશય લમથી તેનું હૃદય ધણા જોરથી ધબકતું હતું. જે ખંડમાં ચંપકલાલનો મૃતદેહ પડ્યો હતો તેની પાસેના ખંડમાં એક કાચ ઉપર આડી પડી તે ઉદ્વિગ્ન ચિત્તે આકાશ પાતાળની ચિંતા કર્યા કરતી હતી. તેણે વિચાર્યું, “ ઇશ્વરદાસે જે ભયંકર કામ કર્યું છે એ છુપું રહે એમ લાગતું નથી. વળી મારા બંગલામાં આવો બનાવ બનેલો છે; છતાં એ બનાવને હું છુપાવી રાખું તો તેથી પરિણામે મારા અને મારા પતિના ઉપર સંકટ આવી પડવાનો સંભવ છે. સત્યનો સહાયક શ્રી કિરતાર છે. ઇશ્વરદાસે ધમકી આપી મારી પાસે જ પત્ર લખાવ્યો છે તેથી ભય પામી જોખમ

ખેડવું એ ઉચિત નથી. મારું જે થવાનું હોય તે ભલે થાય; પણ મારે આ બનાવની પોલિસને ખબર આપવીજ જોઈએ.”

પુષ્કળ વિચાર કર્યા પછી મન સાથે ચોક્કસ સંકલ્પ કરી સુલોચના પતિના બેઠકખાનામાં ગઈ. ટેબલ ઉપરથી તેણે ગુજરાતી ટેલિફોન ગાઇડ શોધી કાઢી અંદરથી મહાલક્ષ્મી પોલિસ સ્ટેશનનો ટેલિફોન નંબર મેળવ્યો. પછી તેણે ત્યાં ટેલિફોન કરી ખૂન થયાની ખબર આપી અને ઘણી ઝડપથી પોલિસની મદદ માગી. આટલું કાર્ય કર્યા પછી સુલોચના પાછી પેલા શયનગૃહ પાસેના ખંડમાં જઈ અધીર ચિત્તે પોલિસની રાહ જોતી બેઠી.

પાંચેક કલાક પસાર થઈ ગયો એટલે એક પઠાણુ બે મજબૂત શરીરવાળા મવાલીઓને લઈ વિનોદચંદ્રના અંગલામાં આવ્યો. સુલોચનાએ ગંભીર ભાવ ધારણ કરી તેમને શયનગૃહમાં લઈ જઈ ચંપકલાલનો મૃતદેહ દેખાડ્યો. પછી પોતાને ભય લાગવાનું નિમિત્ત દર્શાવી સુલોચના ત્યાંથી પુનઃ પતિના બેઠકખાનામાં ચાલી ગઈ તથા બેઠકખાનાના દ્વારને અંદરથી બંધ કરી દઈ એક બારી પાસે ઉભી રહી પોલિસની રાહ જોવા લાગી.

પાંચ સાત મિનીટમાંજ એક યૂરોપીઅન પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર આઠ દશ કોન્સ્ટેબલો સાથે આવી પહોંચ્યો. તેમની દરેકની પાસે ભરેલી રિવોલ્વરો હતી. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે ચાર કોન્સ્ટેબલોને અંગલાની આસપાસ ઉભા રાખી અંદર પ્રવેશ કર્યો તથા ઘણી ચાલાકીથી તેણે શયતાનના મદદગારોને પરહેજ કરી તેમને બેઠીઓ પહેરાવી દીધી.

શયતાનના સાથીઓ ગિરફતાર થયા પછી સુલોચના હિમ્મત લાવી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર પાસે ઉપસ્થિત થઈ તથા શુરઆતથી છેવટ સૂધીની સઘળી હકીકત તેણે જીજ્ઞાસુની તરીકે નોંધાવી. એમાં ઇશ્વરદાસે પોતાની પાસે બળાટકારે જે પત્ર લખાવ્યો હતો તેનો પણ તેણે ઉલ્લેખ

કરી નાખ્યો. સઘળા હકીકત નોંધી લીધા પછી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે કહ્યું:-“બાનુ! ટમારી હિમ્મત માટે ટમોને શાહબાશી ઘટે છ-ટમે ફિક્ક કરશે નહિ.”

પછી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે ટેલિફોન કરી ઇશ્વરદાસ વિના વિલંબે કેદ પકડાય એવો બંદોબસ્ત કર્યો અર્થાત્ પ્રભાતકાળના અરસામાં ઇશ્વરદાસને પોલિસે સિફતથી તેને ઘેરથી જ કેદ કર્યો.

વાંચક બંધુઓ, હજી વિનોદચંદ્ર અને રાધાની મુલાકાત જાણવાની જાણાસા ધરાવતા હોવાથી અમે આ પ્રસંગને હવે ટુંકમાં જ સમાપ્ત કરી આગળ વધીશું.

યથા સમયે હાઇકોર્ટમાં ઇશ્વરદાસ અને તેના મદદગારો ઉપર ખૂન કરવાના તથા ખૂનમાં મદદ કરવાના ગુન્હા બદલ કેસ ચાલ્યો. વિનોદચંદ્રની પત્ની સુલોચનાના શુદ્ધ ચારિત્ર્યની જનસમાજમાં ખોટી નિંદા ન થાય એ માટે પોલિસે ઘણી ખૂબીથી પેલા પત્રની વાત ઉડાવી દીધી. ઇશ્વરદાસે પોતાના બચાવ માટે ઘણી મહેનત કરી. આરંભથી અંત સૂધી તેણે જે ખોટી જીબાની આપી અને ખોટી સાક્ષીઓ આપી એ સર્વનું વિગતવાર વર્ણન સ્થળ સંક્રાંચને લીધે અમે પ્રકટ કરી શકતા નથી. ઇશ્વરદાસનાં સગાંસંબંધીઓએ વકિલ ઍરિસ્ટરોને પુછાળ શી આપી બચાવ માટે રોક્યા; પરંતુ અતિશય સર્વ વર્જયેત્ તથા ધર્મે જય અને પાપે ક્ષય, એ સિદ્ધાંત અનુસાર જ્યુરીએ ઇશ્વરદાસ તથા તેના મદદગારોને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યા તથા ઇશ્વરદાસને જન્મ દેશનિકાલની અને તેના મદદગારોને સાત સાત વર્ષની સખ્ત મજ્બૂરી સાથે કેદની સજા ફરમાવી.

આવી રીતે ઇશ્વરદાસને સજા થવાથી તેના શત્રુઓના મનમાં ધણો આનંદ થયો હતો તથા કેટલાકે તો તે દિવસને ખુશાલી તરીકે

માની મિષ્ટાન આરોગ્યાં હતાં. બીજી તરફથી ઇશ્વરદાસના શાગિદોં તથા તેનાં સગાં સંબંધીઓના ખેદનો પાર રહ્યો નહોતો; અસ્તુ.

*

*

*

ઇશ્વરદાસના કેસમાં વિનોદચંદ્રની પ્રતિષ્ઠાને કાંઈક અંશે હાનિ પહોંચેલી હોવા છતાં પ્રાણ અને પ્રકૃતિ સાથેજ જીવ, એ સિંધમાં અનુસાર તેના કલુષિત ચારિત્ર્યમાં લેશ પણ સુધારો થયો ન હોતો. ઇશ્વરદાસ અને ચંપકલાલ જેવા સોબતીઓની કરણીનોજ ફેજ જેવામાં આવેલો હોવા છતાં તેની વિષયલંપટતા બિદકુલ ઓછી થઈ નહોતી. જો કે રાધા ઉપર તે ઘણા વખતથી મોહિત હતો; પરંતુ ઇશ્વરદાસ કંપનીનો કર્તાહર્તા અને બાગ્યવિધાતા હોવાથી અને તેની સાથે પોતે મિત્રાચારી હોવાનો દાવો દર્શાવતો હોવાથી તેને પોતાની જાનમાં ફસાવી શક્યો હતો. ઇશ્વરદાસને સગા થઈ ગયા પછી વિનોદચંદ્રનો માર્ગ નિષ્કટક થયો હતો તથા પુષ્પગુચ્છમાં ચીઠ્ઠી ફેંકી રાધાની સાથે ચરની-રોડ જંકશન પાસેથી મોટરમાં બેસી બનામ હાલલેનમાં આવેલા એક બંગલામાં ગયો હતો એ હકીકત અમે વાંચક બંધુઓને જણાવી ચુક્યા છીએ.

રાધાના એ મકાનનું અમે પણ વર્ણન કરી ચુકેલા હોવાથી અત્રે તેનો પુનરુલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

બંને જણાં બંગલામાં ચઢ્યાં. રાધા વિનોદચંદ્રને પોતાના બેઠક-ખાનામાં લઈ ગઈ. વિનોદ એક ખુરસી ઉપર બેઠો. રાધા પણ ટેબલ ફેનને ચાલૂ કરી એક સોફા ઉપર બેઠી. વિનોદે ધીમેથી વાત શરૂ કરી:—“રાધા તારી પ્રત્યક્ષ મુલાકાતથી આજે મહેને જે આનંદ થયો છે તેનું વર્ણન કરી શકું તેમ નથી. તારો કાયલના જેવો મધુર કંઠ, ઇન્દ્રલોકની અપ્સરાને પણ લગ્નવે, લલલલા યોગીઓનાં બાન બૂલાવે એવું તારું દેવ દુર્લભ મનોહર સૌંદર્ય, હરિણીની ચાલ જેવી તારી ચંચળ

ગતિ, તારાં કાળજીધેરાં નયનોના હૃદયને ધાયલ કરી નાખે એવા કટાક્ષ, ગુલાબ પુષ્પને પથ્ય લલિન્નત બનાવી દે એવો તારા શરીરનો વર્ણ, પુરૂષોને માયાની જાળમાં બાંધી લે એવો તારો ધનકૃષ્ણ કેશકલાપ એ સર્વ જોઈ હું મારા દિલ ઉપરનો કાબૂ ગૂમાવી બેઠો હતો.” આટલી ભૂમિકા કરી વિનોદચંદ્રે પોતાના દિલની સ્થિતિ દર્શાવી.

ઉત્તરમાં રાધા પ્રથમ તો કાંઈ બોલી નહિ. તે તીરછી ધૂરી જેવી નજર ચલાવી કાતીલ હાસ્યથી વિનોદના હૃદયને ભેદી નાખવા લાગી. પ્રસંગ વિચારી રાધા ઉઠી તથા તેણે એક ફેન્સી કપ્પાટ ઉઘાડી તેમાંથી વાઇન ડિકેન્ટ બ્લાર કાઢી ટેબલ ઉપર સોડા ગ્લાસ ગોઠવી ગ્લાસમાં ઉંચી જાતની બેન્ડી તથા સોડા રેડી એક ગ્લાસ રાધાએ વિનોદના હાથમાં આપ્યો. વિનોદે રાધાને પથ્ય પોતાની સાથે સ્વાસ્થ્ય પાન (!) કરવાનો આગ્રહ કર્યો.

સુરાપાન કર્યા પછી વિનોદચંદ્રનું ચિત્ત વિશેષ વિહ્વળ બની ગયું— નજીક પડેલું હારમોનિયમ જોઈ તેને ગાવાની ઇચ્છા થઈ આવી. વિના વિલંબે તે ખુરસીને હારમોનિયમ પાસે ખેંચી ગયો તથા સુર મેળવી મધુર કંઠે તે નિમ્નલિખિત ગીત ગાવા લાગ્યો:—

ચોરી સૌંદર્ય તારું સુંદરી વસંત જો પ્રકાશે,

વસંત આ પ્રકાશે;

હા વસંત હા પ્રકાશે.

કુસુમિત કમલિની, કુમુદ, કેતકી, કેશર, કંબાર;
કુસુમાયુધ કનકદંડ રૂપ, કામિની, કલહાર;
તુંજ સ્વરૂપ ને સુગંધ ચોરી સહુ વિકાસે;

આ ચોરી સહુ વિકાસે;

હા ચોરી સહુ વિકાસે.

‘કુહૂ કુહૂ’ કરી કુંજ કુંજ ફૂદી મદનમંત્ર ગાઈ,
મનમથની માનિનીનાં મનમથની હાથ ફુદાઈ;
તુજ સ્વર હરી, કલરવ કરી કેાકિલા ઉહાસે,

આ કેાકિલા ઉહાસે

હા કેાકિલા ઉહાસે. (દિવાનો.)

ગંભીર રાતનો સમય હોવાથી નિસ્તબ્ધતામાં વાયુની અંદર સંગીતનો
ધ્વનિ નૃત્ય કરવા લાગ્યો. ગીતના તાને રસિક રાધાનું રસિયું ચંચળ
હૃદય અપૂર્વ ભાવથી ધમકવા લાગ્યું. દેવતાની વાયરલેસ ટેલિગ્રાફિક
સર્વિસ ચાલુ થઈ ગઈ.

પછી વિનોદના આગ્રહથી રાધાએ એક સંગીત ચાલુ કર્યું તથા
એ સંગીતની જરૂરની પૂર્તિ યથા પ્રસંગે વિનોદે કરી:—

રાધા:—“પ્રેમ ભાતીનું પાણી તપાસતાં

પાણી ગુમાવ્યાં કંઈક ઝવેરીએ;

એનાં શું કરીએ મૂલ.

વિનોદ:—મોઢે માગે તે કબૂલ.

રાધા:—હીરાનાં ઝેર હરી, લીધાં વેરીને,

મન માયાની મીઠાશ ભરી,

હૈયાની હેંશથી શોધ્યો આ હીરલો,

ઉપર હેતની પેલ કરી,

આંદો અલબેલા મૂલ;

વિનોદ:—મૂલમાં જીવન ફૂલ.

સંગીતના તારથી પ્રેમિક પ્રેમિકા એક તાર થયાં. બન્ને હારમોનિયમ
પાસેથી ઉઠી સોફા ઉપર સાથે બેઠાં. વિનોદ ભાવના આવેશથી કહેવા
લાગ્યો:—“પ્રાણેશ્વરી ! તારૂં સૌંદર્ય મારા હૃદયમાં અંકિત થઈ ગયું

છે. જેમ જેમ હું તેવું વિશેષ દર્શન કરું છું તેમ તેમ જ્ઞાન બૃહદ્
છું. કવિએ ખરૂં જ કહ્યું છે કે,

કરે લાખો પ્રયત્નો તોય પણ આખર સહુ થાક્યાં;
ખિલ્યાં મુગધા તણાં અંગે એ ઢાંક્યાં નવ રહે ઢાંક્યાં.
થયાં જો નેત્ર અણીમાળાં ભરેલાં પૂર્ણ મહવાળાં;
અપણ પગલાં હવે હળવાં વળે રતિનાથનાં ઢાંક્યાં.
ચઢી ચાલે ઉછાળે એ થતાં પગલાં જીવાનીનાં;
અનંગે અંગ ઢાંકી અંગ જાણે ચિત્રમાં આંક્યાં.”

રાધા નટી હોવાથી તે વાચાશક્તિમાં તથા રસિકતામાં વિનોદચંદ્રથી ક્રાધ
પથુ રીતે ઉતરે એવી નહોતી. ધણી કવિયો તથા શાયરોનાં નાટકો
તેને મુખસ્થ થઈ ગયાં હતાં. તેણે કહ્યું, “પુરુષોની પ્રકૃતિ જ
જાતિની ખોટી ખુશામદ કરવાની છે. ખુશામદ કરી ભોળી અબજાઓને
ભરમાવી બમરની માફક રસ ચુટી તેઓ ગૂમ થઈ જાય છે—

ઉડી ઝટ જાય છે બમરા કુમુભરસ જ્યાં લીધા ચાખી,
ન પાછા પાસ આવે વીતી જતાં જિન્દગી આખી.
હવસના ભેશમાં મદોં ગમે તેવું બકે મોઢે,
હશે કોઈક મજનૂએ વફાને જાળળી રાખી.

વિનોદચંદ્ર બોલી ઉઠ્યો:—“તમારી સમજ ફેર થાય છે.”

વફાની પુતળી લયલા સમી છે તું,
વફાદારીમાંહી મજનૂં સમે છું હું;
નિસાર્જ જન થઈ ફરહાદ તહારાપર,
મને શીર્ષી જીગરમાંહી ગમી છે તું.

માટે હવે મને ન તલસાવો-લજ્જને હઠાવો-તથા તમારા એ પ્રેમના
પૂજારીને સ્નેહસુધાતું પાન કરાવો.”

રાધા મને તેમ તો પથ્ય એક સ્ત્રી હતી. કુત પાસે અગ્નિ ધરવામાં આવે અને તે જેવી રીતે પીગળી જાય તેવી રીતે તેનું દિલ પીગળી ગયું હતું. તેણે કહ્યું:—

“ મને વાંધો નથી વ્હાલા જીવનમાં ધર કરી બેસો;
તમારો દેશ છે આખો, બલેને સર કરી બેસો.”

આમ કહી રાધા આવેશને વશ થઈ વિનોદના ગળામાં હાથ નાખી વળગી પડી. વિનોદે તેના અધર રસનું પાન કરતાં કહ્યું:—“ પ્રિયા ! આજના આનંદજનક મિલન પ્રસંગે મારે તારી સાથે બીજી પથ્ય કેટલીક મહત્વની વાતચિત કરવાની છે. જીવન ! તું હવે નાટકમાં નોકરી કરે એવી મારી ઇચ્છા નથી.”

રાધાએ ગંભીર ભાવ ધારણ કરી કહ્યું:—“ જે નોકરી ન કરું તો મારે માફ તથા મારી માતાનું ગુજરાન કેવી રીતે ચલાવવું ? ”

વિનોદે કહ્યું:—“ એ માટે તું ચિંતા કરીશ નહિ. હવેથી દર માસે મારા તરફથી પાંચસો રૂપિયાની રકમ તને મળ્યા કરશે. તે ઉપરાંત એક બે દિવસમાં આપણે કોટમાં જઈ કોઈ સારા ઝવેરીને લાંથી તને મનગમતાં પાંચેક હજાર રૂપિયાનાં ધરેણાં લઈ આવીશું. આટલી વ્યવસ્થા થયા પછી નાટકની નોકરી છોડી દેવાને તો હરકત નથીને ? ”

“ ના-ના, મારા કૉન્ટ્રેક્ટની મુદત પથ્ય એક માસ પછી પૂરી થાય છે; પરંતુ હું નોકરી છોડી તમારા આશ્રયમાં રહું અને ભવિષ્યમાં કદાચ તમે મારો લાગ કરો તો મારી કેવી દશા થાય ? ” રાધાએ ભવિષ્યનો વિચાર કરી બીતિનું કારણ દર્શાવ્યું.

“ એટલા માટે જ હું તારા સંબંધી બધી ચોક્કસ વ્યવસ્થા કરીશ.”

“ તમે મને તમારે બંગલે લઈ જઈને રાખો તો શી હરકત છે ? ” રાધાએ પોતાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી.

“પરે માઝી કીતો સ્વભાવ મણે વિચિત્ર છે. હું હમોશી તારી સાથે એકાન્તમાં પ્રેમરસને સ્વાદ આપત્રા ઇચ્છું છું. વળી તું મારા બંગલામાં આવીને રહે તો તેથી સગાં સંબંધીઓ અને ઓળખીતાંઓ મારી નિંદા કરે તથા તેથી આપણને બન્નેને દુઃખ થાય.” વિનોદે નારાજ દર્શાવી.

“તમારી કીતું નામ શું છે?”

“સુલોચના.”

“તે બહુ ખૂબસૂરત છે કે?”

“તારા જેવી તો નહિજ.”

“તે તમને ચ્હાય છે?”

“કેવી રીતે ચ્હાવું તે એ જાણતીજ નથી.”

વિનોદને આવી વાતમાં રસ પડતો નથી એવું જાણી રાધાએ વાત ફેરવી કહ્યું:—“તમારું સૌંદર્ય પણ હરકોઇ સુંદરીનું મન હરી લે તેવું છે.”

“હશે કદાચ.”

વાર્તાલાપમાં શિથિલતા આવતી જોઈ રાધાએ પુનઃ વિનોદચંદ્રને પોતાના હાથે સુરાપાન કરાવ્યું. લગભગ ચારેક વાગ્યે આ આશ્ચકમાશુક શ્રમ્યાવશ થયાં.

*

*

*

રાધા બહુ ચાલાક નટી હતી. કામિની ચરિત્રમાં તે પારંગત હોવાથી દૂક સમયમાં જ તેણે વિનોદચંદ્રને વશ કરી લઇ તેની સંપત્તિથી મોજ-મગ્ગ ઉઠાવવા માંડી. મહાલક્ષ્મી ઉપર આવેલો વિનોદચંદ્રનો બંધનો હવે મુખ્યદેવે કરીને બંધ રહેતો હતો. એ બંગલામાં ઇશ્વરદાસના

હોયે ખૂન થયું ત્યારથી સુલોચના પણ એમાં એકલી રહેતાં ડરતી હતી. નિરૂપાયે તે પોતાના પિતાના આશ્રયમાં જઈ રહી હતી.

ખીજી તરફથી વિનોદચંદ્રે વાલકુલ્લર ઉપર એક સુંદર બંગલો લાડે લઈ તેમાં તેણે રાધાને રાખી હતી. રાધાની જન્મદાયિની સદા પોતાના અસલના રહેઠાણે રહેતી હોઈ વિનોદચંદ્ર તરફથી તેને માસિક સેા રૂપિયાની રકમ મળ્યા કરતી હતી.

હવે રાધાનો ઠાઠમાઠ ધણો વધી ગયો હતો. વિનોદ તેની હરેક ઈચ્છા પૂર્ણ કરતો હતો. પાણીની માફક પૈસા ઉડાવતો હતો. બોકલાજનો ત્યાગ કરી તે રાધાની સાથે છડેચોક શહેરમાં ફરવા નીકળતો હતો.

રાધા ચાલાકાથી વિનોદ પાસેથી પુષ્કળ રકમ મેળવતી હતી તથા એ બધી રકમ તે પોતાના નામ ઉપર બેંકમાં જમા કરાવતી હતી. કોઈ કોઈ વખતે ગુજારે હિતવર્ધક નાટક કંપનીનો પેલો નંદકુમાર નામનો એકટર વિનોદચંદ્રની ગેરહાજરીમાં રાધાને ત્યાં આવી જતો હતો. પછી ધીમે ધીમે તેણે વિનોદચંદ્ર સાથે મિત્રાચારી કરી લીધી. નંદકુમારની સોખ્ણતથી વિનોદચંદ્ર અને રાધા ઘોડોડોડની શર્તાના દિવસોમાં મુંબાઈ તેમજ પુના જવા લાગ્યાં અને મોટા મોટા દાવ લગાવી વિનોદચંદ્ર પોતાની તિજોરીનું તળીયું સાફ કરવા લાગ્યો.

એક વર્ષ જેટલા સમયમાં તો વિનોદચંદ્રે લગભગ એ લાખ રૂપિયાનું પાણી કરી નાખ્યું. તિજોરી સફાઈટ મયદાન થઈ જવા આવી. છતાં એ મૂર્ખમતિ સાવધાન થયો નહિ. દેવું કરીને પણ તે મોજ-મજલ ઉડાવવા લાગ્યો. અંતે એક વખતે તેણે રાધા પાસે દશહજાર રૂપિયાની માગણી કરી. એ વખતે બેંકમાં રાધાના નામ ઉપર પચીસેક હજાર રૂપિયા હોવા છતાં તેણે વિનોદને એક પાઈ પણ આપી નહિ. પરિણામે આશક માથુક વચ્ચે બયંકર તકરાર થઈ. રાધા વિનોદના

સહવાસનો ત્યાગ કરી તેની માતા પાસે જઈ રહી. હજી સૂધી નંદકુમાર સાથેનો તેનો ગુપ્ત પ્રેમ સંબંધ ચાલુ હતો.

લેણદારોએ વિનોદચંદ્રના નામ ઉપર ફરિયાદો નોંધાવી; મિલકત ફના થઇ ગયેલી હોવાથી તે લેણદારોને પૈસા ચુકાવવાને અશક્ત હતો. આવા દુઃખદ પ્રસંગે પતિપ્રાણી સાખી સતી સુલોચનાએ પોતાનાં ધરણ્યાં ગાંઠાં વેચી નખાવી પતિને જોશમાં જતો બચાવ્યો. છેવટે સામાન્ય સ્થિતિમાં પત્ની સાથે રહી વિનોદ પોતાના દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો. જૂતકાળનો સ્વપ્ન સમાન વિભવ વિલાસ ચાર દિવસની ચાંદની માફક અદૃશ્ય થઈ ગયો. સ્થિતિમાં આવેા ફેરફાર થવા છતાં સુલોચનાની પતિભક્તિમાં બેશ માત્ર ન્યૂતતા આવી નહિ. ઉલટું પતિને ઓછું ન આવે એવી સંભાળથી તે વિશેષ પ્રેમથી પોતાનો ધરસંસાર ચલાવવા લાગી.

લક્ષ્મી એવી વસ્તુ છે કે, તે જેવા માર્ગથી આવે છે તેવાજ માર્ગે ચાલી જાય છે. નંદકુમારની સલાહથી રાધાએ પોતાના જે રૂપિયા એકમાં જમા કર્યા હતા તે ખરચી એક નાટક કંપની ઉભી કરી; પરંતુ છ માસમાં જ એ નાટક કંપની રામશરણ થઇ ગઇ અને રાધા પાછી એક ઉર્દુ નાટક કંપનીમાં માસિક ત્રણસોના પગારથી નોકરી કરવા લાગી. નંદકુમાર પણ ગુજર હિતવર્ધક નાટક મંડળીની નોકરી છોડી રાધાવાળી કંપનીમાં નોકર તરીકે જોડાયો.



WHITE LANE—માને—જીવતું દોળખ.

(૧)

ગોખલેનું હોટેલ મૂક્યા પછી કૉનર્ આન્ટરોડથી મગગામ જતી ટ્રામનો રસ્તો હવે આપણે લેવાનો છે. રસ્તાની ડાબી બાજુએ આવેલી લમણગ બે ફર્શિંગ જેટલી જગ્યામાં બે થીએટરો અને ઇસ્લામી હોટેલો આવેલી છે. જમણી બાજુએ એક સિનેમાનું થીએટર તથા ખરચુરુ સામાનની દુકાનો આવેલી છે. ડાબી બાજુએ આવેલી ઇસ્લામી હોટેલો આગળ કુટપાથ ઉપર પડેલી બેન્ચો ઉપર બેસી રાતના વખતે કેટલાક વિક્ટોરિયાવાળાઓ મોટરકારના શોકરો અને ધરખાર વિનાના લંહેરી લાલાઓ ફરમો અને કડી ચાવલ ખાતા નજરે પડે છે. ડાબી બાજુના છેડા ઉપર આવેલી મહમ્મદી હોટેલ પાસેથી આ White Lane અથવા તો સફેદ ગલીની શરૂઆત થાય છે. આ ગલી યૂરોપીઅન, ક્રિશ્ચિયન, જાપાનીઝ, ચીનાઈ, દક્ષિણી ધાટણો, ગોવાનીઝ, મુસલમાન, હિંદુ, તેમજ જુદી જુદી જાતિઓની ન્હાની મોટી વારવિલાસિનાઓથી ભરપૂર છે. આ ગલીનો દિવસનો દેખાવ ખાસ ખ્યાન ખેંચી શકતો નથી. પરંતુ રાતના આઠ વાગ્યાથી બે વાગ્યા સુધીનો એનો દેખાવ લણો આશ્ચર્યજનક હોય છે. વિક્ટોરિયાઓ, મોટરો, ટેક્ષીઓ વગેરેની દોડાદોડ જતા આવતા માથુસોને ગભરાવી મૂકે એવી હોય છે. હેલ્થપાટીવાળા, આખો દિવસ નોકરી કરી પસીનો ઉતારી બે રૂપિયા કમાનારા, બહાર ગામથી મુંબઈ જેવા આવેલા કેટલાક ગામડીઆ, કૉલેજમાં અભ્યાસ કરનારા વગેરેથી માંડીને મોટા યૂરોપીઅનો, ક્રિશ્ચિયનો, જાપાનીઝો, સૈરલંકા ને ચાંદીનો, ધંધો કરનારા મારવાડીઓ, ઉંચા પગારદાર હિંદુઓ, પરદેશથી આવેલી સ્ટીમરોના બંધૂ પોષાકના ખલાસીઓ વગેરે પણ આ ગલીમાં નજરે પડે છે. કામદેવના આ ખુલ્લા જાહેર બજારમાં લાજલજ્જનનું ચિહ્ન સુધ્ધાં નથી.

હવસનાં પુતળાં નરકની ખાણોમાં જાણે સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવા આતુર બન્યાં હોય એવા ભાવનો ત્યાં વિસ્તાર થયેલો જોવામાં આવે છે તથા એ દેખાવ જોતાં આ પૃથ્વી ઉપર જ જીવતાં દોજખનું અસ્તિત્વ હોય હોય એવા સ્પષ્ટ ભાસ થાય છે.

મુખ્યત્વે કરીતે સતીવારે રાત્રે આ પ્રેમનું બહાર વિશેષસર ગરમ રહે છે. આઠ આનાથી માંડી પચાસ પચાસ રૂપિયાનું પાણી કરી નાખવા નિકળેલા વિશ્વાસી કામોન્મત પુરુષો તીક્ષ્ણ કાકદ્વિધી પોતાના હવસનું પાત્ર શોષતા નજરે પડે છે.

રસ્તે જતાં તમે જો કે ક્રાંટ, પેન્ટ, કોલર, ટાઈ આદિ વિદેશી વસ્ત્રોમાં સજ્જ હશો તો ‘Come here! Dear! Come on!’ એવાં શબ્દોથી જીવતાં દોજખની પુતળીઓ તમારું સ્વાગત કરતી તમારી વિક્ટોરીયા ઉપર દોડી આવશે અને જો તમે પગે ચાલતા હશો તો તમારી બગલમાં ભરાશે. આ વખતે એ નાની મોટી સુંદરીઓના મુખ ઉપર તમે પદ્મપા-ઉડરના લપેટા જોઈ શકશો. બગલગિરી કરવા આવેલી સુંદરી તરફ હૃદયે ચુક્યે જો તમે સહજ સ્મિત કરશો તો તે તમારા અંગને અંગ અડાડી તમારી નાઘટ કંપને ઉંચકી જઈ તમને પોતાની પાછળ આવવાની ફર્ન પાડશે.

ગલીની શરૂઆતમાં ડાબી બાજુએ એ મળવાનું એક જીર્ણ શીર્ષું મકાન છોડ્યા પછી એકાં ઘાટના ચાર પાંચ મકાનો આવેલાં છે. એ મકાનો કિંવા વિલાસ મંદિરની વિલાસિનીઓ બાલને સમારી, જાતીની ઉપરનો ભાગ ઉઘાડો રહે એવા શતિસોટપાદક બિભત્સ પોષાક પહેરી જ્ઞાનના ભાગમાં આરામપુરસીઓ ઉપર આડી પડી હશે જ્યારે તો શિકારને જલ્દી મિસ્તાર કરવાના હેતુથી ઓટલામાંજ કિલક માથું કરતી હશે.

થોડે દૂર આગળ વધતાં જમણા હાથ તરફ ચીનાઓનું જીગારખાતું આવેલું છે. ચીનાઓના ધર્મશાસ્ત્રમાં જીગાર રમવાની છૂટ હોવાથી બિટિશ ગવર્નમેન્ટ તેમના એ વ્યવસાયની આડે આવતી નથી; પરંતુ એ જીગારખાનામાં ચીનાઓ સિવાય બીજા કોઈ કોમના માણસથી હાખલ થઈ શકાતું નથી. એ જીગારખાનાની સ્થાને રસ્તા ઉપર જ એ ત્રણ ચીનાઈ અને જાપાનીઝ હોટેલો આવેલી છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં સાબરમતી, યરોડા કે કુંગરીની જેલની લોખંડના સળીઆવાળી બેઠા ધાટની કોટડીઓ નજરે પડશે. કેરોસીન લેમ્પના આંખા પ્રકાશમાં કેટલીક ડાકણો અર્થલોલુપ દૃષ્ટિથી ‘ ઇકડે યે ’ ‘ કુઠે જતો ? ’ એવા પોકાર કરી જાણે તમારી દયા ઉપર દહાડા ગુજરતી હોય એવો ભાવ દર્શાવશે. આસપાસ આવેલી કામાટી પુરાની નાની મોટી કદરૂપા અંગવાળી પિશ્તાચિનીઓ બિભરત હાવભાવ દર્શાવતી તમારી પાસે આવશે. એ વખતે જો તમે તમારા મનનો સહજ પથ કાપી ગુમાવ્યો તો તમારો તબેલો સાફ થઈ ગયેલો સમજવો.

વાંચક ! ભોગજોગે તું એવી કોઈ પિશ્તાચિનીના પંઝામાં ફસાયો તો તે તને નજીક આવેલા પોતાના બ્લોકમાં લઈ જશે. બેઠા ધાટનું વગર માળનું એ મકાન ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલું હશે. બંદીખાનાની જાળી ઉઘાડી અંદર પ્રવેશ કરતાં તને ડાખા કે જમણા હાથ તરફ એક માસિક ચાર રૂપિયાના ભાડાના પલંગની નીચે શેતરંજ ઉપર તું એક પ્રૌઢ ઉમરની સ્ત્રી તથા પુખ્ત ઉમરનો એક મવાલી જોઈ શકીશ. એ પ્રૌઢ સ્ત્રીની આંખોમાંથી ક્રોધ અને રોષનો ભાવ દેખાશે. બંને ગાલ ઉંડા ઉતરી ગયેલા જણાશે. પાનપટ્ટીના તથા તમાકુ સુનાના સતત ઉપયોગને લીધે થુંકદાની ભરાઈ જવા ઉપરાંત દિવાલ ઉપર પથ્થુ ડાઘ પડેલા દેખાશે. દિવાલને અડતી એક રમતી પાટલી અને એ ચીનાઈ ટીબ્લાસ પડ્યાં હશે. જે મવાલીનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તે

જાણે નરકમાંથી સાક્ષાત્ શયતાન તરીકે પુટી નીકળ્યો હોય એવો નજરે પડશે. એ પિશ્ચાચરૂપધારી શયતાન કુકર્મેને ઉત્તેજન આપનાર હયવાન હોય અથવા જીવતો પશુ હોય તેમ લાગશે. ચોરી, લુચ્ચાઈ, મારફાડ અને છેવટે ખૂન ખરાબી કરવામાં પણ તે પાછી પ્હાની કરશે નહિ. તેની ઉંડી ગયેલી આંખોમાં વચ્ચે એક પ્રકારની વિલક્ષણ ભયંકરતા તરી આવશે. તેની પાસે પડેલો ગંજી જીગાર રમવાની તેની કુટેવનો પરિચય કરાવશે. એ મવાલી આ દેહવિક્રમ મંદિરનો રક્ષક ગણાય છે. તે ચોવીસે કલાક પોતાના એ પાપ મંદિરમાં પડ્યો પાથર્યો રહે છે.

મુખાઈ શહેરમાં કાયદા પ્રમાણે લાંડન હોટેલ રેલ્વે હોટેલ વગેરે કેટલીક હોટેલો રાતના બાર વાગ્યે બંધ થઈ જાય છે અને ત્યાર પછી વ્યસની મદ્યપી મનુષ્યો પેય સામગ્રી મળી શકતી નથી; પરંતુ આ સફેદ ગલીમાં કેટલાંક એવાં સ્થળો છે કે જ્યાં આખો દિવસ અને આખી રાત વ્યસની પદાર્થો મળી શકે છે. ફર્ક માત્ર એટલોજ છે કે, એવા સ્થળે બગરભાવ કરતાં દોઢી કે બમણી કિંમત આપવી પડે છે.

આ લખનારના જાણુવા પ્રમાણે વારયોષિતાઓના વ્યવસાય માટે રાતના બાર વાગ્યા સુધીનો વખત નકકી થયેલો છે; આમ છતાં કેટલીક વિલાસીનીઓ જે તેમને મ્હોં માગ્યા પૈસા મળે છે તો કાયદાનો ભંગ કરી ઇચ્છાનુસાર વર્તે છે ઉપર જે બ્લૉકનું વર્ણન કરી ચુક્યા છીએ તેવા એક એક બ્લૉકના બબ્બે ત્રણ ત્રણ ભાગમાં ત્રણથી ચાર વિલાસીઓનો મુકામ હોય છે. કેટલીક વખતે તો એક ખંડમાં બંને બાજુએ બે આસન આવેલાં નજરે પડે છે !

કૉર્નર ગ્રાન્ડરોડના પ્રસંગમાં વારયોષિતાઓનું જે વર્ણન અમે કરી ગયા છીએ તેવું અત્રે પણ સમજવાનું છે. White Lane માં કિંવા આ જીવતા દોજખમાં ફરનાર પુરૂષો અને ત્યાં રહેતી વિલાસિનીઓનો સંકેતે લગભગ નેવું ટકા જેટલો ભાગ ગરમીનાં ચોપી દર્દોનો

ભોજ થઇ પડેલો હોત છે. પાશવવૃત્તિને વશ થઇ અનેક સ્ત્રી પ્રુથ્વે અધમાચાર આચરી પોતાના સમસ્ત જીવનની પામમાલી અને ખાન-ખરાખી કરી નાખી પરિણામે અપાર દુઃખ ભોગવે છે.

આ સ્થળે બનતા કેટલાક રોમાંચક અદ્ભુત પરંતુ યથાર્થ બનાવો હવે અમે વાર્તારૂપે વર્ણવીશું.

(૨)

શીમાળાની રાત્રિ હતી. રાત્રિના લગભગ આઠ વાગ્યા હતા. ઠંડો પવન ઝુકાતો હતો. White Lane અથવા સફેદગલીનું બાજર સરગરમ બની ગયું હતું. અમે એ ગલીનું રાતના સમયનું વર્ણન કરી ચુકેલા હોવાથી તેનો અત્રે પુનરુલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

એવામાં એક ટૅક્સીએ એ ગલીમાં પ્રવેશ કર્યો. ટૅક્સી ગલીમાં પ્રવેશ કર્યા પછી ધીમી ગતિથી ચાલવા લાગી. ટૅક્સીમાં એક ગુજરાતી તરજુ અપ-ડુ-ડેમટ પોષાકમાં સજ્જ થઇને બેઠો હતો. તેનું માથું ખુલ્લું હોઈ બાબરીના વાળ હવાના સપાટાઓ સાથે ઉડતા બેવામાં આવતા હતા. તેની પાસેની સીટ ઉપર એક ગરમ આવરકોટ, બેંગ્લોર ટોપી પડ્યાં હતાં. તેના હાથ ઉપર એનેથ કંપનીનું એક સોનાનું ધડીઆળ હતું. તેનું શરીર પ્રમાણસર તેમજ દેખાવડું હતું. શરીર ઉજ્જવળ ધડુંવણું હતું. તેની ઉમ્મર લગભગ ત્રીસેક વર્ષની લાગતી હતી.

ટૅક્સી ગલીના પેલી તરફના નાકા ઉપર ફોરાસ રોડના રસ્તે જઈ પહોંચી એટલે શૉફરને તરજુ થોભવાની આજ્ઞા કરી. ટૅક્સી ઉભી રહી એટલે ડાબા હાથમાં આવર કોટ લઈ ટોપી પહેરી તરજુ નીચે ઉતર્યો તથા ફલ પ્રમાણે બાકુ ચુકવી શૉફરને રળ આપી દીધી.

તરજુ દ્રામના રસ્તા ઉપર જમણા હાથે આવેલા એક ત્રણ મજ-લાના મકાનમાં ગયો તથા ઝડપથી દાદર ચઢી તે ત્રીજે માળે જઈ

પહોંચ્યો. એ વખતે લગભગ અઢારેક વર્ષની એક રૂપસુંદરી તેનું સ્વામત કરવા ઘાદર પાસે આવીને ઉભી રહી હતી. બન્નેનું નેત્રમિલન થતાં બન્નેએ નેત્રકટાક્ષ ફેંકી રિમતહાસ્ય કર્યું. પછી તરુણનો હાથ પકડી નવયુવતી તેને પોતાના ખજાંકમાં લઇ ગઇ. એ ખજાંક બે નાના ઓરડા અને એક ઓરડી મળી ત્રણ ભાગમાં વહેંચાયેલો હતો. બન્ને ઓરડાની ડાબા હાથ તરફની બારીઓ બહાર રસ્તા ઉપર પડતી હતી. વિજળીની બત્તી તથા પંખાઓની બન્ને ઓરડામાં બ્યવસ્થા હતી. અંદર પ્રવેશ કરતાં જે ઓરડો પહેલો આવેલો હતો એ ઓરડાની સાજસજ્જા ચિત્તાકર્ષક, રતિરસોત્પાદક અને વિલાસિતાથી ભરપૂર હતી. દિવાલને અડતાં બે સુંદર કાચનાં કબાટો હતાં. મધ્યભાગમાં એક રાઉન્ડ ટેબલ હોઇ તેની આસપાસ ચારપાંચ ખુરસીઓ પડેલી હતી. રસ્તા તરફ પડતી બારીઓ તરફ બે ખુણે બે નેતરની આરામ ખુરસીઓ હતી. એક નાના ટેબલ ઉપર પાનદાની, થુંકદાની વગેરે સામગ્રી ગોઠવી રાખેલી હતી. ઉંચે દિવાલ ઉપર શ્રૃંગારભાવ પરિપૂર્ણ કેટલીક દેશી વિદેશી છબીઓ બ્યવસ્થાપૂર્વક ટાંગેલી હતી. રસ્તા ઉપર પડતી બારીઓ ઉપર ફેન્સી પર્દાં ઝૂલી રહ્યા હતા. એ ઓરડાના મધ્ય ભાગમાં આવેલા બારણામાંથી બીજા ઓરડામાં જઇ શકાતું હતું. એ ઓરડામાં બારીની નજીકજ એક બાજુએ એક છત્ર પલંગ બીછાવેલો હોઇ તેના ઉપર મચ્છરદાની નાખેલી હતી. પલંગપરતું બિછાતું સર્વથા સ્વચ્છ હતું. પલંગની રહામે એક મોટો બીલોરી કાચનો આયનો હતો. આયના નીચે એક કાષ્ઠાધાર ઉપર સુગંધિત તેલની શીશી, બે કાંસડીઓ વગેરે કેશ બ્યવસ્થાની વસ્તુઓ પડેલી હતી. એ ઉપરાંત ત્યાં રસોઇ કરવાનાં સાધનો તથા બે ત્રણ પિત્તળના પાણીથી ભરેલા ગોળા, પિત્તળની બાહડી, સ્ટવ વગેરે બ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવી રાખ્યાં હતાં. જે ઓરડીનો ઉલ્લેખ અમે કર્યો છે તે બાથરૂમ (સ્નાનગૃહ) તરીકે ઉપયોગમાં આવતી હતી.

અત્રે અમે આવેલા તરફની ઓળખાણ આપીશું એ તરફ ખીન્ને કોઈ નહિ; પરંતુ રાત્રિ રહસ્યના લેખક શરૂઆતમાં હીરાલાલનામક ઍરીસ્ટરનો અમે વાંચકોને પરિચય કરાવ્યો છે તેજ હતો. એક બ્રિફલેસ ઍરીસ્ટર તરીકે તે પ્રખ્યાત હતો. આમ છતાં મહિને દિવસે તે ત્રણસો ચારસો રૂપિયા જેટલી રકમ પેદા કરી શકતો હતો. સંસારનું કોઈ જાતનું બંધન નહિ હોવાથી તથા ન્યાતજાતમાં બેશ માત્ર પ્રતિષ્ઠા નહિ હોવાથી તે ‘ફક્કડરામ ગિરધારી’ હતો. તે જેટલું કમાતો તેટલું ખરચી નાખતો હતો.

આ પરિચ્છેદમાં જે વિધાસનીનો અમે પરિચય કરાવીએ છીએ તેની સાથે હીરાલાલની ઓળખાણ તેના એક મિત્રે એ ચાર દિવસ ઉપર કરાવી હતી.

એ નવયુવતીનું નામ કમળા હતું. તે દેખાવમાં ઘણી ખૂબસૂરત હતી. તેના બન્ને હાથ ઉપર બબ્બે સોનાની બંગડીઓ, કંઠમાં એક સોનાની મોહનમાળા અને પગમાં ફૂન્સી સાંકળાં હતાં. તેની બન્ને હથેળીઓ તથા પગની પાનીઓ મેંદીથી રંગાયેલી હતી. પોતાના લાંબા ચોટલાની સુગંધિત તેલ નાખી તેણે વેણી ગુંથી હતી. બન્ને હાથમાં સુવર્ણની બંગડીઓ ઉપરાંત મોગરાનાં પુલોના ગજરા હતા. તાત્પર્ય કે તેનું રૂપસૌન્દર્ય ઘણું આકર્ષક હતું.

હીરાલાલે અંદર પ્રવેશ કરી એક આરામ ખુરસી ઉપર સ્થાન લઈ સિગારેટ સળગાવી. કમળાએ રાઉન્ડ ટેબલ પાસેની એક ખુરસી ઉપર બેસી હાસ્યમુખે પાન બનાવવા માંડ્યું.

સિગારેટ પીતાં પીતાં હીરાલાલે કહ્યું:—“કમળા ! આજે જહાર ફરવા જઈશું કે ?”

“જેવી તમારી ઇચ્છા. તમે મને જ્યાં લઈ જાઓ ત્યાં હું તમારી સાથે આવવાને તૈયાર છું.” કમળાએ એક બેદક કટાક્ષ ફેંકી કહ્યું.

હીરાલાલે કાંડા ઉપરના ધડીઆળમાં જોઈ કહ્યું:-“ હજી સપ્તા આઠ વાગ્યા છે. વિક્ટોરિયા લઇ જો એક કલાક ફરી આવ્યા પછી આપણે શાન્તિથી શયન કરીશું. ”

“ ભલે, હું તૈયારજ છું. ” આમ કહેતાં કમળાએ એક પાન હીરાલાલના હાથમાં મૂક્યું અને ખીજું પાન પોતે ખાધું.

થોડા સમયમાંજ હીરાલાલ અને કમળા મકાનની પ્હાર નીકળી રસ્તા ઉપર આવ્યાં અને એક વિક્ટોરીઆમાં બેઠાં. કમળાએ કહ્યું:- “ આવી ઠંડીમાં પ્હાર જવા કરતાં સીનેમા જોઈ આવીએ તો કેવું ? ”

“ તારી મરજી હોય ત્યાં જઇએ. તને ઇચ્છીશ ફિલ્મ જોવી મને છે ? ”

“ એમાં મને વિશેષ સમજ પડતી નથી. હમણું પેલી પતિભક્તિની દેશી ફિલ્મ આવી છે તે આપણે જોઇ આવીએ. ”

દેશી ફિલ્મો જોવાનો હીરાલાલને કંટાળો હોવા છતાં તેણે કહ્યું:- “ ચાલો ત્યાં જઇએ. ”

વિક્ટોરિયા ચાલુ થઇ ને સાથે હીરાલાલે સીનેમાની વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું:-“ અમેરીકા અને ઇંગ્લેન્ડનું અનુકરણ કરી આજ કાલ હિંદુસ્તાનમાં પણ કેટલાક માણસો સીનેમા કંપનીઓ કાઢે છે; પરંતુ જોખતા જ્ઞાનના અભાવથી દેશી ફિલ્મોમાં એવો જમરડો વાળવામાં આવે છે કે, જેમાં શક્યાશક્યનું સ્થાનજ ન હોઇ શકે. ગાડરીઆ પ્રવાહ જેવી પ્રજાને ચમત્કારિક બનાવો બતાવી પૈસા કેમ પામ કરવા એ હેતુને વશ થઈ સીનેમા કંપનીઓ આજકાલની નાટક કંપનીઓ કરતાં પણ વિશેષ અધમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઇ છે. આજ કાલનાં ધણીપરાં નાટકોમાં, રેડીયો સુદર્શન ચક્ર, ખાદી, ધડ પૂંછડા વગરનો સ્વદેશનુરાગ, વિશુદ્ધ પ્રેમને બદલે હવસના પોકાર જેવી રીતે જોવામાં આવે છે તેવીજ રીતે

દેશકાળ, પરિસ્થિતિ અને સયોગો લક્ષ્યમાં રાખ્યા સિવાય સીનેમામાં પણ એરોપ્લેન, ઘોડાઢોડની ચત્ર, મોટરોની ઢોડાઢોડની હરિકાષ, ઢાડનાં પીઠાં વગેરે બતાવવામાં આવે છે. ”

કુતૂહલને વશ થઈ કમળાએ કહ્યું:-“ ત્યારે શું બધી હિંદી શીલમ કંપનીઓ એવી છે ? ”

હીરાલાલે કહ્યું:-“ ના, અપવાદરૂપે માત્ર આંગળીને ટેરવે ગણ્યા એટલી સિનેમા કંપનીઓ સાડું પ્રશ્નસનીય કાર્ય કરે છે. એમાં મહારાષ્ટ્ર ફિલ્મ કંપની મુખ્ય હોઈ તેના ચાલકો સારા અનુભવી છે. ”

આ વાતમાં કમળાને વિશેષ રસ પડતો નહિ હોવાથી તેણે કહ્યું:-
“ હશે મને તેમ હો; આપણે ક્યાં ત્યાં આખી રાત બેસી રહેવું છે ? ”

વિક્ટોરીયા થીએટર આગળ જઈ પહોંચી. બન્ને નીચે ઉતર્યા. હીરાલાલ ટીકીટ કઢાવી કમળાની સાથે બોક્ષમાં જઇને બેઠો.

બે કલાક પછી બંને જણાં પાછાં મુકામ ઉપર આવ્યાં હીરાલાલે બજારમાંથી હેનેસી શ્રી સ્ટાસની એક પાઇન્ટ ખરીદી લીધી હતી. મુકામ ઉપર આવ્યા પછી હીરાલાલે અને કમળાએ સુરાપાન કર્યું. કમળાની ઢાસીએ રસોઇ તૈયાર કરી રાખી હતી. સુરાપાન કરી બંનેએ જમી લીધું. ઢાસી બહાર છગ્ગમાં સૂઈ રહી. કમળાએ અંદરથી દાર બંધ કરી દીધું.

પાન ખાતાં ખાતાં હીરાલાલે કહ્યું:-“ કમળા ! તારા જેવી એક ઉચ્ચકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી રૂપવતી સુંદરી આવા અધમ વ્યવસાયમાં શા માટે પડી છે એ જાણવા માટે માડું મન અધીરું બની ગયું છે. તું મને એક વખત તારી જીવનકથા કહી સંભળાવ. બિવિબ્યમાં તારે આવો અધમ વ્યવસાય ન કરવો પડે, તથા તું શાંતિમાં રહી તારા જીવનનો નિર્વાહ કરી શકે એવી ગોઠવણ કરવાની મારી ઇચ્છા છે; પરંતુ તારા જીવનની સઘળી સત્ય હકીકત મને કહેજે. તારે માટે મારા

અંતરમાં ધણે પ્રેમ ઉપજેલો હોવાથી, સંયોગોને વશ થઈ તેં ગમે એવાં અનુચિત કાર્યો કર્યા હશે તો પણ હું તે તરફ લક્ષ્ય આપનાર નથી.”

કમળાએ હીરાલાલની નજીક બેસી પોતાની જીવનકથા કહેવાની શરૂઆત કરી:—“હું પરમ પ્રભુ શ્રી રણછોડજીના તીર્થધામ ડાકારમાં બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મી હતી. મને નાની ઉંમરની મૂકી મારા પિતા પરલોકવાસી થયા હતા. મારી માતા યજ્ઞમાનવૃત્તિ કરીને અમારા ધરસંસારનું ખરચ ચલાવતી હતી. મારો વિવાહ ડાકાર ગામમાં જ કરવામાં આવ્યો હતો. મારી સાસુ અને નણંદનો સ્વભાવ ધણે ક્રોધી તેમજ ઉમ્ર હતો. તેઓ મને જોઈ બળી જતી હતી. ખીજી તરફથી હું ઋતુધર્મમાં આવી ગયેલી હોવાં છતાં કળેડાને લીધે રતિસુખથી વંચિત રહેતી હતી. મારા પિયરમાં તેમજ સાસરે હરેક માસની પુનમના અરસામાં ધણા યજ્ઞમાનો દેવદર્શન કરવા આવતા હતા. તથા તેઓમાંના બે ચાર નવચુવડાનાં નેત્રો શિકારી જેવાં તીક્ષ્ણ હોવા છતાં હું મારા ધર્મથી લેશ માત્ર ચલિત થઈ નહોતી.

“એવી સ્થિતિમાં બે વર્ષ જેટલો સમય પસાર થઈ ગયો. મારા પતિની ઉંમર બાર વર્ષની થઈ; છતાં સંસાર સુખ કોને કહે છે એ વિષયનું તેને બિંદુલ જ્ઞાન નહોતું. માતા તથા બહેનની શીખવણીને વશ થઈ તેણે વગર વિચાર્યે મારા ઉપર લાકડીઓ ચલાવવા માંડી. મારા સસરા એકમાર્ગી અને ધર સંસારની ખટપટોથી વિરક્ત રહેતા હોવાથી તેમણે ક્રોધપિણુ વિષય તરફ ધ્યાન આપ્યું નહિ. છેવટે પિયર જવાની મારા માટે મારી સાસુ તથા નણંદે બંધી કરી. સવારથી રાતના દસ અગીઆર વાગ્યા સુધી હું ધરતું તથા આવતા જતા યજ્ઞમાનોનું તમામ કામ કરવા લાગી.

“મારી નજીક મને કાઢ પણ રીતે નિશંતે ખેસવા દે તેમ નહોતી. તે મારા ઉપર ખોટાં આળ ચઢાવવા લાગી. ગોમતી ઉપર પાણી ભરવા જઈ હું ફલાણીની સાથે છુપી રીતે વાતચિત કરું છું, ફલાણી પુરૂષ સાથે હું પત્રવ્યવહાર ચલાવું છું એવા તફન અસત્ય કલ્પિત આરોપો મૂકી તે મને જે અસહ્ય દુઃખ દેવા લાગી તેનું વર્ણન નિર્જીવ શબ્દોથી હું કરી શકું તેમ નથી.” આટલું બોલતાં બોલતાંમાં કમળાનું હૃદય ભરાધ આવ્યું તથા તે મૌન રૂઠ કરવા લાગી.

હીરાલાલે આસન ઉપરથી ઉઠી ખીસ્સામાંના રૂમાલથી તેનું અશ્રુજળ સ્વચ્છ કરતાં કહ્યું:—“તું શાંત થઈ બધી હડીકત સ્વસ્થ બાવથી મને કહી સંભળાવ.” આમ કહી તેણે કમળાના કપોળપ્રદેશ ઉપર સહાનુભૂતિસૂચક ચુંબન કર્યું.

કમળા પુનઃ શાંત થઈ કહેવા લાગી:—“હું નિષ્પાપ હોવા છતાં મૂંઝે મોઢે સલળું કષ્ટ સહન કરતી હતી. એક બે વર્ષમાં પતિ સમજણે થતાં મારા સકલ દુઃખનો અંત આવશે એવી મને આશા હતી; પરંતુ પતિનો વ્યવહાર દિવસે દિવસે વિશેષ બુદ્ધિ બનતો ગયો. તે માતા તથા બહેનને વશ થઈ હું જાણે ધરતું એક ઠોર હોઉં એમ માનતો હતો. છેવટે સહુના ત્રાસથી કંટાળી જઈ હું મારે પિયર મારી માતાના આશ્રયમાં જઈને રહી.

“મારા ઉપર ગુજરતા બુદ્ધિની વાત જાણવામાં આવ્યા પછી સાસરેથી તેડાં આવતાં હોવા છતાં મારી માતા મને સાસરે મોકલતી નહોતી. એવામાં એક એવો બચકર બનાવ બન્યો કે, જેથી મારા જીવનની પાયમાલીનો પાયો નખાયો.

“પિયરમાં મારા એક મામા રહેતા હતા. તેમની એક બત્રિજીને તેમણે મારા કાકાસસરાના છોકરાની સાથે પરણાવી હતી. મારા મામાનું અંગત સચું સંબંધી કાઠ નહિ હોવાથી તેમની બત્રિજી જડી

તેમની પાસે જે બે તથા હજાર રૂપિયાનો જીવ હતો તેની માલિક હતી. જડીનો ધણી ધણો બદમાશ અને લકડગો હતો. બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મેલો હોવા છતાં તે જાણે કે પિશાચનો બીજો અવતાર હતો. તે જડીને અનેક પ્રકારે હથરાન કરી 'તારા કાકા પાસેથી અમુક રકમ લાવ.' 'એ ડોસો શા માટે તને ફલાણી વસ્તુ લાવી આપતો નથી?' એવા ઉધરાણીનાં વાક્યો સંભળાવતો હતો. જડી પાસે જે કાંઈ હતું તે બધું તેના ઉડાઉ ધણીએ મોજશોખમાં ઉડાવી દીધું હતું તેથી જડી હવે તેને એક પાઈ પણ આપવાને રાજી નહોતી. તેનો ધણી તેને જ્યારે કાંઈ લાવવાનું કહેતો ત્યારે તે ચોખ્ખો ઉત્તર આપી દેતી હતી કે, મને કાકા કાંઈ આપતા નથી. તથા મને કાંઈ વસ્તુની જરૂર પણ નથી. તમને જરૂર હોય તો તમે તેમની પાસે જઇને માગો.'

"હું આ વાત દૂકમાંજ પતાવું છું. એક દિવસે જડીના પતિએ જડીના કાકા ઉપર ગુસ્સે ભરાઈ તેને ઘેર જઈ છરીથી તેના ઉપર હુમલો કર્યો. ડોસો ખુલ્લા શરીરે હિંચકા ઉપર બેઠો હતો. બદમાશ નરસક્ષસ ભત્રિજા જમાઇએ વાઘની માફક તેના ઉપર તૂટી પડી તેના ખભા ઉપર છરીના એક બે ધા કરી દીધા. ડોસાએ જીવ જવાના ભયથી ખૂમ પાડી. પાડોશમાં હું ઘેર હોવાથી મામાની ખૂમ સંભળી હાવરી આવરી બની તેમને ઘેર ગઈ. મને હાજર થયેલી જોઈ પકડાઈ જવાના ભયથી એ ખૂતી નાશી ગયો.

એ બનાવનો પોલિસ કેસ થયો. તેમાં મારી સાક્ષી રાખવામાં આવી. મારી સ્થિતિ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી હતી. એક તરફ સાસરિયાં અને બીજી તરફ મામા હતા. જો હું કોર્ટમાં ખરી હકીકત કહીશ તો જીંદગી સુધી મારો ત્યાગ કરવામાં આવશે એવી મહત્ત્વ સાસરિયાં તરફથી મને ધમકી પણ આપવામાં આવી.

“ ખરી રીતે જોવા જતાં મહારાં સાસરિયાંએ મારો લાભ તો કરેલોજ હતો એટલે મેં તેમની ધમકીને નહિ ગણુકારતાં ન્યાય મંદિરમાં ખરી જુથાની આપી. મારી સચોટ જુથાનીથી ગુન્હો ચોકકસ પુરવાર થયો. ‘જીવલેણ’ ઇજા કરવાના ગુન્હા બદલ ગુન્હેગારને પાંચસો રૂપીયાનો દંડ થયો. તે ઉપરાંત પાંચ વર્ષ માટે સારી ચાલચલગતના કોર્ટ તરફથી જામીન માગવામાં આવ્યા.

“ આ બનાવથી વિરોધ વધી ગયો. એવામાં દુર્ભાગ્યની વિશેષતાથી મારી માતાનો પણ પરલોકવાસ થયો. સમસ્ત વિશ્વસંસારમાં મારું કોઈ રહ્યું નહિ. આ પ્રસંગે મારા સ્વસુરપક્ષ તરફથી મને અનેક પ્રકારે સમજાવી તેમને ત્યાં લઈ જવામાં આવી. મારા માતાનો થોડો ધણો જવારો હતો તે પણ ચાલાકીથી તેમણે પોતાને કબ્જે કરી લીધો. આવી રીતે હું પાછી જીદમી સાસરિયાંઓની કપટગળનો શિકાર થઈ પડી.

“ આરંભમાં ચાર છ માસ સૂધી તો મને સારી રીતે રાખવામાં આવી. પછી પાછો સાસરિયાંનો જીદમ ચાલુ થયો. મારા ઉપર પુનઃ ઉપરાઉપરી તેઓ ખોટાં કલંક મૂકવા લાગ્યાં. છેવટે હું જીવનથી કંટાળી ગઈ તથા આત્મહત્યાથી જીવનો અંત લાવવાના નિશ્ચયથી હું કુવામાં પડી.

“ જો એ પ્રકારથી મારા દેહનો અંત આવ્યો હોત તો મારે પાપની નરકખાણમાં પડી જીવનને કલંકિત કરવું પડત નહિ; પરંતુ વિધિના વિધાનને અથવા લલાટના લેખને કોણ જથ્થા કરી શકે ?

“ કુવામાંથી મને જીવતી બહાર કાઢવામાં આવી. આખા ડોક્ટર ગામમાં મારી ચર્ચા થવા લાગી. સાસરિયાંઓએ બહાર એમજ કહેવા માંડ્યું કે, ‘એ તો એનું કલંકી મેં બતાવતાં શરમાતી હોવાથી જ કુવામાં પડી હતી.

“ દિવસે દિવસે ‘માર’ દુઃખ વધવા લાગ્યું. સાસુ, નણંદ અને ધણીનો ત્રાસ મારે માટે અસહ્ય થઈ પડ્યો. હું જીવનથી કંટાળી ગયે હતી. મરંતુ અત્યંત દુઃખથી પણ જીવનનો અંત લાવવાનું કામ મારે માટે કદિ જ થઈ શકતું હતું.”

“ એવામાં મુંબાઈનિવાસી એક તરફ મજમાન તરીકે અમરિયા આવીને ઉતર્યો. બાકા દરિયાથી એ તરફ શાન્ત, શિષ્ટ અને સજ્જન જણાતો હતો. બહારના માણસોને મુખે મારા દુઃખની વાત જણવામાં આવતાં તેણે અને લલચાવવાની માયાજાળ બિછાવી. એ વખતે મને સંસારની કુટિલતા કૃપા છળપ્રયોગોનો વિશેષ અનુભવ નહતો. એ તરફ એકાન્તનો સુયોગ મળતાં મને એમ સમજાવ્યું કે, મુંબાઈમાં આવેલા એક નિરાધાર બીઓના આશ્રમનો તે વ્યવસ્થાપક છે તથા જો હું ગુપત્યુષ્પ તેની સાથે મુંબાઈ આવી જઈશ તો મને આશ્રમમાં આશ્રય મળશે.”

“ હું દુઃખથી કંટાળી ગયેલી હોવા છતાં મેં તેના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું જિજ્ઞાસુ થયું. છતાં છુપી રીતે મારે અસુરગૃહનો ત્યાગ કરવાનો હોવાથી હું ખુલ્લી રીતે તેની સાથે જઈ શકું તેમ નહતું. આમ છતાં શું કરવું અને કેમ વર્તવું એ સમજી હકીકત મને કાંઈ બાંહેધ નહિ એવી રીતે સમજાવી. હજી દશ દશ રૂપિયાની ત્રણ નોટો તેણે મને ખરચ માટે આપી, આટલી ગોઠવણ કરી આપી ઠરાવેલા દિવસે ચોકકસ વખતે સ્ટેશન ઉપર આવવાનું અભિવ્યક્ત આપી તે મુંબાઈ ચાલ્યો ગયો.”

“ બીજી તરફથી મારું મન અસુરગૃહનો ત્યાગ કરવા તૃણપાત્ર બની ગયું હતું. મારાં સાસુરિયાઓએ મારા પર રાક્ષસી જીહ્વમ ગુળરોક્ષો હોવાથી તથા મારી માતા પાસે જે થોડી મિલકત હતી તે કુટ્યાઈથી તેમણે પચાવી પાડેલી હોવાથી બદલો લેવા માટે મારું મન અધીર બની ગયું હતું. એવામાં અને અનુકૂળ સુયોગ મળી આવ્યો. જે દિવસે

મુખાઈ ઉપલી જવાનું નામ કરવામાં આવ્યું હતું તેને આખમે દિવસે ડાકાર નજીક ઉભરેલ ગામમાં અમારી ન્વાત હતી. સરીર સાફ ન હોય એવો ભાવ જણાવી મોકલ્યો હું હાથમાં પડી રહી. સાંજે ચાર વાગ્યે સહુ જમવા જવા ગયાં અને હું ઘેર જ રહી. મારાં સાસુ પેટીપટ્ટાશએની કુંચીએ કાંઈ સમજાવ્યું હતું તેની મને ખબર હતી. જામ જોઈ મેં જે પેટીમાં જરૂર જોખમ હતું તે ઉપાડી તથા તેમાંથી જે કાંઈ મળી આવ્યું તે એક રૂમાલમાં બાંધી લીધું. પછી સંખ્યાકલ્પના અરસામાં ધરને તાળું મારી હું રોસન ઉપર ગઈ. ડાકાર ગામમાં મારાં જોળખીતાં બધું હોવાથી મને કાંઈ જોળખી કંઈ નહિ એટલા માટે મેં કુમરો ખેંચ્યો હતો. રોસને જઈ આવ્યું તરફ નહિ જતાં મેં એધરાની ટિકીટ કઢાવી તથા એ રાત્રે હું એધરા ગઈ.

“ પછી એધરાથી ખારોખાર મુખાઈ જતી રૂમનામાં ખેતી એવા દિવસે યથા સમયે હું ગ્રાન્ડરોડ ઉપર ઉપસ્થિત થઈ. પેલા તરણનું નામ સાંકળચંદ હોઈ તે રોસન ઉપર હાજર હતો. મારે માટે તેની જ્ઞાતિથી દેખાતી આવી પરોપકારજ્ઞતા જોઈ મારા મનમાં તેને માટે બહુ માન ઉપજ્યું.

“ તમને હું કહી ચુકી છું કે, એ વખતે હું મુખાઈ કહેરથી તદ્દન અજ્ઞાતી હતી. મેં વગર વિચારે એ સાંકળચંદને આત્મસમર્પણ કર્યું હતું.

“ તે મને પોતાની સાથે ગાડીમાં બેસાડી તેણે અમાઉથી નક્કી કરી રાખેલા સ્થળે લઈ ગયો. એ સ્થળ એકાંતમાં આવ્યું હતું. ત્યાં એક પ્રાંઠ સ્ત્રી હાજર હતી. એ બેઠા બાટના ન્હાના મહાનમાં મને મુકામ આપવામાં આવ્યો. પછી પેલી પ્રાંઠા કાસીને કામ બધું જ્ઞાત મોકલી સાંકળચંદ ગંબીર બાવથી મને કહ્યું, ‘ કમળા ! તારા જેવી એક ખૂબસૂરત નવયુવતી નિરાધાર સ્ત્રીએના આશ્રમમાં રહે એ મને ઠીક

સામ્યું નથી. વળી આજ સુધી સંસારસુખનો તને કોઈ મધ્ય અતુલ્ય મહેલો નહિ હોવાથી તારી જિયતિ માટે મારા મનમાં ક્રમા આવે છે. વળી જે સ્થળે તારું હાથ મધ્ય હતું એવો ચીરો રીતે હાથ કાઢી શકાય તેમ નથી તમા છુપી રીતે તું અને ચાલી આવેલી હોવાથી તારાથી કુલઃ કદિયાર જઈ શકાય તેમ નથી. આથી કાલમાં તારા જેવી એક નિસધાર બાળાને જીવન પર્યાંતના એક સોખવળીની આસપાસ છે એ તું સમજી શકે તેમ છે. જે તું હાથેશાને માટે મારા સહવાસમાં રહેવાને ઇચ્છતી હોય તો હું હરેક રીતે તને મદદ કરવા તૈયાર-હું. હું કુંવારો છું, ઉચિતક્રમથી મારી પાસે પૈસા પણ પુષ્કળ છે એટલે જે તું મારું કહેવું માનીશ તો આપણે બન્ને આ દુઃખમય સંસારમાં સ્વર્ગિય સુખ ભોગવી શકીશું.

“સાંકળત્યાંદનાં વચનો સાંભળી પ્રથમ તો હું મંબીર વિચારમાં પડી ગયો; પરંતુ એ મંબીરતા વિશેષ સમય સુધી કાયમ રહી નહિ. સ્વાભાવિક રીતે જ સંસારસુખ ભેગમવવાનો સમય મળી આવેલો હોવાથી હું મારી નિતવૃત્તિને કાબૂમાં રાખી શકી નહિ તથા તે દિવસથીજ મેં નરકકુંડમાં પ્રવેશ કર્યો.

“વાસનાની પ્રજ્વલિથી કામદેવતાનું જોર એવું વધે છે કે, મનુષ્ય એક વખત તેમાં લપટાય છે એટલે જ્યાં તેમાં તેને દિવસે દિવસે વિશેષ લપટાવાનું મન થાય છે. દિવસનો ધણોખરો વખત સાંકળત્યાંદ કામકાજનું નિમિત્ત દર્શાવી મેરહાજર રહેતા હોતો તથા રાતના નવેક વાગ્યે તે મારી પાસે આવતો અને સવારે અઢીએક વાગ્યે પાછો ચાલ્યો જતો હતો.

“દિવસે હું અને પેલી પ્રેમી દસી એકલા જ રહેતાં હતાં; અમારા ખરેખરી, મકાન બાગીચી, વાસણ કુસણ તમા બિછાત્રા વગેરેની સમગ્રી ભોગવાઈ સાંકળત્યાંદે કરી આપી હતી. વળી તે અને કોઈ કોઈ દિવસે

અમુક સુંદર વસ્ત્રાલંકાર પશુ લાવી આપતો હતો. આમ છતાં સાસરેથી જે ધરેણું હું મારી સાથે લઈ આવી હતી તે સંબંધની વાત મેં કોઇને કહી નહોતી. એ ધરેણું મેં હુપાવી રાખ્યું હતાં.

“ સાંકળચંદને મલ્લપાન કરવાની ટેવ હતી. સોળતને લીધે તેની ટેવની અને પશુ અસર લાગી તથા એ ટેવ પડવાથી મારા વિનાશનો માર્ગ વિશેષ ખુલ્લો થયો.

“ સાંકળચંદ સાથેના સહવારમાં એક વર્ષ જેટલો સમય પસાર થઈ ગયો. એ સમય દરમિયાન તેણે અને દોઢ હજાર રૂપિયાનાં ધરેણું માંડાં કરાવી આપ્યાં હતાં. સાંકળચંદ શૈરસદાનો વેપાર કરતો હોય તેને મલ્લપાન કરવાનું વ્યસન લાગ્યું હતું. તથા તેની સોળતને લીધે અને પશુ એ વ્યસન લાગુ પડ્યું હતું. યુવાવસ્થા, સ્વતંત્રતા તથા ઇચ્છીત ભોગવિલાસની પ્રાપ્તિ યતાં મારા હૃદયમાંનું ધર્મબંધન સ્વાભાવિક રીતે જ શિથિલ થતું ગયું હતું; આમ છતાં હું સાંકળચંદ સિવાય ખીન કોઈ પશુ પુરૂષના સમાગમમાં આવેલી નહોતી. સાંકળચંદ મારી હરેક ઇચ્છા પૂર્ણ કરતો હતો. રવિવારને દિવસે કે તહેવારે તે મને જૂઠાં જૂઠાં જોવા લાયક સ્થળોએ તથા હવા ખાવાનાં સ્થળોએ પોતાની સાથે લઈ જતો હતો અને તેથી મુખ્યાર્ધના કેટલાક મુખ્ય રસ્તાઓ અને સ્થળોથી હું જાણીતી થઈ હતી.

“ એવામાં પુનઃ મારાં દુર્ભાગ્યે દર્શન દીધું. સાંકળચંદને તેના ધધામાં એટલી બધી ખોટ આવી કે તે એ આખાતને સહન કરી શક્યો નહિ. ચિંતામાં ને ચિંતામાં તેનું શરીર ખરાઈ જવા લાગ્યું. માનસિક ચિંતા દૂર કરવા માટે તે પુષ્કળ મલ્લપાન કરી મારે ત્યાં જ પડી રહેવા લાગ્યો. તેણે મારા ઉપર કરેલા ઉપકારોનું સ્મરણ કરી હું તેના ખાન-પાન તથા ઔષધાદિનું ખર્ચ નિભાવવા લાગી; છતાં સાંકળચંદને આરામ થયો નહિ. એ માસ સૂધી ખીમાર રહી તે મૃત્યુ પામ્યો.

“ આવી સ્થિતિમાં શું કરવું એ હું નક્કી કરી શકી નહિ. ડોક્ટરમાંથી મારા શ્વસુરના ગૃહમાંથી જે જરૂરખમ હું સાથે લઈ આવી હતી તેની માત્ર મારા સિવાય કોઈ જાણતું નહોતું. સાંકળચંદના મૃત્યુ પામ્યા પછી મારા ધરના કામકાજ માટે જે દાસી તેણે રાખેલી હતી તેને ‘હું હવે મુઝાઈ રહેવાતી નથી.’ એમ કહી રજા આપી દીધી. અફસોસ અને શોકમાં હું મારા દિવસ પસાર કરવા લાગી.

“ એ દાસીના ગયા પછી લગભગ આઠેક દિવસ વીતી ગયા. પછીના સનિવારે હું અફસોસ કરતી બિછાનામાં સૂતી હતી. શિયાળાનો દિવસ હોઈ ઠંડો પવન ફુંકાતો હતો. પરેલ તરફનો રસ્તો જ એવો છે કે જ્યાં રાતના દશ વાગ્યા પછી ગંભીર શાંતિનું રાજ્ય છવાઈ રહે છે. જે રાત્રિની હું વાત કરું છું તે રાત્રે લગભગ બાર વાગ્યે મારા મકાનનું બારણું કોણએ ખખડાવ્યું. ઘેરાયેલી આંખોને ચોળી પથારીમાં બેઠી થઈ મેં પૂછ્યું, ‘કોણ છે?’ પરંતુ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર નહિ. પુનઃ સધળું શાંત થઈ ગયું તથા મને નિદ્રા આવી.

“ પછી એક બચકર અવાજે મને જગાડી. હેરીકન લંમ્પના પ્રકાશની અંદર હું મારા બિછાના પાસે હાથમાં ખુલ્લી કટાર લઈને ઉભેલા એક પઠાણના બીજા જે સાથીદારો ખુશામાં ઉભેલા મારી નજરે પડ્યા. આવો પ્રસંગ મારા જીવનમાં પહેલવહેલો હતો. અત્યંત બચથી મારી જીભ ખેંચાઈ ગઈ તથા હોઠ સીવાઈ ગયા. છરો લઈ ઉભેલો પઠાણ કાંઈ બોલ્યો. તેના બોલવાનો અર્થ હું સમજી શકી નહિ. મહા મહેનતે હૃદયમાં હિંમત લાવી ગરીબડી ગુજરાતીમાં મેં તેને કહ્યું, ‘તમે શા માટે મને બીડાવો છો? હું તમારે પગે પડું છું. મારી પાસે કાંઈ નથી.’

“ ક્ષયતાને છરો કમરપટ્ટામાં ખોસ્વો અને તેણે તેના જમણા હાથથી મને એવો ધક્કો માર્યો કે તેથી હું જમીનદોસ્ત થઈ ગયો. પછી

એ રાક્ષસે ખુણામાં ઉભેલા પોતાના બે સ્નેહીઓમાંના એકને કંઈક ઇશારો કર્યો. એ ઇશારાથી સ્વયંતાનનો સાથી ધરતી બહાર નીકળી પેલી જુની દાસી પાર્વતીની સાથે અદ્ય કાળમાંજ પુનઃ અંકર કાઢવા ગયો, તથા બાસ્થાં તેણે બંધ કરી દીધાં.

“પાર્વતીને જોતાંજ હું સમજો ભેદ પામી ગઈ; પરંતુ ભયની મારી કાંઈ બોલી શકી નહિ. પાર્વતીએ મારા તરફ જોઈ કહ્યું, ‘તારી માસે જે કંઈ જરૂરજમ હોય તે આ બોટાને આપી દે; નહિ તો જીવથી જીવશ.’

“બીજો કોઈ ઉપાય નહિ હોવાથી મેં મારા બંધ ઉપર બહે-રેલી ચારસો પાંચસો રૂપિયાની જાણસો ઉતારી નીચે મૂકી અને કહ્યું, ‘આ સિવાય મારી પાસે પુટી બદામ પણ નથી.’ પાર્વતીએ મારી પાસે ઉભેલા રાક્ષસને સંકેત કર્યો. એ પછણે મારી નજીક આવી બળાટકારથી મને પકડી રાખી તીવ્ર ગંધવાળો રમાલ મારા મોં આગળ ધર્યો. એકજ મિનીટમાં હું બેહોશ બની ગઈ.

“સ્થવારે આઠ વાગ્યે જ્યારે મને જાન આજીવું ત્યારે જાણે કે બે મહિનાની બંધકર બીમારીમાંથી હું ઉઠી હોઉં એવી રીતે મારું શરીર લેવાઈ ગયું હતું. જાન આવતાં રાત્રે બનેલો ભયંકર પ્રયંજ મને યાદ આવ્યો. હાવરીઆવરી બની હું ઉઠી ઉભી થઈ અને જાર-જીતે ધકકો મારતાં તે ખાલી બંધ હોવાથી આપોઆપ ઉઘડી બસું. મેં છુટકારાનો એક શ્વાસ લીધો. એ વખતે પણ પેલા પછણે, એલી કટાર અને પેલી પાર્વતી મારી આસપાસ જાણે કે તાંકણ જુદાં કસતાં હોય એવોજ મને ભાસ થતો હતો. મારું ચિત્ત ભમતું હોવાથી સ્થૂળી સંભાળથી બારણાંને બંધ કરી હું પુનઃ શ્વાસવાસ ગઈ.

“જાંજો જાંજો ત્યાંજ હું ફરી શુદ્ધિમાં ગઈ. ત્યાંજ મેં પોષ એ સ્થળ વસવાને પસંદ કર્યું. એ સ્થળનો ત્રણ મહત્ત્વ પાસેમાં કોઈ મહત્ત્વ

રીતે ત્યાં ક્યાં સિવાય અંતસમાને એન પડે તેમ નહિ હોવાથી જમીનની અંદર છુપાવી રાખેલું જરજોખમ બહાર કાઢી તે સાથે લઈ હું બચતી મારી વિઠોરીમાં નહિ બેસતાં દ્રામમાં બેસી સેન્ડલવડે રોડ પર આવેલા પ્રાર્થના સભાજ નજીક એક હિંદુ લોજમાં મહિતલા લોજના મેનેજરને મળી મહિનાના ૬૫ રૂપિયાના માર્ગથી એક ન્હાની ઓરડી લઈ ત્યાં રહી.

“ બે દિવસમાં જ પરેસ ઉપરની જગ્યા ખાલી કરી હું મારો સંપૂર્ણ સરસામાન લોજમાં લઈ આવી. લોજમાં જે કે મને ચોર બંદાસોનો કે લૂંટારાઓનો કામ નહોતો; પરંતુ લોજમાં પડી રહેતા કેટલાક પુરુષ વેશધારી કામધોની બોલુપ હાથ મારા યોવન ઉપર આક્રમણ કરવા ઇચ્છતી હોય એમ હું સહેલાઈથી સમજી શકી. ખાસ પ્રમેજન સિવાય હું લોજની બહાર નીકળતી નહોતી તથા પ્રથમથી જ બંને વખતે ભરે ભણ્યું અને મારી રૂમમાં મળે એવો મેં બંદોબસ્ત કરેલો હોવાથી મારે રસોડામાં પણ જવું પડતું નહોતું.

“ લોજમાં દસ બાર દિવસ વીતી મથા એટલે આસપાસની રૂમોમાં રહેતા કેટલાક કામોજીત પુરુષો મારી જરહાજરીમાં અથાત્ હું સ્નાનગૃહમાં કે અન્ય સ્થળે મઈ હોઉં એ વખતે નનામ પ્રેમપત્રો મારી રૂમમાં ફેંકવા લાગ્યા. એ વિષયની લોજના વ્યવસ્થાપક પાસે ફરિયાદ કરવાનું અને બાબતની સાચું નહિ. વળી મારી પાસે એટલો બધો પેસો પણ નહોતો કે, દર મહિને ૬૫ રૂપિયાનો મજૂર ભરી હું હમ્મેશાં નિમિત્તતાથી કાંઈ પણ ઉદ્દમ ક્યાં સિવાય વિશેષ કાળ માટે લોજમાં રહી શકું. છેવટે મન સાથે અમુક વિચાર ક્યાં પહોંચે એક ગુજરાતી વર્તમાનપત્રમાં મેં સ્વરા ખાનદાન કુટુંબમાં રસોયથી તરીકે રહેતા કામધોની બહેર ખબર આપી. શિરનામું મેં એ વર્તમાનપત્રની એડીસનું આપ્યું હતું.

“ ચાર દિવસ પછી મને ત્રણ ઉત્તરો મળ્યા. દરેક સ્થળેથી મને રૂબરૂ મળી જવાનું લખવામાં આવ્યું હતું; પરંતુ એ ઉત્તરો મહત્ત્વે તરફથી આવેલા હોવાથી એ એ સ્થળે નહિ જતાં મેં ત્રીજે સ્થળે રૂબરૂ મળવા જવાનો નિશ્ચય કર્યો.”

“ એ સ્થળ બુલેશ્વરમાં આવેલું હતું. રસાયણ તરીકે નોકરી લેવાની હોવાથી મેં મુલાકાત કરવા જતાં પહેલાં મારા ઠાઠમાંડને ઓછા કરી નાખ્યા. શરીર ઉપર એ ચાર અલંકાર હતા તે કાઢી નાંખ્યા. હાથમાં સધવાનાં ચિહ્નસૂચક જે કંકણ હતાં તે કાઢી નાંખી, દંડમાં મૂકી મેં જીવતા ધણીએ વિધવાનો વેશ ધારણ કર્યો. પછી એક જયપુરી છાલ પહેરી રૂમને તાળું વાસી અપોરના એ વાગ્યે હું લોખંડી પ્હાર નીકળી પડી.

“ અડધા કલાકમાંજ હું બુલેશ્વરના લગ્નમાં જઈ પહોંચી તથા પૂછપરછ કરી મેં વલ્લભદાસ શેઠનાં વિધવા પત્ની પ્રેમકુંવર (પ્રેમકાર) નું મકાન શોધી કાઢ્યું.

“ મકાન ત્રણ માળનું હતું. નીચે ઓટલા ઉપર પડેલી એક બેંચ પર બેસી પીરતાળીસેક વર્ષની ઉમ્મરનો એક હુબપુષ્ટ શરીરવાળો લૈયો ચલમના દમ લગાવતો હતો. મેં તેને પ્રેમકુંવર શેઠાણીનું નામ પૂછ્યું એટલે ચલમને બેંચ નીચે ફિવાલ અડતી મૂકી ઉભો થયો. અને મને પોતાની સાથે આવવા જણાવ્યું. લૈયાની સાથે હું ફાદર ચઢી ત્રીજે માળ મઠ તથા મને બેઠકખાનામાં બેસાડી લૈયો સાદ્યો ગયો.

“ એ મિનીટમાંજ પાંત્રીસેક વર્ષની ઉમ્મરની એક સુંદરીએ બેઠકખાનામાં આવી તીવ્ર દષ્ટિથી મારા મુખનું દર્શન કરી પૂછ્યું “ તમારું જ નામ કમળા છે કે ? ” મેં સંમતિ દર્શાવી એટલે સ્થાને પડેલા એક કાચ ઉપર બેસી એ રમણીએ કહ્યું, “ જુઓ, આજકાલ મુંબાઈમાં બટ (રસોઈઆ) એટલા તુમાખી થઈ ગયા છે કે, સાચે

પગાર અને ઉત્તમ ખોરાક મળતો હોવા છતાં તેઓ ટકાને રહેતા નથી. મારા એક સંબંધીએ તમારી જાહેરખબરની મને વાત કરી હતી તથા તમે એક નિરાધાર વિધવાબાઈ હોવાથી શાન્તિથી કામકાજ કરી શકશો એમ ધારી મેં પત્ર લખાવી તમને રૂબરૂમાં મળી જવા જણાવ્યું હતું.’

“ પછી વાતચિતમાં મેં એ રમણીને પ્રસન્ન કરી દીધી. મારો ખાનપાન સાથે માસિક પચીસ રૂપિયા પગાર હરાવવામાં આવ્યો. ચાર દિવસ પછી કામ ઉપર હાજર થવાનું જણાવી હું પુનઃ લોજમાં આવી.

“ એ રમણી સાથેની વાતચિત ઉપરથી હું એમ જણી શકી હતી કે, તે વલ્લભદાસ નામના એક ધનાઢ્ય ગૃહસ્થની વિધવા હતી. તેનું નામ પ્રેમકુંવર હતું. ત્રણ માસથી વિધવા થઈ હતી તથા હું બ્યારે રસોઇયણ તરીકે ત્યાં રહેવાની હતી ત્યારે તે સગર્ભા હતી. તેને ચાર માસ થયા હતા. વળી વલ્લભદાસ શેઠની આગલી સ્ત્રીનો છોકરો શેઠની બધી ખરી મિલકત પચાવી તેની સાવકી માતા પ્રેમકુંવરથી અલગ રહેતા હતા. પ્રેમકુંવર શેઠાણી માટે માસિક છસો રૂપિયાનું ખર્ચ બાંધી આપવામાં આવેલું હોઈ બુલેસ્વરના લતામાં આવેલું મકાન તેઓ જીવે ત્યાં સુધી વાપરે એવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

“ એ ત્રણ દિવસમાંજ મેં મારો તમામ સરસામાન ઓછીવત્તી કિંમતે વેચી નાંખ્યો અને પછી મારી પાસેની રોકડ સિલ્લક તથા ધરેણાં લઈ, લોજનું બીલ ચુકવી આપી હું પ્રેમકુંવર શેઠાણીને ત્યાં રસોઇયણ તરીકે જઈને રહી.

“ થોડા દિવસમાંજ હું પ્રેમકુંવરના અંગત જીવનવ્યવહારથી જાણીતી થઈ ગઈ. તે સાથે મને એમ પણ માલુમ પડ્યું કે, વલ્લભદાસ શેઠ પાંચઠી સી-તેર વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ પામેલા હોઈ તેઓ પોતાની પાછળ લાખ્યો રૂપિયાની સંપત્તિ મૂકી ગયા હતા. એ સંપત્તિ સોંકમના પુત્રના હાથમાં જવાથી તથા પોતાને બીજાની દયા ઉપર ગુજરાન ૧૪

ચલાવવું પડતું હોવાથી પ્રેમકુંવરના આંતરાત્માને ધણો ખેદ થતો હતો. પોતાને યથા સમયે જો પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય તો સૌકની મિલકતમાંથી અમુક હિસ્સો મળે તેમ હોવાથી ભવિષ્યની ઠગારી આશ્વાને વશ થઇ તે પોતાના દિવસો પસાર કરતી હતી. મારા ઉપર ટુંક સમયમાં જ તેની એટલી બધી માયા થઇ ગઇ હતી કે, હું પરણ્યા બદલમાં રહું છું એવો તે મને બાસ સુધ્ધાં થવા દેતી નહિ.

“ધીમે ધીમે વિશ્વાસની વૃદ્ધિ થતાં પ્રેમકુંવર મને પોતાના અંગત કાર્યો પણ સોંપવા લાગી. વૃષ્ઠ વરને પનારે પડ્યા પછી અકાળે વિધવા થયેલી મુંબાઇના જોગ વિકાસમાં તથા અસંખ્ય પ્રલોભનોમાં યુવાવસ્થા વીતાડતી ધણી ખરી શેઠાણીઓનાં ચરિત્ર કેવાં હોય છે તેનો પહેલાં મને અનુભવ નહોતો; પરંતુ પ્રેમકુંવરના સહવાસમાં રહ્યા પછી મને ગુપ્ત વિષયનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મળ્યું.

“પ્રેમકુંવર વિધવા હોવા છતાં તથા બાહ્ય દૃષ્ટિથી તે ખુણે પાળતી હોવા છતાં તેનું આંતરચરિત્ર વિકાસિતાથી પરિપૂર્ણ હતું. પોતાને પુત્ર થયા પછી મિલકતનો જાગ મળશે એટલે મને સાડાં ઇનામ આપવામાં આવશે એવી તેણે મૂને લાલચ આપેલી હોવાથી તથા મારું ધર્મબંધન ક્યારનુંય ધોવાઇ ગયેલું હોવાથી પ્રેમકુંવર મને જે કાર્ય કરવાનું કહેતી તે હું સંકાય કે દ્વિધા રાખ્યા સિવાય, પાપ પુણ્ય કે ધર્મધર્મનો બચ રાખ્યા સિવાય કરતી હતી, તથા મારી એવી કર્તવ્ય તત્પરતાને પરિણામે પ્રેમકુંવર પ્રસંગોપાત વચ્ચાલકારોના પારિતોષિકથી મારી કદર કરતી હતી.”

આટલું જોલી કમળા કંઠરોધ થવાથી પાણી પીવા ઉઠી. પાણી પીધા પછી તેણે હીરાલાલના મુખ તરફ જોઈ. પૂછ્યું:—“મારી આ જીવનકથા સાંભળી તમને કંટાળો તો નથી. આવતો ને? જો તમને નિદ્રા આવતી હોય તો આજે આ વાત અધુરી રાખું.”

હીરાલાલ એ જીવનકથા સાંભળવામાં તન્મય બની ગયો હતો. કમળના પ્રાને તેની તન્મયતા દૂર કરી. તે આસન ઉપરથી ઉઠી કમળા પાસે ગયો તથા કમળના બંને હાથને પોતાના હાથમાં ડબ્બાવી તેણે કહ્યું:-“તારી જીવનકથા એક અદ્ભુત નવલકથા જેવી છે. આજે મને એટલો વખત વીતી જાય છે તેની ચિંતા નથી; પરંતુ જ્યાં સુધી હું એ કથા સંપૂર્ણ સાંભળીશ નહિ ત્યાં સુધી મને શાંતિથી નિદ્રા નહિ આવે.” આમ કહી હીરાલાલે કમળાના અર્ધવિકસિત ઓઝપુમ્પ ઉપર ઉપરાઉપરી એ ચાર ચુંબન કર્યાં.

પછી બંને જણાં પુનઃ આસન ઉપર બેઠાં તથા કમળા તેના જીવનનો અપૂર્ણ રહેલો કિસ્સો આગળ કહેવા લાગી—

“પ્રેમકુંવર શોકદર્શક પોશાક પહેરી વૈધવ્યશોક દર્શાવવાનો ઉપરથી ધણો આડંબર કરતી હોવા છતાં મારી પાસે તે પોતાનો ભેદ છુપાવી શકી નહિ. તેણે મારા જેવી એક યુવતીને રસોઘણી તરીકે શા માટે નિયુક્ત કરી હતી એ ભેદ ધીમે ધીમે હું સમજી શકી.”

“પતિનું મૃત્યુ થયા પછી તેના આત્માની શાન્તિ માટે પ્રેમકુંવરે પોતાને ઘેર કથા બેસાડવાની યોજના કરી હતી. હું નોકરી ઉપર રહી ત્યારે પણ કથા ચાલુ જ હતી. કથા કહેવા આવનાર પુરોહિતની ઉમ્મર ત્રીસેક વર્ષની હોઈ તેની વાક્યછટા કિંવા વકતૃત્વ કળા શ્રોતાના મનને આકર્ષવાને સમર્થ હતી. એ પુરોહિતનું નામ કરશ્યાશંકર હોઈ તે પ્રેમકુંવરના ગૃહનો ધણો જીનો પુરોહિત હતો. સત્યનારાયણની કથા કહેવડાવવાની હોય, ભાગવતની કથા બેસાડવાની હોય કિંવા બીજાં કાંઈ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરાવવાનાં હોય ત્યારે એ ગૃહ પુરોહિત કરશ્યાશંકરનેજ નિમંત્રણ કરવામાં આવતું હતું.

“વિદ્યારથી માણસ સ્વાભાવિક રીતેજ વિદ્યારથી માણસને કમળાનાં ચિહ્નથી શકે છે. કરશ્યાશંકર જ્યારે એકબે પછી પ્રેમ-

કુંવર શેઠાણી સાથે કાંઈ વાતચિત કરતો હતો ત્યારે તેની વ્યથા દૃષ્ટિ, કંઠસ્વરના અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર વગેરે જોઈ મારા મનમાં તેના ચરિત્ર માટે સદેહ ઉપજતો હતો. વળી પુરોહિત હોવા છતાં તેનાં કપડાંની ટાપટીય, સુધડતા, કાનમાંનાં અત્તરનાં પુમડાં, ઢાકાનો ખારીક ખેસ, માન્યેસ્કરનું ઝીણામાં ઝીણું પારદર્શક ધોતીયું તથા તે પહેરવાની સફાઈ વગેરે ઉપરથી પ્રથેમાં સમાધ રહેલા ધર્મ કરતાં તે વિકાસિતાને વિશેષ પ્રિય મણતો હશે એવો મારા મનમાં સદેહ રહેતો હતો.

“ કથા સમાપ્ત થઈ ગયા પછી પણ પ્રેમકુંવર ધણી વખત કંઠ-શ્વાશકરને રોકી રાખતી હતી તથા વારંવાર બ્રહ્મભોજન કરાવી અક્ષય પુણ્યની પ્રાપ્તિ કરવાનો દંભ દર્શાવતી હતી. તેમની ઉભયની વાતચિતમાં હું વિખંડારિણી ન થઈ પડું એ હેતુથી કંઠશ્વાશકર જ્યારે પોતાની પાસે એકલો હોય ત્યારે પ્રેમકુંવર મને અમુક અમુક વસ્તુઓ ખરીદ કરી લાવવા માટે બજારમાં મોકલતી હતી. એક ઉપરને માળે પ્રેમકુંવર સિવાય કોઈ રહેતું નહિ હોવાથી મને બજારમાં મોકલી દીધા પછી પ્રેમકુંવર બારણાં બંધ કરી દેતી હતી. આવી રીતે એક બે વખત બજારમાંથી ઘેર આવ્યા પછી બારણાં બંધ જોવામાં આવતાં મારે સદેહ વધી ગયો હતો તથા પ્રેમકુંવર પણ એવે પ્રસંગે શરમાઈને ચુપ રહેતી હોવાથી મારે સદેહ વિશ્વાસના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો હતો. છેવટે ઉપરાઉપરી એવા પ્રસંગો બનવાથી એક પ્રસંગે પ્રેમકુંવરે એકાન્તમાં મને કહ્યું, ‘કમળા ! જે નોકર ચાકરો પોતાના આશ્રયદાતાઓના વ્યવહાર અને વર્તન તરફ ધ્યાન આપ્યા સિવાય પોતાનું કામ વફાદારીથી બજાવે છે તેઓ કાળક્રમે માલિકના વિશ્વાસને પ્રાપ્ત કરી સુખી થઈ શકે છે. જગતમાં ઉજળું એટલું દુધ હોતું નથી એમ સમજી માલિકનાં છિદ્રે શોધવાં નહિ. જે દાસ દાસીઓ એવાં છિદ્રે શોધે છે તેમની હાથી ઉભતિ થઈ શકતી નથી. તું સમજી વિચારશીલ હોવાથી મારે તને આ

વિષય સંબંધી વિશેષ કાંઈ કહેવાની જરૂર હોય એમ હું ધારતી નથી.' એ વાક્યોના ઉત્તરમાં મેં પ્રેમકુંવરને કહ્યું. 'બા ! તમે સર્વ પ્રકારે નિર્ભય રહેજો. મારા કેવા ખરાબ વખતમાં તમે મને આશ્રય આપ્યો છે એ કેવળ મારો આત્માજી જાણે છે. તમારા કાર્ય તથા બ્યવહાર તરફ ધ્યાન આપ્યા સિવાય તમારી હરેક આજ્ઞાને માન આપી તમને સંતુષ્ટ રાખીને વર્તવું એજ મારી ફર્જ છે.' મારા આ ઉત્તરથી પ્રેમકુંવરને અતિશય આનંદ થયો. મારી પાસે તેનો જે લાગણ્યજનનો પહોં હતો તે દૂર થઈ ગયો તથા તે ખુલ્લી રીતે ઇચ્છાનુસાર વર્તવા લાગી. મનમાં ને મનમાં તેને માટે મને ધણો તિરસ્કાર ઉપજતો હતો; પરંતુ હું પોતે એક સતી સાખી નહોતી તેમજ કાંઈના આશ્રય સિવાય હું મારા દિવસો પસાર કરી શકું તેમ નહોતી તેથી હું પ્રેમકુંવર તરફ રપટ રીતે કાંઈ પણ પ્રકારનો વિરોધભાવ દર્શાવતી નહોતી.

“નવ મહિના થવા છતાં શેઠાણીને પ્રસવ થયો નહિ. જેમ જેમ દિવસો પસાર થવા લાગ્યા તેમ તેમ શેઠાણીની આશા ચિંતાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગઈ. તે સારી રીતે ન્હાઈ ધોઈને સૂવાવડમાંથી ઉઠશે કે કેમ એ વિષયનો મારા મનમાં પણ સંદેહ હોવા છતાં મુખેથી હું પ્રેમકુંવરને આત્વાસન આપતી હતી. છેલ્લા ત્રણેક માસથી પ્રેમકુંવરે પોતાની ચિત્ત-વૃત્તિઓને પણ કાબૂમાં રાખી હતી. અગીયારમે મહિને એક અશભ લાગે પુબ્બળ કષ્ટ વેડી પ્રેમકુંવરે એક મૃતપુત્રને જન્મ આપ્યો. મૃતપુત્રનું વિષ તેના પોતાના અંગમાં ફેલાઈ ગયેલું હોવાથી પુત્રનો જન્મ આપ્યા પછી બે કલાકેજ પ્રેમકુંવરનું પણ મૃત્યુ નિપજ્યું. મારો એકનો એક આશ્રય તુટી પડવાથી એ વખતે મને જે દુઃખ થયું તેનું વર્ણન નિર્જીવ શબ્દોથી હું કરી શકું તેમ નથી.

“પ્રેમકુંવરની શોકમના પુત્રને જોઈતું હતું તેવું વેદ ક્યાં જોયું થયું. તેણે મરનારનો તેના શિશુપુત્ર સાથે અંતિમ સંસ્કાર કરી તેની

સંબંધી મિલકતો પોતાને કબ્જે લીધી. સાવકી માતાના ચારિત્ર્યથી તે અજાત નહિ હોવાથી મારા જેવી જાતુ પક્ષની સ્ત્રીને આશ્રય આપે એ તદ્દન નહિ બનવા જેવું હતું. મારી નિરાધાર હાલતનો ઇશ્વરદાસે એ પ્રસંગે બરાબર લાભ લીધો તથા તેણેજ મને આ અધ્યાધિક્ય અવસાયમાં નિયુક્ત કરી. પોતે કુટુંબજનો હોવાથી તેણે માસિક સાઠ રૂપિયાના ભાડાથી આ જગ્યા મને ભાડે લઈ આપી. અત્રે તમે જે ધરવાખરો, ફર્નિચર વગેરે જીવ્યો છો તે બધું મને ઇશ્વરદાસે ખરીદી આપ્યું છે. ઇશ્વરદાસ દરરોજ રાતે બાર વાગી ગયા પછી મારી પાસે આવી પડી રહેતો હતો.

“સ્થાન અને સોજાતથી મનુષ્યની પ્રકૃતિનું જરૂર પરિવર્તન થાય છે. દિવસે હું વારંવાર પોતાનો અવસાય કરી દશપંદર રૂપિયા કમાતી હતી તથા મહાઈ વધુ ખર્ચ ઇશ્વરદાસ ઉપાડી લેતો હતો. ઇશ્વરદાસ જેવા એક બદમાસોના બાદશાહની મારા ઉપર નેકનજર હતી તેથીજ આ ફેરાસ રોડ કિંવા બાઇબલેનમાં ખૂનામરકી કરતાં પણ ન અચકાય એવા લુચ્ચાઓ મને કાંઈ પણ પ્રકારે હુમરાન કરી શક્યા નથી.

“ઇશ્વરદાસને ખૂનના અપરાધ માટે જન્મ દેશનિકાલની શિક્ષા થઈ છે ત્યારથી હું અસ્થિર બની ગઈ છું. આ બચકર જીવતા દોજખમાં કયે વખતે મારી શી સ્થિતિ થશે એ હું કહી શકતી નથી. જો કે ઇશ્વરદાસનો સ્વભાવ તેમજ વર્તન એવું હતું કે, હું તેને કાંઈ પણ રીતે મારા હૃદયથી મ્હાઈ શકતી નહોતી; પરંતુ જે અવસ્થામાં હું મૂકાઈ હતી એ અવસ્થામાં એના જેવા એક પ્રબળ ખટપટી તથા જમાનાના ખાધેલા પુરૂષના આશ્રયમાં રહ્યા સિવાય મારો છુટકોજ નહોતો. જો હું કદરૂપી હોત, મારી પાસે સમ આવડાને એક પૈસો પણ ન હોત તો કદાચ મારે સૌન્દર્યવિલાસી પુરૂષોનો બચ રાખવો પડત નહિ; પરંતુ એથી વિપરીત સ્થિતિમાં હું શું કરું?”

આ વખતે કમળાનાં નયનયુગલમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું હતું. હિરાલાલે ઉઠી ઉભા થઇ ખીસ્સામાંથી રૂમાલ બહાર કાઢી તેનું અશ્રુજળ સ્વચ્છ કરતાં કહ્યું:—“કમળા ! પ્રિયે ! હવે ભૂતકાળના પ્રસંગો યાદ કરી શોક કરવો વૃથા છે. ભાગ્યની પ્રજ્ઞાતાને પરિણામે જે સંયોગોમાં તું મૂકાઈ હતી એ સંયોગોમાં મૂકાયા પછી એક નવયુવતી પોતાનું શીયળ સાચવી શકે કે કેમ એ એક ગંભીર જ્ઞાનનક પ્રશ્ન છે. સંયોગોને વશ થઈ તારે તારી જાતના રક્ષણ માટે જે માર્ગ સ્વીકારવો પડ્યો છે એ માર્ગ તરફ તારો ધૃતકુલ અનુરાગ નથી એમ હું સ્પષ્ટ સમજી શકું છું. કમળા ! વેશ્યામાં જ્યાં સુધી શારીરિક રૂપસૌંદર્ય હોય છે ત્યાં સુધીજ તે પોતાના વ્યવસાયથી આજીવિકા ચલાવી શકે છે. તેમને ઈચ્છા નહિ હોવા છતાં પોતાના શરીર પર અકુદરતી જીવન ગુજારવો પડે છે અને પરિણામે તેમનું દૈહિક રૂપસૌંદર્ય દ્રંક સમયમાંજ નાશ પામે છે.”

કમળાનું અંતર આ વાક્યો સાંભળી ઉતેજિત બની ગયું તેણે કહ્યું:—“આ સઘળું હિંદુસંસારના ભયંકર સડાનું પરિણામ છે. શીયળ એજ આર્ષનારીનું જીવનસર્વસ્વ છે એ હું સમજતી હોજા છતાં ભાગ્યયોગથી મારે કલંકિની થવું પડ્યું છે. વળી એ માટે એકલું ભાગ્ય દોષિત નથી; બાળકમ, કળેઝાં, પતિપત્નિના ગુણસ્વભાવમાં આકાશ પાતાળનું અંતર, સાસુ નણંદનો ત્રાસ, કમાવાને અશક્ત મૂર્ખ દુર્બળ ધણીનો ‘જુધે નાર પાધરી’ નો કાયદો વગેરેને લીધે કેટલી હિંદુ બાળાઓનાં જીવન મ્હારા જીવનની માફક અકાળેજ પદ્ધલિત થતાં હશે એ કાશ્ય જાણે છે ! સ્ત્રીઓ પશુ હોય, તેમને જાણે કે હૃદયજ ન હોય, તેઓ ગમે એવા અયોગ્ય પતિની તથા તેનાં પિશાચ સદૃશ માળાપેત્રી ગુલામી કરવાનેજ સરજન થાય, તેમને કેળવણી આપવામાં પાપનો વિસ્તાર થવાનો ભય રહેતો હોય એવાં સમાજમાં હિંદુ સ્ત્રીઓ કંવી રીતે સુખી થઇ શકે ? જે હજી પશુ કાષ્ટ એકજ ગુણવાન યુવાન પુરૂષ

મારા જૂનકાળના જીવનને બૂલી જઈ મારા પાપોની ક્ષમા આપી મ્હને આશ્રય આપે તો હું તેની સાથે ગમે એવા દુઃખમાં પથ્ય પ્રેમભાવથી રહેવા તૈયાર છું. આ વિલાસ વિભવ તરફ મને બિલકુલ પ્રીતિ નથી. સહજીવિલાસ સામગ્રી જીવંત સ્વરૂપ ધારણ કરી જાણે મારા ગુન્હા ઓની સાક્ષી પૂરતી હોય એવો મને વારંવાર ભાસ થાય છે તથા તેથી મને જે અસહ્ય વેદના થાય છે તેનું વર્ણન હું કરી શકું તેમ નથી.”

હિરાલાલે અંતરના આવેગથી કમળાના કંઠમાં વળગી પડી કહ્યું:-
 “કમળા ! સંસારમાં મ્હને કાંઈ પથ્ય પ્રકારનું બંધન નથી. સંકુચિત વિચારના ન્યાતના પટલોએ મ્હારો બહિષ્કાર કર્યો છે. હું એક ઍરિસ્ટર છું તથા આપણે બે જણાં સુખથી આપણું જીવન ગુજરી શકીએ એવી મારી આવક છે. તેથી જો તારી ઇચ્છા હોય તો હું તારો આ બીજાનું નરકાગારમાંથી ઉદ્ધાર કરી તને મારા સંસારમાં આશ્રય આપવા તૈયાર છું. ખરૂં જ છે કે,

લોગ કહેતે હય કે અહલે જર નહિ તો કુછ નહિ;
 જર હુવા પચઢા તો સમજે ઘર નહિ તો કુછ નહિ;
 મુઝકે સબ હાંસલ હય, લેકિન કમી એક બાતકી;
 જરબી હય એર ઘરબી હય, દિલબર નહિ તો કુછ નહિ.

માટે હવે તારી ઇચ્છા સંક્રાંત્ય રાખ્યા સિવાય મને જણાવ.”

કમળાએ હિરાલાલના ખલા ઉપર હાથ મૂકી મૃદુ સ્વરે કહ્યું:-
 “પ્રિયતમ તમારો ઉપકાર કયા શબ્દોમાં માનવો એ મને સમજું નથી; પરંતુ ભવિષ્યમાં કદાચ મારો તિરસ્કાર કરી તમે મને કાઢી મૂકો તો ?”

“તારી શંકા અસ્થાને છે.” આમ કહી હિરાલાલે કમળાના લલાટ ઉપર સુગંધનની વૃષ્ટિ વરસાવી.

બે દિવસમાંજ જરૂરી બંદોબસ્ત કરી પોતાને ત્યાં લઈ જવાનું હિરાલાલે કમળાને આશ્વાસન આપ્યું. પછી બન્ને શય્યાવશ થયાં.

ઘાઘટલેન ચાને જીવતું દોળખ.

દ્રશ્ય ર જી.

કપટ સ્થાનનો આરંભ

વર્ષાઋતુની રાત હતી. આકાશ વાદળાંઓથી ઘેરાયયું હતું. રાતના આઠ વાગવા આવ્યા હતા. વચ્ચે વચ્ચે વરસાદનું એકાદ આપડું પડી જતું હતું. વીજળી ચમકતી હતી. ઘાઘટલેનની અંદર આવેલી એક નાની ગલીમાં એક નાના મકાનની અંદર ખુરસી ઉપર પાંત્રીસેક વર્ષની એક સ્ત્રી બેઠેલી હતી. ‘રતિશાસ્ત્રમાં’ શંખિની સ્ત્રીનાં જે લક્ષણો સૂચવવામાં આવ્યાં છે એ લક્ષણો આ સ્ત્રીમાં વિદ્યમાન હતાં. તેણે એક લીલી ઈંજર તથા અંગ ઉપર લાંબુ ખમીસ પહેયું હતું. ખભા ઉપર ગુલાબી ઓઢણું હતું. એ પોષાક ઉપરથી તે મુસદ્દમાન હોય એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાતું હતું. તેનું નામ શુદ્ધગર હતું. શુદ્ધગરનાં બંને નેત્રોમાં એક પ્રકારની અમાનુષી બચંકરતા તરતી હતી. બાહ્ય ઉપચારોથી તેણે પોતાના અદ્ભુત રહેરાને ખૂબસૂરત બનાવવાનો વૃથા પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેના શરીરનો રંગ કાળાશ્વ પડતો હતો. માથા ઉપરના લણાખરા વાળ ખરી ગયેલા હોવાથી તેણે બનાવટી ચોટલાથી કેશકલાપની સુંદરતા કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેનું અંગ ભરાવદાર તેમજ મજબૂત હતું. પગમાં સપાટ પહેરેલી હતી.

નીચે શેતરંજ ઉપર બે મવાલીઓ બેઠેલા હોઈ તેમનાં નામ પીર અને અમીર હતાં. તેઓ બંને આ જીવતા દોળખના કીડા હોવાથી તેમનાં વિસ્તારિત વર્ણનની આવશ્યકતા નથી.

દિવાલને અડતી થેય સામગ્રી પડેલી હતી. શુદ્ધગર તથા તેના આ મવાલી સોબતીઓ વચ્ચે વચ્ચે પાત્રસ્થ સુરાનું પાન કરી વાતચિત ૧૫

કરતા હતા. અંદરનું લોખંડનું જળીવાળું દાર અંદરથી બંધ કરેલું હતું.

શુભનરે પોતાના બન્ને સોબતીઓ તરફ જોઇને કહ્યું:-“પીર ! આજકાલ પૈસા સંબંધીની ઘણી તંગી ભોગવવી પડે છે. જે મહિનાનું ધરબાકું ચઢી ગયું છે તથા મારવાડીને ત્યાં જળસો મૂકીને સો રૂપિયા ઉછીના લીધા હતા તે પણ ખલાસ થઇ જવા આવ્યા છે. આજકાલ આ સફેદ ગલીના આશકો નવા માલને શોખ્યા કરે છે. જે તમે બન્ને મળી એક જે બેહેસ્તનાં શુભશુભને કાઢ ઠેકાણેથી ઉપાડી લાવો તોજ આપણો આ ધંધો સારી રીતે ચાલી શકે તેમ છે. લુચ્ચાઈ કરીને કે લૂંટકાટ કરીને વિશેષ દિવસ સુધી આપણે આપણી આજીવિકા ચલાવી શકીએ તેમ નથી; કેમ કે આજકાલ આ લતામાં જે ભયંકર ગુન્હાઓ બને છે તેની શોધ ચલાવવા છુપી પોલિસના માણસો અથવા ગુપ્તદૂતો વેશ બદલી ચોવીસે કલાક આ તરફ ફરતા રહે છે.”

પીરએ કહ્યું:-“ખરું છે. સારું થયું કે, પેલા બનીયાને લૂંટી લીધાની વાત પોલિસના જાણવામાં આવી નહિ. જે એ દાળભાતખાઉ બનીયાની જગ્યાએ બીજો કાઈ જમાનાનો ખાધેલો માણસ હોત અને પોલિસને ફરિયાદ કરત તો કદાચ આપણને બારે પડી જત.”

અમીરે કહ્યું:-“દોસ્ત ! ફરિયામાં રહી મગરનો ભય રાખવો એ બાજબી નથી. વળી તેં મને પેલી જે વાત કરી હતી તે બહુ ઉત્તમ છે. જે ચાકાકી વાપરી તું એ છોકરીને અત્રે લાવી શકે તો હંમેશાં પચીસ ત્રીસ રૂપિયાની આવક સહેલાઈથી થાય.”

શુભનરે ઉત્સુક બની પૂછ્યું:-“પીર ! તમે કઈ છોકરીની વાત કરો છો ?”

પીરએ કહ્યું:-“આજથી ચોથે દિવસે અમે એક અંરબ યુવક ઉપર કમાટીપુરાની અગ્નીઆરમી ગલીમાં રાતના બાર વાગ્યે હુમલો કર્યો

હતો. તેના હાથમાં કેનવાસની એક ઝેમ હતી તથા સરીર ઉપર અઢીસો ત્રણસો રૂપિયાની કિંમતના દાગીના હતા. એ બધું પડાવી લઈ એ યુવકને બેહોશ બનાવી અમે મહાલક્ષ્મી તરફ એકાન્ત સ્થળે નાખી આવ્યા હતા. તેને અમે કલોરોફોર્મ સુંઘાડ્યું હતું તથા તેની બેશુદ્ધ હાલતમાં તેને વિક્ટોરીયાની અંદરજ થોડું ઝેર પાઈ દીધું હતું. એ ઝેરની અસરથી બે કલાક પછી તેનું મૃત્યુ નિપજેલું હોવું જોઈએ. તેના ખિસ્સામાંના કાગળ પત્રો વગેરે કાઢી લીધેલું હોવાથી તેના મૃતદેહને કોઈ ઓળખનાર મળી આવે તેમ નહિ હોવાથી પોલિસેજ તેને દફનાવવાની જોઈવણ કરી હશે. રાત્રે અઢી વાંચે મુકામ ઉપર આવ્યા પછી અમે તેની ઝેમ ખોલી જોઈ તો તેમાંથી કાગળ પત્રોનું એક બંડલ, મનીઓર્ડરની રસીદો, બે ચાર કપડાં તથા રૂમાલથી બાંધેલી રૂ. ૨૮૦ રૂપિયાની પરચુરણ નોટો મળી આવી. કાગળ પત્રો તપાસી જોતાં તે માણસનું નામ ઠામ બાણુવામાં આવ્યું છે. ધણા ખરા કાગળ પત્રો તેની સ્ત્રીએ ધણી ઉપર લખેલા છે તથા તેમાં પોતાને તેડી જવા માટે તેણે લખ્યું છે. અંદર એ યુવકનો એક કાડું સાઈઝનો ફોટોગ્રાફ છે. એનું નામ અમુળ્ય હતું. પત્ર વ્યવહાર વાંચી જોતાં સાદી થયા પછી તે સાસરેજ ગયો નથી એમ સ્પષ્ટ સમજી શકાય છે. લગભગ પાંચ છ વર્ષથી તે ધરિકમાં નોકરી ઉપર હતો તથા હમણાં એક મહિનાની રજા લઈ તે પુના તેને સાસરે જવાનો હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ નરગીસ હોઈ હમણાં તેની ઉમ્મર અઠારેક વર્ષની હોવી જોઈએ એમ તેણે અમુળ્ય ઉપર લખેલા પત્રોમાંથી માલમ પડી આવ્યું છે. આ સધળી બાતમીનો આપણે ઉપયોગ કરી નરગીસને આપણા કબજામાં લાવીએ તો કાંઈ ખોટું છે ? ”

શુભળર ચુપડીદીથી સધળી હકીકત સાંભળતી હતી. તેણે પોતાને સહજ કોઈ ઉપાયો હોય એવો બાવ દર્શાવતાં કહ્યું :- “ત્યારે તે તથા અમીરે ચાર દિવસથી આ વાત માસથી છુપાવી કેમ રાખી ? ”

પીરએ ઉઠી ગુલઝરના અંધર ઉપર ચુંબન કરી કહ્યું:-“ જાનો જીવર! આજ સૂધીમાં તારાથી કયી વાત અમે છુપાવી છે ; અમે એ વિષયનો ચોકકસ નિશ્ચય કર્યા પછીજ આ વાત તને કહેવાનો ધરિહો રાખ્યો હતો. હવે કહે જોઇએ કે તારો શો વિચાર છે ? ”

ગુલઝરનો કૃત્રિમ ક્રોધ દૂર થઇ ગયો, તેણે કહ્યું:-“ આવો પ્રસંગ ખુદાની મહેરબાનીથી જ્યારે અનાયાસેજ મળી આવ્યો છે, ત્યારે આપણે તેનો લાભ લેવોજ જોઇએ.”

અમીરે ઠાવકું મોં રાખી પૂછ્યું:-“ એ તો ખુદશી વાત છે; પણ અમારા બન્નેના કમીશનનું શું ? જ્યાં સંબંધ હોય ત્યાં દિસામની ચોખવટ પ્રથમથીજ કરવી જોઇએ.”

પીરએ કહ્યું:-“ બરાબર છે. અમે એ નરમીસને પકડી લાવી તારા કબજામાં સોંપીએ એ બદલ અમને પાંચસો રૂપિયા મળવા જોઇએ.”

હા ના કરતાં ત્રણસો રૂપિયાથી સાદું નક્કી થયું. ખરચ બદલ રૂપિયા સો લેવાનું નક્કી થતાં અમીરે કહ્યું:-“ આ કામ કરવામાં જેટલી ઢીલ કરવામાં આવે તેટલું નુકશાન છે. રાત્રે બાર વાગ્યે ખુના પેસેન્જર ઉપડે છે તથા સહવારે સાડાસાત વાગ્યે ખુના પહોંચાડે છે. જો તું કહેતી હોય તો અમે અત્યારેજ રવાના થઈ જઈએ. ખરચના સો રૂપિયા તું હમણાં આપી શકે છે ? ”

ગુલઝરે ઉઠી એક પેટી ઉઘાડી તેમાંથી પચાસ રૂપિયા કાઢી પીર તથા અમીરને આપી કહ્યું:-“ હમણાં મારા પાસે જે સિલકમાં છે તે આપું છું. તમારા આવ્યા પછી રૂપિયાની જોગવાઈ હું કરી આપીશ.”

પીર અને અમીર ગુલઝરની રમ લઇ બહાર નીકળી પડ્યા. નજીક આવેલી પોતાની રમમાં જઈ તેમણે કપડાં પહેરી સ્ત્રીધાં. અચૂતને ફેટા જોઈ પીરએ બરાબર તેના જેવો વેશ પહેરી લીધો.

બંગમાંના સામાન ઉપરાંત બંને બદમાંશોએ એક દ્રંકમાં પોતાને જોડતી બીજી વસ્તુઓ લઈ લીધી. પછી તેઓ બાડાની વિક્ટોરિયામાં બેસી બેરીઅંદર રોશને ઉપસ્થિત થયા. દ્રેઈનને ઉપડવાને પા કલાકનો વિલંબ હતો. પીરએ નવ રૂપિયા પાંચ આના આપી પોતાને માટે એક સેકન્ડ ક્લાસની તથા અઠી રૂપિયા આપી અમીર માટે સર્વન્ટ કમ્પાર્ટમેન્ટની એક ટીકીટ વર્ધ લીધી. બંને શયતાનો દ્રેઈનમાં બેઠા. સેકન્ડ ક્લાસના જે કમ્પાર્ટમેન્ટમાં પીર બેઠો તેની સાથેજ સર્વન્ટ કમ્પાર્ટમેન્ટ હોઈ તેમાં અમીર બેઠો.

કદમાં જુદાં જુદાં પસાર થયા પછી સેકન્ડ ક્લાસના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં પીર સિવાય બીજા કોઈ પેસેન્જર નહિ હોવાથી અમીર પણ ત્યાં જઈને બેઠો તથા હાથમાં લીધેલું કામ કેવી રીતે પાર પાડવું એ સંબંધીની તેઓ મસતત કરવા લાગ્યા.

(૨)

બનાવટી જમાઈ.

બીજે દિવસે સવારે સ્કાડા સાત વાગ્યે દ્રેઈન પુના રોશને જઈ પહોંચી. પીર તથા અમીર નીચે ઉતરી પડ્યા. અમીરે એક કુલીના માથા ઉપર સામાન ગોઠવી દીધો. પીર રોશનના રટોલ ઉપર જઈ કુટનો એક કંડીઓ ભરાવી લાગ્યો. બહાર જઈ ટાંગામાં બેઠો. અમીર ગાડીવાન સાથે બેઠો. પીરએ કાગળ પત્રોમાંથી અયુબનાં સ્વસ્તુ નામકામ જાણી લીધેલું હોવાથી ટાંગાવાળાને ઠેકાણું આપ્યું અને ટાંગો ચાલુ થયો. ટાંગાવાળો અયુબના સ્વસ્તુ મુઆરકઅલીને ઓળખતો હતો. કારણ કે પુનાની રેસમાં તેના ઘોડા દોડતા હતા. તેણે મુઆરકઅલીના મકાન પાસે ટાંગો લઈ જઈને ઉભો રાખ્યો એટલે અમીરે નીચે ઉતરી પીર મકાનના દ્વાર પાસે જઈ પૂછ્યું કે મીયાં સાહેબ કો કો હોય.

આ વખતે અહાર ઓમણીસ વર્ષની ઉમ્મરની એક નવજવાન હસીનાએ ઓટલા ઉપર આવી પૂછ્યું:-“કેમ, શું કામ છે?”

“તેમના જમાઈ કરાંચીથી આવ્યા છે.” અમીરે તોપ મારી.

પીર ટાંગામાંથી નીચે ઉતરી દમામથી ઉભો રહી એ હસીનાના રૂપ સૌંદર્યનું દર્શન કરતો હતો. માથા ઉપરનું ઓઢણું સહજ આમળ ખેંચી, પીર તરફ એક હાસ્ય મિશ્રિત કટાક્ષ ફેંકી એ નાજનીન અંદર ચાલી મઠ.

અમીરે આપેલો ઉત્તર મુખારકઅલીના સાંભળવામાં આવેલો હોવાથી વિના વિલંબે તેણે બહાર આવી કહ્યું:-“આવો-પધારો.”

પીર મુખારકઅલીને ખુશખબર પૂછતો તેની સાથે બેઠકખાનામાં જઈને બેઠો. તથા અમીર સરસામાન ઉતારી મકાનમાં લઈ જવા લાગ્યો.

બેઠકખાનામાં બેઠા પછી આવેલી કૌશીને ઈન્સાફ આપતાં પીરએ પૂછ્યું:-“અહીં સહુની તબિયત સારી છેને?”

ગ્રાહાવસ્થાને પસાર કરી જવા આવેલા મુખારકે કહ્યું:-“હા. તમારા પત્રમાં તમે બુધવારે અહીં આવવા લખ્યું હતું. પરંતુ બુધવાર વીતી જવાથી અમને ધણી શીકર થયા કરતી હતી; ચાર દિવસની ટીલ કેમ થઈ?”

“એક દોસ્તના આગ્રહથી મુંબઈમાં ચાર દિવસ વિશેષ રોકાવું પડ્યું. કાલે રાત્રે પણ મહામુશ્કેલીથી રળ મેળવી છે.” પીરએ પ્રખંચના પાસાં ફેંકવા માંડ્યા.

“પણ મુંબાઈથી એક પત્ર લખ્યો હોત તો અમને ફિકર ન થાત.”

“પરંતુ ત્યાં વરસાદ એટલો બધો હતો કે, ધરમાંથી બહાર નીકળવાની મરજી ન થાય.” આમ કહી વાતને ટુંકમાં પતાવવાના હેતુથી પીરએ કહ્યું:-“સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ લીધેલી હોવા છતાં રાત્રે બિલકુલ બેઠ આવી નથી. હવે તો બેએક કલાક આરામ લેવાની પ્રતિજ્ઞા છે.”

“હમણાંજ હું બંદોબસ્ત કરું છું” કહી મુખારક ઉઠ્યો, તથા તેણે મેડા ઉપર આવેલા એકાન્ત ઓરડામાં બિછાનાની ગોઠવણ કરી. પીરની મૂચનાથી અમીર પેલી ફેનવાસની ઍગ અને ટૂંક એ ઓરડામાં મૂકી આવ્યો. પછી પીર મેડા ઉપર જઈ દાર બંધ કરી બિછાનામાં સૂઈ રહ્યો. અમીર એ ઓરડાના દાર પાસે બહાર છગમાં બેઠો.

દશ બાર મિનીટ સુધી સૂઈ રહ્યા પછી પીર બિછાનામાંથી ઉઠ્યો તથા ફેનવાસની ઍગમાંથી કાગળપત્રોનું બંડલ કાઢી તેમાં જે પત્રો નરમીસે તેના ખાવિંદ અયૂબ ઉપર લખ્યા હતા તે વાંચવા લાગ્યો. નરમીસે જે છેલ્લો પત્ર લખ્યો હતો તેનો સારાંશ નીચે પ્રમાણે હતો:-
“પ્રિયતમ !”

આજકાલ કરતાં પાંચ વર્ષથી તમે નોકરી ઉપર ચાલ્યા ગયા છો અને અત્રે હું તમારું દર્શન કરવાને તૈયારી રહી છું. તમે લખ્યો છો કે, નોકરીમાંથી રજા મળતી નથી તો એવી નોકરીનું રાજીનામું આપી દો. પુરૂષ જાતને નોકરીની શી ખોટ છે? મુખાર્થ જેવા સહેરમાં તમારા જેવા બહેલા મહેલા માણસને વિના વિલંબે નોકરી મળી શકે તેમ છે. સાદી કરીને ગયા પછી તમે મારી બિલકુલ ખતર નથી લીધી એ તમે વ્યાજબી ક્યું છે કે? મારા જેવી અદાર વર્ષની એક નવયૌવના માટે પિયુના વિયોગનું દુઃખ કેવું અસહ્ય હોય છે એનો કાંઈ વિચાર કરો છો કે? તમારા વિરહનું દુઃખ હવે હું વેઠી શકતી નથી; માટે મારા ઉપર દયા લાવી આ પત્ર મળે કે તરતજ અત્રે આવી તમે મને તમારી સાથે લઈ જશો.”

લી. તમારી બાંદી,
નરમીસ.

પીરએ આવી રીતે એ બંડલમાંના બધા કાગળો એકેએક વાંચી લીધા. બરાબર દશ વાગ્યે તે એ ઓરડામાંથી બહાર નીકળી એ પોષ્ટ

છળમાં ફરવા લાગ્યો. થોડા સમય પછી અમીરને ઓરડાની અંદર લઇ તેના હાથમાં એક દશ રૂપિયાની નોટ આપી પીરએ કહ્યું:-“આ નોટ લઈ તું ટાંગે ભાડે કરી કેમ્પમાં જા, તથા ઓલ્ટહોમની એક બાટલી લઈ આવ.”

અમીર ચાલ્યો ગયો. પીર એકલો પાછો છળમાં ફરવા લાગ્યો. એવામાં શર્માતી શર્માતી નરગીસ ધીમે પગલે તેની પાસે આવી. પીરએ ઓરડાની અંદર પ્રવેશ કર્યો, એટલે નરગીસ પણ અંદર ગઈ. તે પીરને જ પોતાનો ખાવિંદ યાને શાહર સમજી અંતરના આવેગથી ભેટી પડી. અયૂબના હાથની આંગળી ઉપરથી જે વીંટી મળી આવી હતી, તે પીરએ પોતાની આંગળી ઉપર પહેરી હતી. એ વીંટી ખૂદાર કાઢી નરગીસની આંગળીએ પહેરાવી તેણે તેના ગુલેગુલાબી અધરોઠ ઉપર અનેક ચુંબન કર્યાં ‘મ્હને જવા હો. કાઠ જેમ જશે.’ કહી લાળળી લલના શયતાનના આલિંગનમાંથી છુટી થઈ. નરગીસે અયૂબ ઉપર પેસે જે પત્ર લખ્યો હતો તે પીરએ હાથમાં લઈ નરગીસને બતાવી કહ્યું:-“દિલદાર! તારો આ પત્ર મળ્યા પછી માંડ દિલ તારી પાસે આવવાને અધીર બની ગયું હતું.” આમ કહી પીરએ પુનઃ નરગીસને આલિંગન કર્યું. નરગીસ બપોર પછી મળવા આવવાનું કહી પાછી નીચે ચાલી ગઈ.

ગોસલખાનામાં જઈ પીર સ્નાન કરી આવ્યો, પછી તેણે ભપકા-દાર કપડાં પહેરી લીધાં. મસ્તક પરના કેશ કાંસકી તથા બચ્ચી વ્યવસ્થિત કર્યાં. પહેરેલાં કપડાં ઉપર અત્તરવાળા હાથ ધર્યા. આવી રીતે એ શયતાન એક ગૃહસ્થની છોકરીનું હરણુ કરી જવાનો પ્રયત્ન ખેલવા લાગ્યો.

કલાકેકમાં અમીર ઓલ્ટહોમની બાટલી લઈ આવ્યો. બંને શયતાનોએ એ બાટલીમાંથી થોડો દારૂ કાઢી પાણી સાથે પી લીધો. પછી મુબારકના બોલવાથી પીર બપોરથીખાનામાં ખાણું લેવા ગયો. જમાઈ

આવેલો હોવાથી મુખારકની બીબી અમીનાએ વિવિધ પ્રકારની ખાદ્ય સામગ્રી બનાવી હતી. બિરિયાની, ચાપ, કટલેસ, પુડીંગ, ફારમો વગેરે સઘળી વાનીઓ તેણે તૈયાર કરી હતી. મુખારક અને પીર સાથે ખાણું લેવા બેઠા. થોડી વાર પછી પીરએ કહ્યું:—“ જ દિવસ પછી મારી રજા પૂરી થાય છે. ત્યાં સુધીમાં મારે ધરાક જઈ નોકરી ઉપર હાજર થવું પડશે. મુંબાઈથી પરમ દિવસે ઉપડતી સ્ટીમરમાં કરાંચી જવાનું મેં નક્કી કરેલું છે, માટે આજે રાત્રેજ અમને અહીંથી રજા આપવાની વ્યવસ્થા કરજો.” આમ કહી પીરએ પેલા પેતે વાંચેલા અયુબના કાગળપત્રોની પોતાને મળેલી બાતમીનો વાતચિતમાં એવી રીતે સફાઈથી ઉપયોગ કર્યો કે, તેને માટે કાંઈને બહેમ ઉપજ્યો નહિ. મુખારકની બીબી અમીનાએ તેને નોકરી છોડી કંઈ પુના આવી રહેવા કહ્યું; પરંતુ ધુર્ત પીરએ અક્ષાકાથી એ વાતનો પથ્થુ સમાધાનકારક ઉત્તર આપી દીધો.

નરગીસને સાથે મોકલવાની હોવાથી આખો દિવસ સરસામાન લાવવા બાંધવામાં પચાર થઈ ગયો. પીરએ નોકરી ઉપરથી મોકલાવેલા રૂપિયાની જરૂર જણાવેલી હોવાથી મુખારકે હિસાબ તપાસી આઠસો પચીસ રૂપિયા જમાઈની લેણી રકમ પીરને આપી દીધી. નરગીસ સાસરે જતી હોવાથી તેનાં સઘળાં ધરેણાં ઉપરાંત તેને કપડાં લત્તાં તથા પરચુરણ ખરચ માટે એક હજાર રૂપિયા અમીનાના કહેવાથી મુખારકે આપ્યા.

અમીર એક નોકર તરીકે પીરની સૂચના પ્રમાણે વર્તતો હતો. રાત્રે સાડાઠથ વાગ્યે દ્રેઈન ઉપડતી હોવાથી સાડાનવ વાગ્યે તે એક બાડાનો ટાંગો બોલાવી લાવ્યો. મુખારક સ્ટેશન સુધી બનાવટી જમાઈને મૂકવા ગયો. સ્ટેશને ગયા પછી પીરએ વિક્ટોરિયા ટર્મીનસની એ સેકન્ડ ક્લાસની ટીકીટ તથા એક સર્વન્ટ ટીકીટ લઈ લીધી. પીર તથા નર-

ગીસ સેકન્ડ ક્લાસના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં જઈ બેઠાં તથા અગ્રીર સર્વન્ડ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં જઈને બેઠા. યામ સમયે દ્રેઈન ચાલુ થઈ. કામળજન લખનારી સૂચના આપી મુખ્યરક ધર તરફ વિદાય થયે.

દ્રેઈન ચાલુ થઈ એટલે પીર ચારંચાર નરગીસના મુખ તરફ કામાતુર દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. નરગીસે મહમવાન વચ્ચાલકારો પહેરેલા હોવાથી તેના અંગમાંથી જાણે કે સોન-દમ ઉછળી જતું હતું. પતિના લાંબા કાળના વિચેષમથી વિરહનું દારણુ દુઃખ ભોગવતી, જીવાનીના પૂર બહારમાં આવેલી એ નાજનીતના અંતરનો આનંદ આગે જાણે કે તેના અંતરમાં સમાતો નહતો. એ ભોળી બાળાને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન આવ્યો કે, તે ધુત પ્રપચીઓની જળને સિંકાર થઈ પડી હતી. પીરને તે પોતાને ખાવીક સમજતી હતી. તથા ધણા કાળ પછી પતિનું મિશન થઈ સમજી તેના તનમાં અજળ તાલાવેલી થતી હતી. પોતાની વેણીમાં તેણે ગુલાબ તથા મોઝરાનાં પુષ્પો ગુલેલાં હોય તેની સુવાસના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં વિસ્તાર થયો હતો. સેકન્ડ ક્લાસના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બીજું કોઈ પ્રવાસી નહિ હોવાથી પીર પણ અંતરમાં ધણી જાતના તકવિતક કરતો હતો. છેવટે તેણે ટૂંક ઉઘાડી. તેમાંથી આલ્ટરહોમની બાટલ, બે કાચના ગ્લાસ અને એક લેમન બહાર કાઢી. એક ગ્લાસમાં થોડો ચરાબ રેડી પીરએ તેમાં લેમનનું મિશ્રણ કર્યું. આલ્ટરહોમ નામના જીન દારૂની વાસ કાલન વાટર જેવી આવતી હોવાથી તે ચરાબ છે એમ નરગીસ સમજી ચકી નહિ. પીરએ એ ગ્લાસને નરગીસ પાસે ધરી કહ્યું:—“જીઅર આ હવા પી જા. એથી તને બે કલાક નિદ્રા આવશે તથા સ્હવારે તનમનમાં સ્ફુર્તિ આવશે.”

નરગીસે થોડી આનાકાની કર્યા પછી ગ્લાસમાંના ચરાબને હવા સમજી ઈન્સાફ આપી ટીધો. ત્યાર પછી પીરએ પણ ત્રણ ચાર મેન

એટલે સંસ્થા પી લીધે તમા સરાખને ખાટલ, આમ વગેરે સામગ્રી તેણે પાછી દુકામાં મૂકી દીધી.

સરાખમાં સ્થાનાત્મિક સીતેજ ઉત્તેજક સક્રિય રહેલી હોવાથી નરગીસનું વિરહબળાકુળ કિલ વિશેષ ઉત્તેજિત બની મ્યું. ખીરના મનની સ્થિતિ પણ વિશેષ ઉત્તેજિત બની જવા લાગી, તેણે નરગીસ સાથે જઈ તેના ગુલેશુલાબી અધરોમાં કિપર મૂકવાનું કરી કહ્યું:—“મારી જાન! મારા દિલમાં હવે એટલી બધી ઉત્ક્રાંત થઈ ગઈ છે કે, હવે સિવાય એક મિનીટ પણ મને ચેન પડે તેમ નથી.

હવે મેં પોત્તોડા તપે કંઈક છુતાં કપાસે હું,
આમળા હમ સંગ કે સમિતિ નિહાં રખાવે હું.

આમ કહી પીરએ અત્યંત આશ્ચર્યથી નરગીસને આવી જાન કહ્યું.

(૩)

શયતાનેને! સીતમ.

પીર તથા અમીર સવારે નરગીસ સાથે બોરીખંડરના રોડને ઉતર્યા. નરગીસને જો એકએક વ્હાઈટ ક્લેથિનમાં ગુલબારને ધેર લઈ જવામાં આવશે તો તે સધળો ભેદ જાણી જઈ નરબક કરી મૂકશે એવા વિચારથી પીરએ પોતાના મન સાથે નવોજ બેત રચ્યો હતો. મુંબાઈના એક એકાંત લતામાં આવેલી મહમદી હોટેલમાં જઈ તે નરગીસ તથા અમીર સાથે ઉતર્યા. પીરએ ખાનગી રીતે અમીરને થોડી રોકડ રકમ આપેલી હોવાથી પાળેલો કૂતરો માલીક તરફ બેધી રીતે વર્તે તેવી રીતે તે પીર સાથે વર્તતો. ત્રણ ચાર દિવસ સુધી પીર ઓરડા બાંહે લઈ નરગીસ સાથે ત્યાં રહ્યો તથા એ સમય દરમ્યાન તેણે નરગીસ સાથે રોકડ રકમ, તેનાં ધરેણાં ત્રણેરે પોતાના કબજામાં યુક્તિથી લઈ લીધું.

એક દિવસે અમીરે પોતાની એળખાણુલાબી એક ખીસાર આપને બેસાડી નિમિત્ત કાર્યથી નરગીસની સાથે પીર હોટેલની બહાર

નીકળી પડ્યો. કેનવાસની ઝંઝ, ટૂંક વગેરે સરસાંમાન લઈ એ કલાંક પછી ગુલગરને ત્યાં આવવાની તેણે અમીરને ગુપ્ત રીતે સૂચના કરી દીધી હતી. બાડાવી વિક્ટોરિયામાં બેસી પીર નરગીસને કાર્નર ગ્રાન્ટ-રોડ સુધી લઈ ગયો. પછી વિક્ટોરિયાને વિદાય કરી તે જાહેર રસ્તાનો ત્યાગ કરી મલીકુમીને રસ્તેથી નરગીસને ગુલગરને ત્યાં લઈ ગયો.

આગલે દિવસે ગુલગરને છુપી રીતે મળી આવી પીર બધી હકીકત સમજાવી ગયો હતો. તેણે કરેલી સૂચના પ્રમાણે ગુલગર ખીમાર હોવાનો ઢોંગ કરી મકાનના છેક અંદરના ભાગમાં એક પલંગની અંદર સૂઈ રહી હતી. એ મકાનમાં બીજો એક પલંગ જોવામાં આવતાં તથા એ ગંદકીવાળા લતાનો વિચાર કરતાં નરગીસના મનમાં સહજ શંકાનો ઉદય થયો. પરંતુ દૂષે દાગેલું માથુંસ છાથ કુંકા કુંકાને પીએ એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પોતે જો એકાએક સદેહ દર્શાવશે તો કદાચ ધણી કાળ પછી મળી આવેલું સ્વામીના સંગનું સુખ અદશ્ય થઈ જશે એવા ભયથી તે સુપ રહી.

નરગીસે મકાનની અંદર પ્રવેશ કર્યો એટલે ચાલાકીથી પીરએ મકાનનું પારણું બંધ કરી દીધું. પછી એક બકરી ઉપર જેવી રીતે વિકાળ લાલ તુટી પડે એવી રીતે પીર અંદર ગયેલી નરગીસના અંગ ઉપર ધસ્યો તથા નરગીસ મદદ માટે ખૂબ મારે તે પહેલાં તો તેણે એ કામળાંગીના મુખમાં બળાતકારે કપડાનો ડૂચો મારી તેનું મોં બાંધી લીધું. ખીમારીનો ઢોંગ કરી પલંગમાં સૂઈ રહેલી શયતાનગદી ગુલગર પથુ ઝડપથી બેઠી થઈ ગઈ તથા પ્રશંસાસૂચક દ્રષ્ટિથી પીરના મુખ તરફ જોઈ રહી.

આ વખતે નરગીસના મનની કેવી રિયતિ થઈ ગઈ હતી તેનું મથાશ વર્ણન નિર્ણવ સમ્પ્રદાયથી થઈ શકે તેમ નથી. તેના મનમાં કાલ્પ કાળમાં સેકંડો વિચાર ઉપજતા હતા. પોતે હુમ્મ્યા બદમાશ માથુસીના

જીવનનો જોગ થઈ પડી છે એમ હવે તે સ્પષ્ટ સમજી શકી હતી. શિકારીના બાણથી વીધાયલી હરિણીની માફક અથવા વાયુના કંપથી લતાની માફક તેનું સર્વાંગ થરથર મુગ્ધું હતું. તેની અણિયાળી આંખોની નજરમાં ભય તથા તિરસ્કારનો ભાવ તરી આવ્યો હતો.

પીર જોવા પુરૂષ વેશધારી રાક્ષસના અંતઃકરણમાં લેજ માત્ર પણ દયા ઉપજવાનો સંભવ નહોતો. ગુહાગર પણ જીવતા દોળખમાં રહી કુરતાની જીવતી પુતળી બની ગઈ હતી. પીર ભય દર્શાવતાં બોલી ઉઠ્યો:—“નરગીસ ! જે તું સીધી રીતે અમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ તો તારા ઉપર કાંઈ પણ પ્રકારનો જીવન ગુનારવામાં આવશે નહિ. તને ખાવાપીવાનું તથા પહેરવા ઓઢવાનું પણ કુઃખ પડશે નહિ; પરંતુ જે તું દુરાગ્રહ કરી અમારી ઇચ્છા વિરૂધ્ધ વર્તીશ તો હવે કાંઈ પણ રીતે તારો અહીંથી છુટકારો થનાર નથી. ખુદ ખુદા પણ તને આમાંથી છોડતી શકનાર નથી. સંકેતથી અમને કહે કે તું અમારી ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાને તૈયાર છે કે નહિ ?”

નરગીસે પોતાના આજ સુધીના જીવનમાં કદાપિ આવો ભયંકર પ્રસંગ અનુભવ્યો નહોતો. સોનેરી ટાળીનાં કપટ કારસ્થાનોનો તેને અનુભવ થયો નહોતો. શું કરવું તથા કેમ વર્તવું તેની કાંઈ સૂઝ નહિ પડવાથી તેણે પીરના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મસ્તક હલાવી તેના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાની સંમતિ દર્શાવી. પીરએ પોતાના ખીરસામાંથી એક રીવોલ્વર બહાર કાઢી નરગીસને સંબોધીને કહ્યું:—“તારા મોં માંનો કુઓ હમણાંજ કાઢી નાખવામાં આવશે તથા તારી સાથે સ્પષ્ટતાથી સમજાવવાતીત કરવામાં આવશે; પરંતુ મોં ખુલ્લું થયા પછી તું જે ખૂબજરામ પાડીશ અગવા તો ગરબડ કરીશ તો તત્કાળ જાણી છોડી તારો જીવ લેવામાં આવશે. મૃત્યુનો તને સહજ પણ ભય હોય તો તું અમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તજે. કેમ કખૂશ છે ?”

રાક્ષસના હાથમાંની રિવોલ્વર જોઈ નરગીસ વિશેષ મલકારી મૂક હતી. તેણે પુનઃ મસ્તક હલાવી સંમતિ દર્શાવી. પીરએ અર્થસૂચક દૃષ્ટિથી ગુલગર તરફ જોઈ કહ્યું:—“તું નરગીસના મુખ ઉપરનું બંધન છોડી તેના મોમાંનો કુચો બહાર કાઢી નાખ.”

ગુલગરે પીરની આજ્ઞાનો અમલ કર્યો. પછી પીરએ નરગીસને એક ખુરસી ઉપર બેસાડી. ગુલગર તેની નજીક પહોંચી ઉપર બેઠી તથા પીરએ સામે પડેલી એક ખુરસી ઉપર સ્થાન લઈ કહ્યું:—“નરગીસ ! તું તારા ધરનો તથા મળ્યાપનો તમામ કરી હું તારો પક્ષી. નહિ હોવા છતાં મારી સાથે પાંચેક દિવસ મારી ધણિયાણી તરીકે રહેવી હિંવાથી તારી પાકદામન ઉપર હાથેલાંને મરિ દાઢ લાગેલો છે. વિચાર કરી જો કે. મયરમરક સાથે રહેવી કોઈ પણ સ્ત્રીનો મુશ્કેલ સમાજ અમવા હિંદુ સમાજ ફરીથી સ્વીકાર કરે છે કે ? તારો અસલ ખાવિંદ આ વાત જાણે તો તે પણ તને પોતાની બાંધી તરીકે પોતાના ધરમાં ન જ રાખે. આવી હાલતમાં તારો અમારા કહેવા પ્રમાણે તર્કસિદ્ધાંત છુટકરો નથી. કહે તારો શો જવાબ છે ?”

નરગીસનાં બન્ને નયનમાં અશ્રુબળા બરાબ આવ્યું હતું. તેણે કહ્યું:—“તમે કોણ છો તથા શા ધરાદાથી મને અત્રે લઈ આવ્યા છો એ હું સમજી શકતી નથી. વળી મારા શૌહરનાં ખત પત્રો, તેમના હાથની કીંટી વગેરે તમને ક્યાંથી મળી આવ્યું ? અમારા ધરનું હાથ ઠેકાણું તમારું એ સંબંધીની માહિતી તમને કેવી રીતે મળી ?”

પીર કુટિલ હતો. નરગીસના આ પ્રશ્નોના ખરા ઉત્તરો આપવામાં નવ્વાણું ટકાવું જોખમ સમાયયું હતું તે એ તરફાળ સમજી શક્યો. પ્રાસંગિક સમયસૂચકતા વાપરી તેણે કહ્યું:—“નરગીસ ! એ બધી હકીકત તારે જાણવાની જરૂર નથી; છતાં તારા શૌહર તરફથી કોઈપણ મકારની તારી તપાસ નહિ થાય. કેવળ તારાં મોખાપો તારાં હરણ

ચમતો જગત પાતાં તારી તપાસ કરે એ બનવા જેવું છે; માટે તેઓ જામને કોઈ પણ પ્રકારે હમરાય ન કરે એ માટે પ્રથમથી જ આપણી વચ્ચે અમુક રીતનો ચોક્કસ બંધાવસ્ત થઈ જવાની જરૂર છે. જે એ સંબંધી બે પત્ર લખી રાખ્યા છે; તેમાં હમણાંજ તારે સહી કરી આપણી પ્રાર્થના તું બહુલી હોવાથી સહી સહેલાણીથી કરી શકીશ એ હું જાણું છું. જો એ કામનો હું તને વાંચી સંભળાવું છું.”

આમ કહી પીર પોતાના ખીરસામાંથી એક પત્ર કાઢી તે વાંચી સંભળાવવા મંડ્યો. પ્રથમ પત્રમાં નીચેના અર્થની હકીકત લખી હતી.

“જો ગૃહસ્થ મારે ઘેર મહેમાન તરીકે પુનામાં આવ્યા હતા તે મારા સૌહર નથી એમ હું જાણી શકી હતી; પરંતુ મારા સૌહર થયાં વર્ષથી અર્થાત્ સહી થઈ ગયા પછી મને તેમની સાથે તેડી ગયેલા નહિ હોવાથી હું ધરકના કંઈથી આજર બની ગઈ હતી. એ ગૃહસ્થનું નામ પીર હોઈ જેજ તેમને મારા સૌહર તરીકે મારાં માખપને એળખાણ આપી મને તેમની સાથે લઈ જવાનું સમજાવ્યું હતું. હું મારી રાજ્ય-પ્રુશીથી માખપને ત્યાં કરી તેમની સાથે ચાલી જઉં છું. આ સંબંધી બવિખમાં તેમને કોઈ કાંઈ હરકત ન કરી શકે એટલા માટેજ જે તેમને આ કબૂલત લખી આપી છે; આમ છતાં જો તેમને કોઈવડ તરફની કાંઈ તુકસાત વેઠવું પડશે તો તેને માટે હું જ જવાબદાર છું.”

ઉપરનો પત્ર વાંચી સંભળાવ્યા પછી પીરએ બીજો પત્ર નીચેના અર્થનો વાંચી સંભળાવ્યો.

“પીર સાથે સુખાઈ આવી રહ્યા પછી કેટલાંક કારણોને લીધે તેમથી સાથે રહેવાનું મને નહિ હાવવાથી હું મારી રાજ્યપ્રુશીથી તેમને એકી વ્હાઈલેનમાં રહેતી ગુલજર નામની જાહિર બજારમાં ખેસનારી-ખીને ત્યાં રહી છું. મારા ઉપર કોઈના તરફથી બખાતકાર ફરવામાં આવ્યો નથી તથા મને મારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ એવી કોઈ ફજ પાડવામાં

આવી નથી. ગુલઝરે મને પોતાને ત્યાં રાખી ક્રિક હાનર રૂપિયા મને આપ્યા છે. જ્યાં સુધી હું એ રૂપિયા તેને પાછા ન આપું ત્યાં સુધી મારા તરફની સંબંધી કમાણી ઉપર તેનો હક્ક છે. મારી ખોરાકી પેલાકીનું ખર્ચ હું તેની પાસે રહું ત્યાં સુધી તેને વેઠવાનું છે. ત્રણ વર્ષ સુધી હું તેની સાથે રહેવા આ કરારથી બંધાઉં છું; ત્યાર પછી હું તેને તેના રૂપિયા આપી છુટી થવું હોય તો આ કરારથી છુટી થઈ શકું તેમ છું. હવે પીર સાથે મારે કાંઈ પણ પ્રકારની બેવાદેવા નથી તથા તેમની સાથે મારું કાંઈ લેણુંદેણું નથી.”

ઉપરોક્ત બંને પત્રો વાંચી સંભળાવ્યા પછી પીરએ કહ્યું:-
“ નરગીસ ! આ પત્રો ઉપર તારે સહી કરી આપવી પડશે તથા તેમાં લખ્યું છે તે પ્રમાણે તારે ગુલઝરના સહવાસમાં રહી તે કહે એ પ્રમાણે વર્તવું પડશે.”

એ પત્રોની હકીકત સાંભળી નરગીસ મંબીર વિસારમાં પડી ગઈ. પીર શા હેતુથી તેને ઉપાડી લાવ્યો હતો તે એ હવે સમજી શકી. તેણે સંજ્ઞા નયને દયાજનક સ્વરે કહ્યું-“ હું તમને કરગરીને કહું છું કે, તમે આવી રીતે મારી જીંદગીની પાયમાલી ન કરી નાખો. મારી પાસે જે જરૂરજોખમ છે તે બધું લઈને પણ જે તમે મારો છુટકારો કરશો તો હું ગુપચુપ મારા પિતાના આશ્રયમાં ચાલી જઈશ. એમ કરવાથી જે કાંઈ બન્યું છે તે ગુપ્ત જ રહેશે તથા મારા શૌહર મારો સ્વીકાર કરી મને સુખી કરશે.”

પીરએ આજે પુષ્કળ મદ્યપાન કરેલું હોવાથી તેનો મિજબાન ગરમ થઈ ગયો હતો. તેણે કઠોર સ્વરે કહ્યું:-“ નરગીસ ! દયા અથવા રહમ જ્ઞાને કહે છે એ અમે જાણ્યતાં જ નથી. તું તો અમારી પ્રાંમિસરી નોટ અથવા હમ્મેશાં વટાવી શકાય એવી હુંડી છે. વળી જે તું અમારી દુઃખાનુસાર વર્તીશ તો તને અત્રે કાંઈ પણ રીતે દુઃખી નહિ કરવામાં

આવે. આમ છતાં અમુક સૂધી તમે સ્વતંત્ર રીતે કરવા કરવાની છુટ
તો નહિ જ મળી શકે. મરજી હોય કે નામરજી હોય તો પણ તારે આ
પત્રો ઉપર સહી કરી આપવી પડશે.” આમ કહી પીરએ નરગીસના
કંમતા હાથમાં હોલ્લર આપી બંને પત્રો તેની આગળ ધર્યાં.

નરગીસે મનમાં ને મનમાં ખુદાતું સ્મરણ કરીને કહ્યું:—“હે દીન
હુનિમાના માલિક ! પરવરદીગાર ! મારા ઉપર રહમ લાવો. મેં જાણી
જોધને કેઈ પણ પ્રકારનું પાપ કર્યું નથી. શયતાનોએ પ્રપંચથી મને
છેતરી છે. ઓ ખુદા ! હું ખરી રીતે નિર્દોષ છું. હવે તમારા સિવાય
બીજું કોઈ માફ મંદદગાર નથી. આ જાન જશે તો પણ હું હવે આ
પાપીઓની ઈચ્છા કશુંલ રાખનાર નથી.”

પોતાના મન સાથે આવો દૃઢ નિશ્ચય કરી, હિંમત લાવી નરગીસે
કહ્યું:—“તમે જે હેતુથી મને અત્રે ઉપાડી લાવ્યા છો એ હેતુ પાર પડ-
નાર નથી. મારા જેવી એક નેક ઓરતને ફસાવવા માટે ખુદાને ત્યાં
તમારે જરૂર જવાબ આપવો પડશે. મને કોઈ આશ્રય નહિ આપે
તો લિખ માગીને હું માફ પેટ ભરીશ; પરંતુ જાણી જોધને હું આવી
નરકની ઊંડી ખાઈમાં નહિ જ પડું. તમે જે રસ્તે મને લઈ જવા માગો
છો તે જીવતા દોજખમાં જવાનો રસ્તો છે.”

પીરએ વિશેષ ઉત્તેજિત બની જઈ કહ્યું:—“કળી ચુંટાઈ ગયા
પછી તેની કાંઈ કિમ્મત નથી, કાચ લાગ્યા પછી તેને સાંધી શકતો
નથી, તેવીજ રીતે એક સ્ત્રીની પાકદામન ઉપર ધબ્બો લાગ્યા પછી તે
નેકાની પુતળી થઈ શકતી નથી.

તૂટેલા તાર વીણાના ન સંધાતા કદિ પાછા;
ફૂટેલા કાચના કકડા, ન સંધાતા કદિ પાછા;
ગઈ જો પાકદામન તો, સતી કુલદા ગણાય છે;
બહી ને નેકીના સાંધા, ન સંધાતા કદિ પાછા.”

ધીમે ધીમે ગુલનરનો પીતો પણુ તપી આવ્યો હતો. તેણે કહ્યું:-
“નરગીસ ! પીરના કહેવા પ્રમાણે વર્તવામાંજ તારું કલ્યાણ છે; નહિ
તો વિના કારણુ જીવથી જપ્ત થા. તું તને તારો જન ખારો નથી !”

નરગીસ:-“જન કરતાં ઇમાન મને વિશેષ ખારો છે. આ
દોષખની સરદારી કરતાં બેહસ્તની ગુલામી મને વિશેષ પસંદ છે.”

પીર બોલી ઉઠ્યો:-“બેહસ્તની ફરી, તારું ગુમાન હમણાં જ દૂર
થઈ જશે-મારો આ તમચો તારા ચસકી મયેલા બેળને ઠેકાણે લાવશે.”

થતી તું નેક્રીની પુતળી, જહન્નમનો હું અફસર છું;
ફરેલા ભાગ્ય તારાનું, હવે હું એક ચક્કર છું.
ત્યજી ઇમાનની વાતો, સમયને માન આપી દે;
મરણનો ડર મને સ્થાપી તું ઉત્તર એક આપી દે.
હું તને કશ મિનીટનો વખત વિચાર કરવા આપું છું. ત્યાં સૂધીમાં
છેલ્લો ઉત્તર મળવો જ જોઈએ.”

નરગીસે પ્રથમના જેવા દૃઢ સ્વરે કહ્યું:-“મને વિચાર કરવાની
કાંઈ જરૂર નથી. મારો ઉત્તર એક છે.

કરો આ દેહના દુકડા અને વળી લોહી પણ પીઓ,
જળાંને છેદી નાખો પણુ નહિ ઉત્તર કહિ ફરશે.
બલે ગોળી તમે છોડી, હુકમને વીંધી નાખો પણુ,
છતાં પોકારશે આત્મા, નહિ ઉત્તર કહિ ફરશે.
બની નિર્જીવ, નથી પરવા, સીતમગરના સીતમ કંઈ,
કહિ આકાશ શિર તૂટે છતાં ઉત્તર નહિ ફરશે.

તમે રહાથે તેટલો જીલમ ગુજરો; પરંતુ મને તેની પરવાહ નથી.
જન કરતાં ઇમાન માટે હું તમારા જેવા દોષખના ક્ષયતાનોનો સીતમ
ચૂન કરવા તૈયાર છું.”

પીરએ હા કરતો હોય એવા બાવળી કહ્યું:—“વાહ વાહ ! આજ કામના જમાનામાં આવું જોરદાર બાવળી નાટકના તખ્તા ઉપર જ સામે તેમ છે.

કરતું સદાય કઠિન ને બકવું હમેશાં રહેલ છે,
 જીવ આપવો મુરિકલ ને બસ વાત કરવી રહેલ છે;
 હમાન ને નેકીતણું શુમાન રહેશે બે ઘડી,
 જીવમના વર્ષાદથી વશ કરવી તુજને રહેલ છે.

બે હવે તને સાફ સાફ કહી દઉં છું કે, તારો આવો દુરાગ્રહ કામ ચાખીશ તો તેનો નતીજો શુરો આવશે.

નેકીની વાતો કરી તું મોજ કર અહીં બે ઘડી,
 ધર્મનાં બે ઢાંગી પુતળાં, જીવશે બસ બે ઘડી;
 તારી જીવાની છે ખીલી, લોખી જમર કે ના મળે,
 વન કુંપડી ત્યાગી હવે તું મોજ કર અહીં બે ઘડી.

નરગીસ ! તું સી હઠ કરે છે. તારો શૌહર તને ત્યાગી દેશ વિદેશમાં બટકે છે. તારું ગુલશન જોખન એજે આદ્યું જાય છે. તારા મોખનખામનો બહાર હીડી જાય છે—તારા રસનો દરિયાવ સુકાઈ જાય છે.

જોખન તણા મહમાં કુકે પશુ જોર જોખનનું જશે.
 આ ચાંદની દિન ચારની પલમાંહી બસ ચાલી જશે.

નરગીસ:—“બસ બહુ થયું, તારા સખ્દો સાંભળી હું મારા કાનને નાપાક કરવા નથી હચ્છતી. તું બે ઘડીની મોજ માટે મારી પાંદડામનની પામમાલી તણા ખાનાખરાખી કરવાનું જણાવે છે; હું ખુદના દરબારમાં હમેશાંને માટે નેકીની મોજ—મબ્હ માણું છું—હમેશાંને માટે આરામનું ખુદાઈ સ્થાન માણું છું.”

પીર:—“બૂલે છે, જીવાનીના જોશમાં તું જાત પર જાય છે.”

નરગીસ:-“ નહિ નહિ, આ તો દોળખના દરબારમાં સ્થિતિની સામે જન્નતની હૂરીનું સ્વરૂપ દેખાય છે, તારી જે ઘડીની મોજ એ જીવન સૂધી બળી મરવાની ખાકસાર ચિતા હોઈ તે છેવટે સહુને આહુતી ઉત્તાર કરાવે છે ત્યારે મારી નેકનિયત જહન્નતમાં કાયમને માટે મોજ મળહ કરાવે છે. એ મોજ આગળ ઘડી પળનો હિસાબ તુચ્છ છે.”

પીર:-“ આ રંગરાગ ક્યાં સુધી ટકશે ? અમારા જીવન આગળ તારું સર સૂકી પડશે.

નરગીસ:-“ આ રંગરાગ નથી અને હસાહસ પણ નથી; પરંતુ જાતનો જવાબ છે.”

પીર:-“ તો પછી પસ્તાશે.”

નરગીસ:-“ ઠીક છે જોઈ લેવાશે.” જો સાંભળ:-

ગગનમાં ગાજતા મેઘો નહિ કદિ એ વરસવાના,
બસે છે જ્ઞાન જે બહુએ નહિ તે તો કરડવાના;
શુમાની જે બની ગાંડા કરે મુખે બહુ બકવા,
કદિ ના હામ ભાગીને કંઈ એ કામ કરવાના.

પીર:-“ શું તું મને કૂતરો કહે છે ? ”

નરગીસ:-“ કૂતરો પણ તારાં કરતાં વિશેષ ઇમાનદાર છે.”

પીર:-“ માફ આવું બયંકર અપમાન ? ”

નરગીસ:-“ આ અપમાન તારે માટે ઓછું છે સ્થિતિ ? ”

પીર:-“ ઓ ખૂબસુરત બલા ! તું વિશેષ જહેડી સાર નહિ કહે. તું યાદ રાખ કે, તારા શૌહરની બટકતી જાંઘીને આ જહાનમાંથી નાશુદ કરી નાખવામાં આવી છે. તારી ભવિષ્યની સંસારી જાંઘીને અમારી ગુલામીમાં સપડાવવામાં આવી છે.”

નરગીસ:-“તું શું કહે છે એ હું સમજી શકતી નથી. શું મારા શૌહર, મારી આંખોનું નૂર, મારા દિલનો આરામ હયાત નથી?”

પીર:-“ના, તું અમારા પંડામાંથી છુટી હવે તેની ગોદમાં બરાબ શકનાર નથી-ખુદ ખુદ પશુ હવે તને તારો શૌહર શ્રેષ્ઠની આપનાર નથી. તારી જીંદગીને શરૂઆતથી જ અમે બિચાબાન કરી નાખી છે અને હજી તને અમારો ઇસિદો પાર પાડવાને જ જીવતી રાખી છે.”

સનમ સાકી તણા સોદા અહોં દરરોજ થાયે છે;

લીલામો રૂપનાં થાતાં, ગુણો ના કંઈ પૂછાયે છે.

નરગીસ:-“ઓ બુદ્ધભગાર ખવીસો! મનુષ્યના અવતારમાં ઉત્પન્ન થયેલાં પિશ્ચાઓ! શું મારો ક્રમનસીબ શૌહર પશુ તમારો શિકાર થયો છે? તમારા નાપાક હાથોથી તેની જીંદગીનો ચિરાગ બુઝાઈ ગયો છે? ઉફ! ઓ ખુદા! હું આ શું સંભળું છું?! આહો મારી આંખોએ અંધકાર ફરી વળ્યો છે-ઉફ! આ નરકમાંથી-કસાઈઓના કારખાનામાંથી કોઈ આ ગરીબડી ગાયને બચાવો.”

અત્યાર સૂધી સુખ બેસી રહી સધળો બેલ ભેટી મુલગર હવે સ્થિર રહી શકી નહિ. તેણે કહ્યું:-“શયતાનનદી! સુખ કર. હવે જો તારી જાંઘથી એક લકજ પશુ ઉચ્ચારીશ તો જીવતી જઈશ. (પીર તરફ જોઈ) પીર! તું શું જોયા કરે છે? હમણાં જ એના ગળામાં કુઓ મારી એને આ પલંગ સાથે બાંધી દે.

(૪)

ચોરનો બાઈ ઘંટીચોર.

એક તરફથી પીર નરગીસને સાથે લઈ જ્યારે બહારડોલેખિમાં ગયો ત્યારે તેણે અમીરને હોટેલમાનો સધળો સરસામાન લઈ બે કલાક પછી મુલગરને ત્યાં આવવાની ખુબી સીતે તૈયારી આપી હતી. પીરના માલમાં

મયા પછી હોટેલમાં એકલો પડેલો અમીર સ્વચ્છ વિચારવા લાગ્યો:-
 “અચ્ચા અમીર! બે ત્રણ વર્ષ સુધી તું નિરાંતે બાલ્કની બોમવી હતી
 એટલી માલમત્તા તને સહેલાઈથી મળી આવી છે. નરગીચની પેટીમાં
 ઝોલામાં ઝોલી બે અઢી હજાર રૂપિયાની માલમત્તા હોવી જોઈએ.
 એ માલમત્તા પીરૂ તથા ગુલનરને સોંપવાથી તારો દિવસ વળનાર નથી.
 એ માલમત્તા કોઈ મારવાડીને ત્યાં વેચી દઈ પુનઃતર અર્ધ જા અને
 આજકાલ ચાલુ થયેલી પુનાની રેલ્વે અથવા થોડોડામાં થોડા દોડાવી
 ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં માલદાર બની જા.”

નચીબે આપી મારી જો ગુમાવે તે બધા માંઠા,
 કરે લક્ષ્મી તિલક ને જો ફરી મેલે મરે માંઠા,
 મલે ના થોમ આવા કાગળને ઉલટાવવાને બહુ,
 ગુમાવે થોમ જે એવા, જમત તેને મલે માંઠા.

મોટો દોસ્ત અમીર, આ મળી આવેલા પ્રજાને ગુમાવે તો તારા
 જોવા માંડે કોઈ નથી. બસ એજ નિશ્ચય.” આવો નિશ્ચય કરી અમીર
 બાંધી રાખેલો સરસામાન લઈ એક બાડાની વિક્ટોરિયામાં બેસી કાલાબા
 તરફ આવેલા એક સાધારણ બઠિયારખાનામાં ગયો તથા ત્યાં એક
 ઝોરડી બાડે લઈ તેણે પોતાની પાસેનો સધળો સરસામાન ઝોલીવતી
 કિંમતે વેચી નાખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

મુંબઈમાં ફેટલાક એવા મારવાડીઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે કે,
 જેઓ સો રૂપિયાનો માલ પાંચ પચીસમાં પડાવી પોતાની તીજેરી
 તર કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. લોબીઆ વસે ત્યાં ધુતારા જુએ ન મરે
 એ લેકિલિત પ્રમાણે પીરૂએ પણ લગભગ ચારેક હજાર રૂપિયાનો સર-
 સામાન અને ધરેણું માંઠાં વેચી નાખી એક માલદાર મારવાડી પાસેથી
 રૂપિયા બે હજાર રોકડા મેળવ્યા. તથા બીજે દિવસે પુનાની રેલ્વે હોવાથી
 તેણે એ રકમ લઈ રેલ્વેમાં જવાનો સંકલ્પ કર્યો.

પુનાની રેઇસ સીઝન બુલાઈ માસની આખરે ચા તો ઑગષ્ટની શરૂઆતથી ચાલુ થઈ ઑક્ટોબરની લગભગ ૧૫ મી તારીખ સુધી ચાલે છે. આ અઢી માસ જેટલી મુદતમાં રેઇસ સેઝન દિવસ માટે અને તે પશુ મુખ્યત્વે કરીને મંચળ, શનિ અને શુક્રવારે દોડે છે. જી. આઈ. પી. રેલ્વે કંપની આ રેઇસના દિવસોએ ખાસ રપેસિયલ ત્રેઇન દોડાવતી હોઈ તેમાંની એક ફર્સ્ટ ક્લાસ પેસેન્જરો અને બીજી સેકન્ડ ક્લાસ પેસેન્જરો માટે દોડાવવામાં આવે છે.* ફર્સ્ટ ક્લાસનું જવા આવવાનું એક સીટનું બાડું એન્ડ્રે-સ શી સાથે લગભગ રૂપિયા ૨૦ આપવું પડે છે અને સેકન્ડ ક્લાસ સીટનું સેકન્ડ ક્લાસની એન્ડ્રે-સ શી સાથે લગભગ રૂપિયા ૧૩ આપવું પડે છે, સેકન્ડ ક્લાસ રેઇસ રપેસિયલ વિક્ટોરીયા ટર્મિનસથી સવારે સાઠ નવ વાગે ઉપડી બપોરના ૧-૪૦ કલાકે પુના પહોંચે છે. તથા પુનેથી રાત્રે આઠ વાગે ઉપડી ૧૨-૧૪ કલાકે પાછી વિક્ટોરિયા ટર્મિનસ ઉપર આવી પહોંચે છે. ફર્સ્ટ ક્લાસ રપેસિયલ મુંબાઈથી સ્કવારે દસ વાગે ઉપડી બપોરે ૨-૧૦ કલાકે પુના જઈ પહોંચે છે તથા પુનાથી સ્કાંજે ૭-૩૫ કલાકે ઉપડી રાત્રે ૧૧-૫૩ કલાકે પાછી મુંબાઈ આવે છે.

અમીર સંબંધીની હકીકત લખતાં પહેલાં મુંબાઈથી પુના સુધીના રસ્તાની થોડી માહિતી આપવાનું અમે પ્રાસંગિક ધારીએ છીએ.

મુંબાઈથી પુના જતી રેલ્વે લાઇન પશ્ચિમ ભારતના કેટલાક બચ્ચા જ સુંદર અને ચિત્તાકર્ષક પ્રદેશમાંથી જાય છે. બોરીબંદર કિંવા વિક્ટોરિયા ટર્મિનસ સ્ટેશનનો ત્યાગ કર્યા પછી ત્રેઇન કોકણના સપાટ પ્રદેશ ઉપરથી પસાર થાય છે. ધીમે ધીમે આસપાસના દેખાવની રમણીયતા તથા કુદરતની કમનીયતા નયનમનનું રંજન કરે છે તથા વચ્ચે વચ્ચે

* ૧૯૨૪ ની રેઇસ સીઝનથી જી. આઈ. પી. કંપનીએ એક થર્ડ ક્લાસ રેઇસ રપેસિયલ દોડાવવાની પણ બવરસા કરેલી છે.

દિપ્તલી ન્હાની પ્હોટી ટેકરીઓ આગળ આવતી ગમનચુમિત પર્વતની હારમાળાની અંગાઠી આપે છે. એકવીસ માઇલે થાણાનું સ્ટેશન આવતું હોય તે પહેલાં પેરચુગીએનું થાયું હતું. થોડા માઇલ દૂરન આગળ વધે છે એટલે ખારા પાણીની આડી ઉપર આવેલું કલ્યાણ સ્ટેશન નજરે પડે છે. એ એક ઐતિહાસિક સ્થાન હોઈ ઉત્તર તરફ જતી રેલ્વે લાઇન ત્યાંથી જુદી પડે છે.

કરજત સ્ટેશનેથી દૂરન એન્જન બદલી ભેરધાટ ચઢવા માટે થયું મજબૂત એન્જન લગાડે છે. કરજત મૂક્યા પછી એક માઇલે એ ધાટ શરૂ થાય છે. રેલ્વે લાઇનનું પ્રથમ ચઢાણ ખોપોલી ખીણની ઉત્તર તરફ આવેલી પહાડની હાર ઉપર થાય છે. તથા અહીંથી દૂરન જ્યારે ઉંચે ચઢવા માંડે છે ત્યારે સાહસિક અંગ્રેજોની ધનનેરી માટે સહુ કાઢના મનમાં અન્યથા ઉપજે છે. એ ચઢાણ રિવરસિંગ સ્ટેશન સુધી પહોંચે છે. રિવરસિંગ સ્ટેશન નજીક ખીણની નીચે ખોપોલી ગામ જોવામાં આવે છે. એ ગામની પાસે એક તળાવ હોઈ તે પણ એક ઐતિહાસિક સ્થાન છે. રેલ્વે લાઇનની બરાબર ઉપર એટરી હિલ નામની ટેકરી આવેલી છે. ડ્યુક આફ વેલિંગ્ટનના લશ્કરે મરાઠાઓ સાથે લઠાઈ કરતાં થોડો સમય આ ટેકરી સામવી રાખેલી હોય તે ઉપરથી તેનું આવું નામ પડ્યું છે. નીચેથી ઉપર જતાં ૮ પુલ તથા ૨૫ ભોંયસં આવે છે તથા તેની બધી લંબાઈ ૨૫૦૦ વાર છે.

આ સીઝનમાં આકાશમાંથી વારંવાર સંતાકુકડી જેવી વૃષ્ટિ પડતી હોવાથી પર્વતની હારમાળાઓ ઉપર લીલો ગાલીચો બિઝાવેલો હોય એવી હરિયાળા ઉગી નીકળી હોય છે. માફકસર ઠંડો પવન મનને તાજગી આપે છે તથા પર્વતમાંથી વહેતા ઝરાઓ મુબઈની ધામધૂમ અને ગડમથલ બૂલાવી કુદરતના કોઈ અગમ્ય વિચારો તરફ અંતરને આકર્ષે છે પહાડોની ઘટા, પ્રકૃતિનું લીણું સૈન્દર્ય તથા ચારે તરફ

અન્ય રેલ્વે કંપની દ્વારા મિલકત સંસ્થાના માનવચિત્તમાં પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ તથા અકસ્માતો ક્ષમતાનો પરિચય કરાવે છે તથા સ્વર્ગસ્થ એવર્ષનામ ભાષાની માનવ સુધિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો સુંદરગિરિનો પ્રદેશ આવોજ હોવો જોઈએ એવો કાલુકાળ માટે ભાસ થાય છે.

આ પહાડ ઉપર રેલ્વે બાંધનાં જે મોટામાં મોટી મુશ્કેલી વધી હતી તે પાણીની હતી. નદાના ઝરાઓ જે કદાચિત્ત રેલ્વે બાંધના પાસે મળી આવતા તેમાંથી ગરમીની સ્વપ્નમાં મળુરોને પીવા જેટલું પાણી પણ મળતું નહોતું. ચઢાણના ઉપલા ભાગનું કામ ચાલતું હતું ત્યારે અડાભની સહી અમાલમાં આવતું હતું. જ્યારે કામ ચાલુ અડપથી ચાલતું હતું ત્યારે ૧૫૦૦ બમ્બે પાણી લાવવા માટે રાખસની જરૂર પડી હતી.

વર્ષની અંદર નવ મહિના સુધી રેલ્વે બાંધનું કામ ચાલુ ચકતું હતું. વધારેમાં વધારે ૩૩૦૦૦ માણસોને એ કામ માટે રોકવામાં આવ્યાં હતાં. ૧૮૬૨ની ૩૦ મી માર્ચે કામ શરૂ થયા પછી સવાસાત વર્ષે જે કામ એન્ટ્રસ્ટ અને ૩ કમીની એકાદની બનેલી એક માટી પહેલીજ વખતે હોડાવવામાં આવી હતી તે બાવન મિનિટમાં ૧૩૫૫ માણસ દોડી હતી. અસ્તુ.

બસબર નવ વાગે અમીર પોતાની પાસેની સબળી રોકડ સિલ્ક સાથે સ્ટેશન ઉપર ઉપસ્થિત થયે. બધું માણસો દસલાખનો દરેકો મેળવી આજવાના ધરિયાથી સ્ટેશન ઉપર ઉપસ્થિત થયાં હતાં તેમાં કેટલીક નખરાળી નાસીએનો પણ સમાવેશ થયેલો હતો. રેલ્વેમાં જવાર માણસોનો મોટો ભાગ યુરોપીયનો, પાસ્તીઓ તથા કિશિયનોનો જોશમાં આવતો હતો.

અમીરે આખો દિવસ એક સેકન્ડ ક્લાસની સીટ રિઝર્વ કરાવી હતી. યથા સમયે પેસેન્જરો પોતાપોતાનાં નંબરની સીટ ઉપર જઈ

બેસવા લાગ્યાં. સહુનાં મુખ ઉપર એક પ્રકારની તીવ્ર આતુરતા જોવામાં આવી હતી.

ચોક્કસ વખતે રેષિયસ ચાલુ થઈ. કેટલાક માણસો બબ્બે ચચારની ટોળીમાં બેસી પત્તાં બહાર કાઢી છકકા પાંખે રમવા લાગ્યા. કેટલાક ક્રેનિકલ કે ટાઇમ્સ વાંચવા લાગ્યા, કેટલાક રેઇસ બુક જોઈ કયા ઘોડા જીતશે તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. કેટલાક ખુલ્લી બારીમાંથી આસપાસના પ્રદેશનું દર્શન કરવા લાગ્યા.

આજની રેઇસમાં ત્રણ ઇવેન્સ હોઇ પહેલી રેઇસ અઢી વાગ્યે શુર થવાની હતી. આજે બેંક હોલીડે હોવાથી મુંબાઇથી ધણાં માણસો રેઇસમાં ભાગ લેવા માટે પુના આવ્યાં હતાં. મુંબઈની માફક પુનામાં ત્રણ કલાસ નથી. ફર્ટ ફર્ટ કલાસ અને સેકન્ડ કલાસ છે. અમીરે પોતાની ટીકીટ સાથે ફર્ટ કલાસની શી બરેલી હોવાથી બરાબર બે વાગ્યે તે ફર્ટ કલાસમાં દાખલ થયો.

એક વાગ્યાથી આકાશ ઘેરાયલું હતું. વચ્ચે પુબ્બળ વૃષ્ટિ થવાથી રેઇસ ફોર્સ બગડી ગઈ હતી. અમીરે પહેલી અરબ ઘોડાઓની રેઇસમાં રૂપિયા પાંચસોનો દાવ લગાવ્યો; પરંતુ તે ફાવી શક્યો નહિ. વળી તે રેઇસફોર્સનો વિશેષ અનુભવી નહિ હોવાથી રેઇસ બુક જોઈ તેની ટીપમાં આપેલા ઘોડા ઉપર દાવ લગાવતો હતો. પાંચસો રૂપિયા ખુસી જવા છતાં બીજી રેઇસમાં તેણે બસો રૂપિયાનો દાવ લગાવ્યો તથા એ ઘોડો પ્લેસમાં આવવાથી તેને એકસો ચાળીસનો લાભ થયો; આમ છતાં જુગાર રમીને કોઈ શ્રીમંત થતું નથી એ સત્ય અમીરે માટે ક્યાંથી વૃથા થાય ? ચોરીનું ચંડાળે જાય ને પાપી હાથ ધસતા થાય એ કહેવત પ્રમાણે સાંજ સુધીમાં તેની પાસેની લગભગ બધી રકમ હારમાં જતી રહી તથા પાસે સો રૂપિયા રહ્યા ત્યારે જ તેની આંખ ઉઘડી.

એવામાં એક એવો બવાવ બન્યો કે, પાપી તેના પાપનો ભોગ થઇ પડ્યો. અમે જણાવી ચુક્યા છીએ કે, નરગીસના પિતા મુબારક-અલીના ઘોડાઓ રેઇસમાં હોડતા હતા. આમ હોવાથી દરેક રેઇસમાં તે હાજર રહેતો હતો. રિફ્રેશમેન્ટ બાર નજીક એક ખુરસી ઉપર બેસી તે ઘડા પીતો હતો એવામાં હારનો મમ બૂલી જવા માટે શરાબ પીવા આવેલા અમીર ઉપર તેની નજર પડી. નજર પડતાં જ તે ચમકી ઉઠ્યો. જે અમીરને ઘોડા દિવસ ઉપર તેણે પીડના ગુલામ તરીકે જોયો હતો તેજ અમીરને આજે આ સ્થળે જોઈ તેના મનમાં ચંકા ઉપજી. તેણે ઘડાનો કપ પડતો મૂકી અમીર પાસે જઈ પૂછ્યું:—“તું અહીં ક્યાંથી ?”

અમીર આભો જ બની ગયો. તેના હાથમાંનો શરાબથી બરેલો આજી જમીન ઉપર પડી ગયો. શેા ઉત્તર આપવો એ તે વિચારી શક્યો નહિ, તે ટુજતા સરીરે નીચું જોઇ ઉભો રહ્યો.

અમીર હુઆઇ કરી જે પૈસા મેળવી પુનાની રેઇસમાં ઘોડા દોડાવી માલદાર બની જવાની આશાથી આવ્યો હતો એ આશા સર્વાંશે નિરાશાના સ્વરૂપમાં બદલાઈ ગઇ. આમ છતાં તે જીવતા દોજખનો મવાલી હતો. ખૂનામરકી, મારામારી લૂંટફાટ વગેરે ધણા મામલાઓ તેણે પોતાના જીવનમાં અનુભવેલા હોવાથી આ પ્રસંગે ધુર્તતાને ઉપયોગ કરી, મોં ઉપર કૃત્રિમ હાસ્ય લાવી મુબારકઅલીના પિતા તરફ જોઇને તેણે કહ્યું:—“શેઠ મારા સરદાર મને મુઆઇમાં જ નોકરી ઉપરથી છૂટા કરી સ્ટીમર મારફત કરાંચી ઉપાડી ગયા છે તથા ખુદાના ફજલો કરમથી આપના જેવા એક માલેતુજર શેઠને ત્યાં મને નોકરી મળેલી હોઇ એ શેઠ તરફથી હું અહીં ઘોડાઓ ખેલવા આવ્યો છું.”

મુબારકઅલીનો સંશય વધી ગયો. પાંચ દસ રૂપિયાના પગારની લાયકાત ધરાવતા એક નોકરને તેનો નવો શેઠ પોતાના તરફથી બેટીંગ

કરવાનું જોખમ બરેલું કાર્ય ન જ સોંપે. એ તે સાફ સમજી શક્યો. તે સાથે નરગીસનો વિચાર આવતાં તેના અંતરમાંથી એક ઉંડી હામ નીકળી ગઈ. તેણે કહ્યું:—“ તારું ખરું નામ શું છે ? તેં દાસમ નામથી તને મારા જમાઈના નોકર તરીકે ઓળખાવ્યો હતો એ શ્રદ્ધ છે કે ? ”

મુખારકના મનમાં વહેમ ઉપજ્યો છે ધારી અમીરે કહ્યું:—“ મને જામે છે કે, તમને મારા ઉપર સંદેહ ઉપજ્યો છે. જો એમજ છે તો પછી હું તમારી સાથે વિશેષ વાતચિત્ કરવા ઇચ્છતો નથી.”

આમ કહી બારનું બિલ ચુકવ્યા સિવાય અમીરે ત્યાંથી જવાંચી અગીઆર મણી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. જેવી તેણે દોટ મૂકી કે તરતજ મુખારકે, ‘ પકડો-પકડો બદમાશ નાસી જાય છે.’ કહી બૂમરાણ કરી મૂક્યું. મુખારકને પોલિસના બધા અફસરો ખિજાનતા હોવાથી જોતજોતાંમાં અમીરે પોલિસનો ચિકાર મધ પડ્યો. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર અમીરને ગેટ ઉપર લઈ ગયો તથા ત્યાં લેને બરાબર મેષીયાક ચખાકવામાં આવ્યો એટલે તેણે સમજી ખરી હકીકત કહી દીધી. એ હકીકત જાણવામાં આવતાં મુખારકના શેઠકનો પાર રહ્યો નહિ. પોલિસે અમીરને હાજતમાં રાખી નરગીસના ઉદ્ધાર માટે મુખારકની પોલિસને ટેલીફોનથી જરૂરી સૂચના મોકલી દીધી.

(૫)

દોજખમાંથી ઉદ્ધાર.

વાંચકબંધુઓ ! હવે આપણે નેકબસલત નરગીસ તરફ નજર કરવાની છે. જીવતા દોજખના ક્ષયતાનોનો ભોગ થઈ પડેલી એ સુંદરીને બે દિવસથી બિલકુલ ખોરાક આપવામાં આવ્યો નહોતો તથા તેની કોઈપણ કાંઈ જાળ લીધી નહોતી. શયતાનોના સપાટામાં સપડાયેલી એ શયમા દાણે દાણે ખુલ્લને યાદ કરી પોતાનો ઉદ્ધાર કરવાની ધૈન્ય મર્થના કરેલી હતી.

ત્રીજે દિનસે સાંજના પાંચેક વાગ્યે પિંચાવના જીવતાં જીવતાં પીરૂએ એ કસ્ટમખાનામાં હોજર થઈ મરીમડી ગામ જેવી નરગીસ તરફ રૂબાખથી જોઈને કહ્યું:-“કેમ નરગીસ ! આ હાલ છે ?”

નરગીસે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે ચુપ જ રહી.

પીરૂએ પ્રશ્નમના જેવા કંઈ કહ્યું:-“કેમ ચુપ થઈ રહી છે ? કહે, સાફ સાફ જવાબ આપી દે કે તારે આવી રીતે જીવના કુઝાખથી રીખાઈ મરણને કંઈક થવું છે કે અમારી હજી પ્રમાણે વર્તી સુખી થવું છે ?”

નરગીસે શરીરની સઘળી શક્તિને એકઠી કરી કહ્યું:-“જીવ તથા તરસની મને પરવાહ નથી. મને મને એકલું કુઝાખ દેસો તો પશુ હું આ દોજખની ગુલામી કબૂલ કરનાર નથી.”

જીવન તનની નથી પરવા, ફના અંતે થવાનું છે;
જગતમાં જે પડ્યા જીવો, સહુને ત્યાં જવાનું છે.”

પીરૂએ કહ્યું:-“નરગીસ ! તારા આ શબ્દો તને કઈ સ્થિતિમાં લાવી મૂકશે તેનો ખ્યાલ કર. જે મનુષ્યદેહ તને મળ્યો છે તેનું એ ઘડી મોજ ભોગવી સાર્થક કર. તારું આ સૌન્દર્ય તું વૃથા આ માટે જવા દે છે ? જેને તું દોજખ કહે છે તે અમારા આ જીવતા સ્વર્ગમાં તારા જેવી હુરીઓ ઉપર મરી શીટનારા હજારો મધુકર રોજ પાગલની માફક દિવાના બની કદમબોસી કરવા આવે છે. તું તારા રૂપના પ્રખર તેજથી એ પતંગીઆંઓને બાળી ભસ્મીભૂત કર તથા તે સાથે તારાં અને ગુલજરનાં ખીસ્તાં તર કર.”

હાંછેડાયલી સિંહણની માફક નરગીસનાં નેત્રોમાંથી અમિકષ્ણની વૃષ્ટિ થવા લાગી. તેણે કહ્યું:-“શયત્તાન ! તું મને લલચાવે છે ? તારા જેવા જીવને ભૂણી જઈ ડામીજ માસનના ખરીબાર મારા જેવી એક નેક ઔરતને ફાવવામાં ફાવી શકનાર નથી.”

પીરએ કહ્યું:-ઠીક છે, જોઈ લેવાશે. આજકાલ નેહી, નીતિ, ધર્મ વગેરેની મોટી મોટી વાતો કરી ડામીજ માલ ખરીદ કરવાના દાખલા ધણાય જોવામાં આવે છે. હું વિશેષ કાંઈ સાંભળવા ઇચ્છતો નથી. મને ઉત્તર જોઈએ છે.

પ્રપંચો ને કપટ છળની અહીં બાજી બિછાતી છે;

ખરે સંસારનૌકા અહીં તને બસ ખેંચી લાવી છે.

નરગીસ! કર્મપ્રભાવથી તું અમારી જાળમાં ફસાઈ છે-હવે કાઈ તને અમારા પંજામાંથી છોડાવી શકનાર નથી.

નરગીસ:-પ્રપંચના પાસા તમારાથી ફેંકાય એટલા ફેંકો, તમારા જીવનના હથિયારને જોટલું તીક્ષ્ણ બનાવાય એટલું બનાવો, મરજી પડે તો મારા દેહની નસેનસ કાપી નાખો; પણ હું મારો ટેક નહિ ચુકું.

તીર કે તલવારના આઘાતથી ડરતી નથી;

ગોળી ચલાવે તોય હું લેશ ભય ધરતી નથી.

પીર:-નરગીસ! દુરાગ્રહ કરી સાર નહિ કાઢે.

નરગીસ:-હું દુરાગ્રહ નહિ પણ સત્યાગ્રહ કરું છું.

બાળો મુખડને અગ્નિમાં મુગંધ દુર કરશે નહિ,

સિંહણ કઠિ જૂએ મરે પણ ઘાસ તે ચરશે નહિ;

અંગારમાંથી છો તપાવો, પણ ખરું મુવણું જે,

જ્યોતિ વધારી સ્વતઃની ને રંગ કંઈ ધરશે નહિ;

આલોક ને પરલોકમાં સતી નારીનો એ ટેક છે,

જે વરી એકજ નાથને તે અન્યને વરશે નહિ.

પીર:-હું જોઈ છું કે, તું ક્યાં સુધી તારી જીક કાયમ રાખી શકે છે. સીધી રીતે નહિ માને તો પછી તને મનાવવાનાં અનેક સાધનો તૈયાર છે.

સમજતી ના કદાપિ કે રહમ પચકા થવાની છે;
ન માનીશ મનથકી કે તું હથાથી છૂટવાની છે!

નરગીસ:-“ નરાધમ ! હું તારી દયા ઉપર જીવવાને ઇચ્છતી નથી.”

બરાબર આ વખતે ગુલજરે ત્યાં ઉપસ્થિત થઈ પીરને કાંઈ ઇશારો કર્યો. પીર નરગીસના મુખમાં કુચો મારી તેને પલંગના પાયા સાથે બાંધી અંદરનું દાર બંધ કરી ગુલજર સાથે બહારના ખંડમાં ઉપસ્થિત થયો. ત્યાં ગુલજરે ભયચકિત દૃષ્ટિથી પીર તરફ જોઈ રહી મૃદુ સ્વરે કહ્યું:-“ પીર ! એ હઠીલી છોકરીની સાથે વિશેષ માયાફાડ કરવાની જરૂર નથી. ધીમે ધીમે એ પોતાની મેળે ઠેકાણે આવશે. ઠીક છે, અમીરનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો કે ? એ લુચ્યો મને તથા તને થાપ આપી આપણા હાથમાં આવેલો માલ લઈ પલાયન કરી ગયો છે. તું કાંઈ પશુ રીતે એને શોધી કાઢ. નરગીસ માટે તારે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. હું તેને થોડા જ દિવસમાં ઠેકાણે લાવીશ.”

પીરએ મંબીર બાવથી કહ્યું:-“ ગુલજર ! અમીર વિશેષ દિવસ સૂધી છુપો રહી શકનાર નથી. મેં અમુક ચોક્કસ સ્થળોએ જઈ તેની તપાસ કરી છે; પરંતુ કાંઈ પત્તો મળ્યો નથી. મારા એક બે સોબતી-ઓને પણ મેં અમીરને શોધી કાઢવાનું કામ સોંપ્યું છે.”

પીર અને ગુલજર વચ્ચે આવી રીતે વાતચિત ચાલતી હતી એવામાં ત્રણ કોનસ્ટેબલો સાથે એક યૂરોપીઅન અમલદારે ગુલજરના મકાનમાં ઉપસ્થિત થઈ કહ્યું:-“ પીર-ગુલજર ? નરગીસ ક્યાં હય ? અબી કે અબી ખતાવ ! ”

પોલિસના અફસરને જોઈ ગુલજર અને પીર મલરાઈ ગયાં. તેઓ થર થર ધ્રુજવા લાગ્યાં. યૂરોપીઅન અમલદારે પોતાની સાથેના કોનસ્ટેબલો તરફ જોઈ કહ્યું:-“ થક દોનોકો હથકડી પહેનાઓ ઐર નરગીસકી તલાશ કરો.”

કોન્ટેબલોએ ગુલગર તથા પીરને હાથકડી પહેરાવી દીધી. પછી તેમણે મકાનની અંદર પ્રવેશ કર્યો તો નરગીસ તેમની નજરે પડી.

ગુલગર, પીર તથા નરગીસને પોલીસ જેટ ઉપર લઈ જવામાં આવ્યાં. ગુલગરના મકાનને પોલીસે સીલ લગાવી દીધી તથા ત્યાં છુપે પહેરો પણ રાખવામાં આવ્યો. અમીરે જે મારવાડીને ત્યાં નરગીસના અલકારો વેળા હતા તેને પકડી પોલીસે સંધ્યા વસ્તુઓ કબજે કરાવી.

યથા સમયે કેસ ચાલ્યો. સેશન્સ કોર્ટમાં ખાસ જ્યુરી સમક્ષ સંધ્યા જીજ્ઞાસીઓ લેવામાં આવી. પીર, અમીર તથા ગુલગર ઉપર મુખારકઅલીના જમાઈ અયુબનું ખૂન કરવાનો તથા નરગીસનું હરથુ કરી જવાનો આરોપ મુકવામાં આવ્યો હતો. ગુન્હેગારોએ પોતાનો ગુન્હો કબૂલ કરી સરકારની દયા માગી. જ્યુરીએ સર્વાનુમતે પીર તથા અમીરને ફાંસીની સજા ફરમાવી તથા ગુલગરને જીવનપૂર્વક દેશનિકાલની શિક્ષા કરી. પિતાના આશ્રયમાં રહી નરગીસ વૈધવ્ય સ્થિતિમાં પુદા-તાલાની બંદી કરવામાં પોતાનું આયુષ્ય પસાર કરવા લાગી.



જીવતું દોળખ.

દ્રશ્ય ૩ જી.

વાંચક ! ગુપ્તદૂત હવે તમને જીવતા દોળખની આસપાસની ગલી-ઓનો સંબંધ ધરાવનાર ફોરાસ રોડ ઉપર લઇ જવા ઇચ્છે છે. બીચારી નવી વાડીની નંદુ ખરી છે કે ખોટી, કલ્પિત છે કે ભાષાંતર તે તો તેના લખનારે તંત્રી ઉપર ફોટો મોકલ્યો છે તે ફોટો બહાર પડશે ત્યારે જાણીશો; પરંતુ મુંબાઇની મોજલી પ્રજાનો આ મોજલો સેવક સત્યાસત્યની કોઈ પણ પ્રકારની ચર્ચા કર્યા સિવાય તેમજ પોતે લખે છે તે બધી સજીવન લીલા છે, એવો દાવો કર્યા સિવાય પોતાનો આ નવો કિસ્સો શરૂ કરે છે.

વાચક ! જીવતું દોળખ અને ફોરાસ રોડ એટલે એક માની બે દોકરી અને એક ફાંટામાંથી બીજા ફાંટામાં જવાય એવો સીધો અને સરળ રસ્તો. કમાડીપુરાની કારમી ગલીઓનો સહવાસ છોડી, તંબુરાના તાર પર તનમનાટ કરતી તાનસેનની તનયાઓ તરફ તમારો ગુપ્તદૂત તમને લઇ જાય છે.

વાંચક ! દરેક વખતે તમને એકલાને મોકલી આ ગુપ્તદૂત બધા ખેલ બતાવતો હતો. ચાલો, આજે સેવક પણ થોડા વખત માટે તમારી સાથે આવે છે.

આપણે પામધુનીથી ગ્રાન્ટરોડ જતી દ્રામમાં બેસી કૉરનર ગ્રાન્ટ રોડ ઉતરીએ. રાતના આઠ વાગ્યા છે. નાટક કંપનીઓમાં કૃષ્ણ, યુધિષ્ઠિર, નારદ, અકબર વગેરેની ભૂમિકા લજવનાર નટો ઇંગ્લિશ બારમાં બાટલીના બુચ તોડી ગોખલેની હોટલનાં કાંદાના લજીઆં ખાતા નજરે

પડે છે. તે ઉપરાંત લાંબા ચોટલાવાળા બે સ્ત્રીની ભૂમિકા ભજવનાર નટો એક વનિતાવિદ્રોહી કવિ સાથે હોટલના ફર્ટ ક્લાસની અંદર બેસી પોતાના જાતિસ્વભાવનો પરિચય કરાવે છે. કવિરાજ આ કુંગળી સુવાસ મંદિરમાં તરલાં અને મોહન મોહનિયાંની અજાગ કદપનાઓ પોતાના પાવરફુલ ભેજમાં કરી રહ્યા છે.

સ્વરાજ્ય, રેંટીઓ, ખાદી વગેરે વિષયોના ઉપર બુલંદ અવાજથી થીએટર ગળવે એવાં ભાષણો આપનાર બલબલા નામીયા નટો આર. રમના પ્યાલાઓને પેટમાં પધરાવી રોજીંદા પગારને પૂરો કરી, આલી મવાલીની માફક કોઇ માલદાર મિત્રની માર્ગપ્રતિક્ષા કરતા હોય તેવી રીતે લાલચોળ બની ગયેલી આંખોથી આમતેમ અથડાતા દેખાય છે. સનાતન હિંદુધર્મ અને શંકર જ્યોતિના ભાષણ કરનારા હિંદુધર્મના હિમાયતી અને પટેલ બીલનો પક્ષપાત કરનારા દિવસે ઑશીસમાં એંડીટર ગણાઈ, આગકારી ચળવળો ઉપર સરકારી રીપોર્ટ જોષ વિરોધી લેખો લખનારા તથા ધરખારનું લીલામ કરી બાયડીને બનારસ મોકલી સાહિત્ય પાછળ શહીદ થઇ જનારાં કંઈક ભારતનાં રત્નો આ પ્લેહાઉસ-આ જીવતા દોજખ પાસે આવેલા માયાવી સ્વર્ગમાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે વિચરણુ કરતા નજરે પડે છે.

વાચક ! પ્રથમ તમારો આ યુક્તિદૂત આ સ્થળનું વર્ણન કરી ચુક્યો છે માટે પુનરુલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

આપણે કોર્નર ગ્રાન્ડરોડથી તારદેવ તરફ જતી દ્રામમાં બેસીએ. આર્થ નૈતિક નાટક સમાજની નજીક એક ચાલીના મકાનની મેડી ઉપર બે યુરોપીયન (અસલ કે નકલ તે પ્રભુ જાણે) બે સતાવીસ અઠાવીસ વર્ષની તેમના જ જેવી સ્વદેશી મડલો સાથે ડાન્સ કરી રહ્યા છે. તથા આગળ વધતાં કેટલીક દિવસે ધુવડ જેવી દેખાતી બે ઘડીની મોજ જાગવવા ખાતર પરીઓ બનેલી પ્રમદાઓ પોતાના અસલ ડામીજ

મ.લને છુપાવી ત્રામે, વિકટોરીઆ વગેરેમાં બેસી પસાર થતા પ્રેક્ષકો તરફ મદ્દભર નયનોના તીવ્ર કટાક્ષો ફેંકી રહી છે. કાંઈ બેદી ડિટેક્ટિવ અથવા તો યુમદૂતથી તેમનો એ ડામીજ માલ છુપો રહી શકે તેમ નથી; કારણ કે તેમના રંગરાગ બે ચાર ધડી મોજ કરાવી જીંદગીભર જોખમમાં નાખવાના અદ્ભુત સોદાજ છે; છતાં બૂલે ચૂકે જો કાંઈ અપરિચિત મનુષ્ય એ ડામીજ માલના મકાનમાં અથડાય છે તો પાછળથી તેને પશ્ચાતાપ થયા સિવાય રહેતો નથી. કાળરાત્રિની એ કાળી નાગજો કાતીલ છુરીઓની માફક કસાઈખાનાનું કામ કરવામાં પણ પાછી પ્હાની કરે એવી હોતી નથી.

ચાલો, આ ચેન્જ રેશન આવ્યું. આપણે હવે ઉતરીએ અને પરિવર્તન કરીએ. ગિરગામ તરફથી આવેલી વિકટોરીઆ ગાર્ડન તરફ જતી દ્રામમાં બેસીએ. સ્વચ્છાતમાં ડાબી બાજુએ એક મવાલી બગીચો, તે પછી એક મીલનું કમ્પાઉન્ડ અને જમણા હાથ તરફ દ્રામનો તબેલો જોવામાં આવે છે. ત્યાર પછી, એકાદ મજલાનાં મકાનોના નીચેના ભાગમાં ગરીબ લૈયાઓના બાળખંડો રહેતાં નજરે પડે છે. ત્યારે ખુણામાં પડતા દાદરપરથી જતા મેડા ઉપર દીપકના પ્રકાશની પ્રખર જ્યોતિમાં કેટલીક અસ્પર્શતા એ વિદ્વાતક વસ્તુ છે, એવા સિદ્ધાંતને સ્વીકારનાર ભિન્ન ભિન્ન જાતિની ચાર પાંચ ચપળાઓ અસ્પર્શતા દૂર કરી સહકારના સિદ્ધાંતનું સૂચન કરતી આસપાસની ખારીઓમાંથી બનાવટી રૂપદર્શન કરાવતી જણે કાંઈ બયંકર નાટક બજાવવાની તૈયારી કરી પ્રેક્ષકોનાં ખીરસાની પાયમાલીનો હીસાખ માગતી હોય તેવી રીતે નવી સીનેરી નવા પડદા અને નવા ડ્રેસ બતાવી રહી છે. થોડા આગળ વધી આપણે ઉતરીએ. જમણા હાથ તરફ એક હિંદુની હોટેલ છે. ડાબી બાજુએ કેટલાંક બે ત્રણ મજલાનાં ખીલ્ડીંગ છે તેમાંના એક ખીલ્ડીંગના ખીજા માળ પરથી સંગીતના સુરતરંગો વાયુને બેદી આસપાસમાં અમૃત વરસાવી રહ્યા છે. અરવુ:

પચીસેક વર્ષનો એક ફાંકડો નવજીવાન એ હિંદુ હોટેલમાં ચાહ પીતો છતાં તેના નયનોમાં નાયતી કીકીઓ લાગે લાગે સામેના માળ પર દોડી જતી હતી. યુવક અધીર બન્યો; હોટેલમાંથી ઉઠ્યો અને જે બીલ્ડીંગમાંથી મધુર રાગશ્ચિનો આલાપ આવતો હતો, તમલાં સારંગી અને વીણાના સુરતરંગો વાયુ સાથે વિહાર કરતા હતા, તે બીલ્ડીંગના દાદર પાસે ઉભો રહ્યો; ઉપર જવું કે ન જવું તેની બાંજગમાં તે હતો.

હવે આપણે એ યુવાનનું વર્ણન પુરું કરીએ. વસ્ત્રો અપ દુ કેટ હોવા છતાં તે ખાદીધારી હતો. ખાદીનો કેટ, ખાદીનું પેન્ટ અને ઉંચી દિવાલની ટોપી તેણે પહેરી હતી. શરીર એકવડીઉં હતું. તેનાં નયનોની દષ્ટિમાં એક પ્રકારના ગર્વનો સાફ આભાસ દેખાતો હતો. પગલાં સ્લીપર હતી. ખાદીના પહેરણની અંદર સોનાના છેડા સાથે લટકાવેલું એક ધડીઆળ હતું. તેના હાથમાં 'એ ધડીની મોજ' 'રગરાગ' અને 'હસાહસ' પેપરો હતાં. તેનો ભાલપ્રદેશ સંકુચિત હોય તેનામાં જ્ઞાનશક્તિનો અભાવ હોય એવું સાફ દેખાતું હતું. તેનું શરીર ધડુંવણું પરંતુ શીકડું હતું. પેટમાંના લાલ પાણીએ ગાલની લાલી ઉડાવી દીધી હોય અને શરીરની સફાઈ ખાલી કરી દીધી હોય એવો તેનો સફેદ મુળા જેવો દેખાવ હતો; પરંતુ તેની યુવાવસ્થાએ એ સફેદીમાં લાચારીથી થોડી લાલી રાખી હતી એટલા માટે જ અમારે તેને ધડુંવણું તરીકે ઓળખાવવો પડ્યો છે.

દાદર ઉપર ચઢતાં જ તરણ દ્વાર ઓળંગી આગલા ખંડમાં ગયો. એ ખંડમાં છતના મધ્યભાગમાં સો નંબરની કેન્ડલની વિજળીની બત્તી સળગી રહી હતી. ખંડ મોટો હોઈ ખારીઓ તરફના ભાગ આગળ કાશ્મીરી ગાલીચા ઉપર ગાદી તકીયા બિઝાવવામાં આવ્યા હતા. એ ગાદી તકીઆઓ ઉપર ત્રણ ચાર યુવક અને તરણ મુસલમાનો, એક

ગુજરાતી, એક દક્ષણી જુવા અને ધડીભરની ગમ્મત નામક પત્રના અધિપતિ પેસ્તનજી કુમ્ભસીઆ પાટણને ફાટી જતું બચાવવાનો પ્રયત્ન કરતા મહા મુસિબતે નીચે બેઠા હતા. કેટલાકનાં બેગ્ગ જેવ થઈ મથાં હતાં ત્યારે કેટલાક પાસે પડેલી પેય સામગ્રીમાંથી શીપ કરતા હતા. ચાંદીની પાનદાની તથા રજાની નળીવાળા બે ચાંદીના હુક્કા નજરે પડતા હતા.

‘હમે તો હિંદુ મુસલમાન હમારો એક જ છે આ પ્રાણ’ એ મહાતત્ત્વને લક્ષ્યમાં રાખી આ મજલીસમાં બેઠેલા લોકો કોઈ પણ પ્રકારના આલડછેટના બાધ સિવાય એ હુક્કાઓની લખનોની તમાકુને ઈન્સાફ આપતા હતા. મધ્ય ભાગમાં વીસેક વરસની જુવાનીના પુર બહારમાં આવેલી અંગે-અંગે ખીલેલી વસંતની વેલી જેવી રમણીય રામા ચંચળ કટાક્ષોથી શ્રોતાઓને હતથુદ્ધ બનાવવાની જાળ બિલાવી રહી હતી, એ યવન રમણીનું શરીર સુકોમળ હતું. કદે મધ્યમ હતું. તખ્તરાખાજ નયનોને સુરમેો આંજી મદભર બનાવ્યાં હતાં. કાળા નામ જેવા કેશકલાપને મુગંધીદાર તેજ અત્તરોથી તરબોળ કરી કામરેવળી જાળની માફક મોહધેજા માછલાંઓને પકડવાને માટે પીઠ ઉપર છુટા સ્વચ્છંદી રહેવા દીધો હતો. તેનું મુખ સ્વભાવતઃ સુંદર હોવા છતાં તેના ઉપર પાઉકર ઢગાવવો પડ્યો હતો; સફેદ સીંદકના ચોળણા ઉપર સીંદકનું ગુલાબી ઓઢણું તેની ઉમ્મરનો આખાદ ખ્યાલ આપતું હતું તથા પોપ-ટીયા રંગના પાતળા ખમીસની અંદર છુપાઈ રહેલા બન્ને પ્રયોધર ભલ્લભલા ઋષિ મુનીઓની તપશ્ચર્યાની બરઆદી કરી નાખે એવો લાગતા હતા. તેના બન્ને પગોમાં કરબી મોઝડીઓ હતી તથા પાનીએ લગાવેલો મેદીનો રંગ તેના અંગની વિદ્વાસિતાનો સ્પષ્ટ પરિચય કરાવતો હતો. તેના હાથના બન્ને કાંડાંમાં સુવર્ણવલય હતાં. કંઠમાં પાંદડીનો ફર હતો અને પ્રમુખાં ઝાંઝર હતાં.

માયિકાની નજીક એક ગુર્જર રમણી બેઠેલી હોઈ તેની ઉમ્મર પશ્ચ અઢારેક વર્ષની હોય એમ લાગતું હતું. તેનો પહેરવેશ ગુજરાતી જ હતો. યવન રમણીનાં નયનોમાં જે વિલાસિતા તથા ચંચળતા દેખાતી હતી. તેનો આ ગુર્જર રમણીમાં અભાવ હોઈ તેની દૃષ્ટિ સ્વરણ જણાતી હતી. તેનું સૌંદર્ય સૂર્યના જેવું પ્રખર તેજસ્વી નહિ હોવા છતાં પૂર્ણિ-માની ઉજ્જવળ જ્યોત્સ્નામંડિત રાત્રે પ્રકાશતા ચંદ્ર જેવું શાન્ત તેમજ મનોહર હતું. આટલી બધી પુરૂષ મંડળી વચ્ચે બેસતાં તેને સંકાય ઉપજતો હોય એમ તેના હાવભાવ ઉપરથી લાસતું હતું. તેનો કંઠ કામળ તથા મધુર હતો. તેના શરીરનો આધો વિશ્વશિદ્ધિની સર્વોચ્ચ કળા હોય એમજ લાગતું હતું.

એક બાળુએ એક વયોવૃદ્ધ લાંબી દાદીવાળો ઉસ્તાદ હાથમાં તંબુરો લઈ સુર મેળવતો હતો અને બીજી બાળુએ બેઠેલો એક તરણ નરથાં ઉપર ઠેકા લગાવતો હતો.

બારેક વાગ્યા સુધી ગાનતાન ચાલ્યું. પછી આકાશ વાદળાંઓથી ઘેરાઈ ગયું. ઠંડા બરફ જેવો પવન ઝુંકાવા લાગ્યો અને મુશળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. માયિકાને ત્યાં એકત્રિત થયેલા પ્રેક્ષકો ખીરસાં હલકાં કરી એક પછી એક ધર તરફ જવા લાગ્યા તથા અડધા કલાકમાંજ કેવળ એક માલદાર મુસલમાન સિવાય બીજા બધાં માણસો ત્યાંથી ચાલ્યાં ગયાં. એ મુસલમાને ચોળણા અને ખમીસ ઉપર એક કસબથી ભરેલું મખમલનું જાકીટ પહેરેલું હતું. તેના માથા ઉપર જરીથી ભરેલી કિમતી ટોપી હતી. જાકીટમાં સોનાના છેડા સાથે એક ધડીઆળ હતું. ખમીસ તથા જાકીટનાં બટન સોનાનાં હોઈ તેના જમણા હાથની આંગળીઓ ઉપર બે રત્નજડિત વીંટીઓ હતી. તેનું શરીર કઢાવર અને મજબૂત હતું. તથા તે ઉપરોક્ત યવન માયિકાનો મુખ્ય આશ્રયદાતા હતો. તેનું નામ હમદરઅલી હતું. અહુના વિદાય થઈ

ગયા પછી ગાયિકા મલકાજનને પાસેના ખડમાં લઇ જઈ હયદરઅલીએ તેના કાનમાં કાંઈ કહ્યું. દરેક મિનિટ સુધી બંને જણાં છુપી વાતચિત કરી પાછાં બહારના ખડમાં આવીને બેઠાં. આ વખતે બહારના ખડમાં એકલી ગુર્જર રમણી કે જેનું નામ ઉષા હતું તે બેઠી હતી. એણે ઉપર મલકાને એક નોકર કાંઈ કામકાજમાં ગુંથાયો હતો.

વરસાદનું જોર નરમ પડતુંજ ન હતું. દ્રામ બંધ થઈ ગઈ હતી. વચ્ચે વચ્ચે એકાદ ટેકી અથવા વિકટોરીયા રસ્તા ઉપરથી પસાર થઈ જતી હતી. આસપાસની દુકાનો વિશેષ વરસાદને લીધે બંધ થઈ ગઈ હતી. રસ્તા ઉપર ઢાંચણ સુધી પાણી ભરાઈ ગયું હતું. તથા જાણે એક સરિતાજ વહી જતી હોય એવો રસ્તાનો દેખાવ થઈ ગયો હતો.

લગભગ એક વાગવા આવ્યો એટલે હયદરઅલી મલકાની સાથે ઉપરના માળે ગયો. ત્યાં આવેલા બંધ શયનગૃહને ઉઘાડી બંને જણાંએ અંદર પ્રવેશ કર્યો તો ખૂણામાં એક પંદર સોળ વર્ષની સુકુમાર સુંદરી હયદરઅલીની નજરે પડી. એ સુંદરીના શરીરને દોરડાથી મજબૂત બાંધી દેવામાં આવ્યું હતું તથા મુખમાં કુચા મારી ઉપર રૂમાલ બાંધી દેવામાં આવ્યો. બંદિની સ્ત્રીની ઓળખાણુ યથા પ્રસંગે વાંચકાને મળશે. હમણાં તો અટલુંજ કહેવું બસ થશે કે, બદમાશ હયદરઅલી તેના રૂપથી મુગ્ધ થઈ તેને આ સ્થળે યુક્તિથી લઈ આવ્યો હતો.

ન્યારથી એ નિર્દોષ સુંદરીને પકડી લાવી કેદ કરી રાખવામાં આવી હતી, ત્યારથી ઉપાના અંતરમાં વ્રુમુલ આદિલન ઉપરિચિત થયું હતું. કાંઈ પણ રીતે એ અભાગિની-કપટીઓની પ્રપંચ જાળમાં સપડાયેલી સુંદરીના શીયળનું રક્ષણ થાય તો સાફ એવી ઈચ્છા તેના અંતરમાં ઉપજી હતી.

હવેજીએલી અને મલકા મેકા ઉપર ગયાં એટલે ઉપા સંબંધ થઈ પાંચેક મિનીટ સુધી તે સ્વસ્થ લાગતી બેસી રહ્યા પછી દાદર ઉતરી નીચે એટલા ઉપર ઉભી રહી મેકા માટે કાઠની રાહ જોવા લાગી.

દયા મિનીટ સુધી એક પછી માણસ તેની નજરે પડ્યું નહિ. પછી તારદેવ જંકશન તરફથી આવતાં એક પુરુષને તેણે જોયો. જળના પ્રવાહમાં, વરસાદની અંદર હાથમાં છત્રી રાખ્યા સિવાય એ પુરુષ સ્વચ્છંદ-ચતિથી આગળ વધતો હતો. તે જ્યારે નજીક આવ્યો ત્યારે ઉપા જોઈ શકી કે, એ પુરુષનું શરીર રૂબરૂ હોઈ તેની અંગકાન્તિ અત્યંત ઉજ્જવળ હતી. ઉપા તેના તરફ જોઈ બોલી ઉઠી:-“ભાઈ! એક પોલિસ સિપાઈને બોલાવી લાવશો કે?”

પુરુષે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. આવાં સ્થળોએ હમ્મેશાં બચકર બનાવો બને છે એમ તે જાણતો હોવાથી એવી ધમાલમાં પડવું ઉચિત નથી વિચારી ચુપકીદીથી તે આગળ જવા લાગ્યો.

ઉપાએ કરમરતી હોય એવા કર્ણ કહે ફરીથી કહ્યું:-“ભાઈ! દયા લાવી એક પોલિસ સિપાઈને બોલાવી લાવ્યા પછી ચાલ્યા જજો. જે તમે આટલું કામ નહિ કરો તો ગૃહસ્થ કુટુંબની એક નિર્દોષ સુંદરીનું શીયળ આજે શયતાનને હાથે લુટાશે.”

એ પુરુષ એકદમ ઉભો રહ્યો. ગૃહસ્થ કુટુંબની નિર્દોષ સુંદરી! સંદિગ્ધ સ્વરે તેણે કહ્યું:-“શું થયું છે? પોલિસ સિપાઈની શા માટે જરૂર છે?”

ઉપાએ કહ્યું:-“આપની સાથે હું વિશેષ વાતચિત કરી શકું તેમ નથી. જે ધરવાળાને ખબર પડશે તો મારા બાર વાગી જશે. અત્રે એક નિર્દોષ સુંદરીને બળાકારે પકડી લાવવામાં આવી છે. તેના શીયળનો ભંગ કરવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે. આપ કૃપા કરી પોલિસને ખબર આપી મદદ મેળવી આપશો તો ઉપકાર થશે.”

વરસાદનું જોર પુછળ હોવા છતાં આ વખતે એક અખળાનો હૃદયવિદારક આત્મનાદ એ પુરૂષના સાંભળવામાં આવ્યો.

ઉપાએ કહ્યું:-“આપે આપના કાને સાંભળ્યું ને? હવે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરશો નહિ; નહિ તો-”

ઉપાનું વાક્ય પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ પાછળથી કાઠએ આવી તેને અંદર ખેંચી લઈ દાર બંધ કરી દીધું.

(૨)

પેલો પુરૂષ આશ્ચર્યચકિત બની જઈ કૃષ્ટિમાં બીંજતો જ્યાં ઉભો હતો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો. તેનું નામ સૂર્યકાન્ત હતું. તેનો વિશેષ પરિચય પણ યથા પ્રસંગે વાંચકોને પ્રાપ્ત થશે. સૂર્યકાન્ત સ્વગત વિચારવા લાગ્યો. “હવે મારું કર્તવ્ય શું? હું પોલિસની મદદ મેળવવા જઈશ? વળી પોલિસ ગેટ સૂધી ખબર આપવા જતાં ઘણો વખત પસાર થઈ જાય તેમ છે. આત્માવસ્થાથી મેં જે શક્તિ મેળવી છે તેનો ઉપયોગ કરવાનો આ ઉત્તમ પ્રસંગ મળી આવ્યો છે. મારા આ બળવાન બાહુ આજે એક નિરપરાધિની નારીને કલંકિત થતી નહિ બચાવી શકે? આજે જો હું સ્થિર બેસી રહું તો પછી જે શક્તિ મેળવી છે તેની સાર્થકતા શી?”

સૂર્યકાન્ત ઝડપથી એ મકાનના દાર પાસે ઉપસ્થિત થયો. દારની સાંકળ જોરથી ખખડાવી બુલંદ અવાજે તે બોલ્યો:-“મકાનમાં કાણુ છે? દરવાજા ખોલો-જલ્દી ખોલો!”

એ ત્રણ વખત આવી રીતે બૂમો મારવા છતાં અંદરથી કાંઈક કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ તથા દાર પણ ખુલ્યું નહિ.

હવે સૂર્યકાન્તે દારને બરાબર તપાસીને જોયું. ત્યાર પછી દાર

ઉપર પીઠ રાખી બેસી તેણે એક ધકકો માયો. એકદમ અંદરની સાંકળ તૂટી ગઈ અને દાર ખુલી ગયું.

દાદર ચઢી ઉપર જતાં ઉજવળ બતીના પ્રકાશમાં સૂર્યકાન્તે જોયું કે, જે રમણીએ તેને મદદ માટે બોલાવ્યો હતો તેનું મોં દબાવી રાખી એક બદમાશ જેવો બદસુરત માણસ ઉભો રહ્યો હતો. સૂર્યકાન્ત નજરે પડતાં એ પુરૂષ ઉપાને છોડી સૂર્યકાન્ત તરફ ધસ્યો. સૂર્યકાન્ત કમ્મરમાંથી નીચો નમી ગયો. પેલો પુરૂષ તેના ઉપર તૂટી પડ્યો એટલે તેણે તેને કમ્મરમાંથી ઉંચકી લઈ તેના દેહને અંદર ઉપાડ્યો ! ત્યાર પછી આંખની પલક પડતાંમાં તો તેણે તેને નીચે પછાડ્યો. તત્કાળ એ બદમાશ બેભાન બની ગયો.

સૂર્યકાન્તે ઉપા તરફ જોયું. બચથી તેનું શરીર થરથર કંપતું હતું. અર્ધ સપ્ત સ્વરે તેણે કહ્યું:—“એ મરી ગયો કે ?”

“ના, બેહોશ બની ગયો છે. મરી હોત તો પથુ કંઈ તુકસાન નહોતું હવે કહો જોઈએ કે, જે ગૃહસ્થ સુંદરીની વાત તમે કહી હતી તે ક્યાં છે ?

“ત્રીજે માળે. આપ રૂદનખનિ સાંભળી શકતા નથી ?”

“અરૂં છે.” આટલું બોલતામાં સૂર્યકાન્તની છાતી ધ્રુવી મઈ. તેણે પોતાના બન્ને બળવાન બાહુ ઊંચા કર્યાં. તે અડપથી ઉપર જવા લાગ્યો.

ઉપાએ તત્કાળ સૂર્યકાન્તનો એક હાથ પકડી રાખી બાકુળ કંઠે કહ્યું:—“આપ એકલા ન જશો—આપ એકલા છો ને એ ત્રણ જથ્થો છે. પ્રથમ પોલિસને બોલાવી લાવો.”

“તેઓની સંખ્યા સોની હોય તો પથુ હું ડરતો નથી—પોલિસને બોલાવવા જેટલો વખત નથી. આવો જુદમ ! આજે પાપીઓને તેમના

પાપનું બરાબર ફળ મળશે.” આમ કહી ઉપાના હાથમાંથી હાથ છોડાવી સૂર્યકાન્ત ઝડપથી મેડા ઉપર ચાલ્યો ગયો. ઉપા પાપાણુ પ્રતિમાની માફક જ્યાં ઉભી હતી ત્યાંજ ઉભી રહી. જતાં જતાં સૂર્યકાન્તને કાને ઉપાના અરપટ શબ્દો અથડાયા કે, “ધૈર્ય એમનું રક્ષણ કરો !”

જે ઓરડામાંથી રૂઢનખનિ સંભળાતો હતો એ ધર નજીક જઈ સૂર્યકાન્તે ઓરડાને અંદરથી બંધ જોયો. દ્વાર પાસે કાન માંડી જોતાં અંદર એક સ્ત્રીનો રૂઢનખનિ તેણે સાંભળ્યો. એક પુરૂષ (હયદરઅલી) કંઈક કંઈ તેને ધમકી આપતો હતો, “ક્યા તુમ રોના બંધ નહિ કરોગી ? યાદ રખો, તુમેરી યહ જીકકા નતીજ અઝા નહિ આવગા. મલકા ! તું ઇસકી ગરદન દોનો હાથસે અઝી તરહ દયા રખ.”

અભાગિની રડતાં રડતાં કહેવા લાગી:—“તમે મારા ધર્મનો નાશ ન કરો. તમારી મરજી હોય તો તમે મારું મળું દયાવી મને મારી નાખો.”

સૂર્યકાન્ત ધીરજ ધારણ કરી શક્યો નહિ. તેણે જોરથી દ્વાર ઉપર એક લાત મારી. તે સાથે અંદરની સાંકળ તૂટી ગઈ અને દ્વાર ખુલી ગયું. હયદરઅલી અને મલકાજન ગભરાઈ ગયાં. તેમના હોશ કેશ ઉડી ગયા; છતાં પ્રસંગ વિચારી ખીસ્સામાંથી લાંબુ ચપ્પુ કાઢી હયદરઅલી સૂર્યકાન્તના અંગ ઉપર ધર્યો. સૂર્યકાન્ત તેના જેવા અનેક પુરૂષોને પહોંચી વળે એવો પોલાંદી પહેલવાન હતો. નિત્યના વ્યાયામથી તેના અંગમાં આસુરીબળ આવેલું હતું. તેણે ચપ્પુવાળા હયદરઅલીના હાથને પકડી લઈ એવા જોરથી ઝટકા માર્યા કે તેના હાથ કાંડાંમાંથી ઉતરી ગયો. પછી સૂર્યકાન્તે તેના નાક ઉપર ધણા જોરથી એક મુક્કી મારી. હયદરઅલી અંધારે અંધારાં આવ્યાં. તે બેભાન બની પૃથ્વી ઉપર પટકાઈ પડ્યો. તેના નાકમાંથી લોહી વહી જવા લાગ્યું.

મલકાળન જડ સડ બની જઈ પોતાનું પણ આવી બન્યું છે
ધારી ધુજતી ધુજતી એક ખૂણામાં ઉભી હતી. તેણે સૂર્યકાન્ત તરફ
જોઈ આંખોમાં આંસુ લાવી બન્ને હાથ જોડી કહ્યું:—“રહમ કરો, મૈય
બેચુનાહ હું. મેરી કુછ કુસુર નહિ હય. ચહ બદમાશહી મુઝકો આડી
તેડી બાત સમજા કર ચહ સુંદરીકો ઉઠા લાયા હય.”

સૂર્યકાન્તે બન્ને નેત્રોમાંથી ક્રોધના અગ્નિકણ્ણા વર્ષાવતાં કહ્યું:—
“ઝેરી નાગણ, ચપળાવેશધારી ચુડેલ! તારી મદદ ન હોત તો આ
બદમાશ કાંઈ કરી શકત નહિ. તું એક સ્ત્રી જાત હોવાથી તારા ઉપર
હાથ ઉઠાવી હું મારી શક્તિને કલંકિત કરવા ઇચ્છતો નથી. કેવળ તારે
મારા કબ્જા પ્રમાણે વર્તવું પડશે તથા હું જે કાંઈ કરું તે ચુપકાદીથી
જોઈ રહેવું પડશે.”

મલકાળને કહ્યું:—“તમારા કાંઈ પણ કાર્યમાં હું વચ્ચે પડીશ
નહિ. તમે તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો.”

“પરંતુ મારે પ્રથમ તને બાંધવી પડશે. તારા જેવી પ્રપંચી સ્ત્રીના
શબ્દો ઉપર વિશ્વાસ મૂકી હું છેતરાઉં એવો કમઅક્ષલ નથી.” આમ
કહી સૂર્યકાન્ત ખુણામાં સંક્રામ્યથી બેઠેલી સજળ નયના મુકુલમાલા
પાસે ગયો તથા તેણે તેના અંગને બંધનમુક્ત કર્યું. એ દેહરંગીજન
તેણે મલકાળનને બાંધી તથા તે મદદ માટે ક્રોધને ખૂબ મારી શકે
નહિ એ હેતુથી તેના મુખને પણ કુચો મારી બાંધી લેવામાં આવ્યું.
પછી સૂર્યકાન્તે મુકુલમાલાને ઉદ્દેશી કહ્યું:—“ઉઠો, મારી સાથે ચાલો.
હું તમારો આ દોષજનમાંથી ઉપ્ધાર કરવા આવ્યો છું!”

સાથેક દૃષ્ટિથી અભાગિની મુકુલ સૂર્યકાન્તના મુખ તરફ જોઈ
રહી-તે જાણે કે એના વાક્ય ઉપર વિશ્વાસ મૂકી શકી નહિ.

સૂર્યકાન્તે અધીર સ્વરે કહ્યું:—“હજી બેસી કેમ રહ્યાં છો? આ
સ્થળે વિશેષ રોકવામાં કશાણુ નથી. ઉઠો, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો.
આ શરમાવાનો વખત નથી!”

મુકુલ ઉઠી ઉભી થઈ. ધરમાં પડેલા ટેબલ ઉપરથી એક હૃદયીકન કાનસ ઉચકી લઈ સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“મારી સાથે ચાલો. મારા દેહમાં જીવન હશે ત્યાં સુધી કોઈ તમારા શરીરને સ્પર્શ કરી શકશે નહિ.” આમ કહી તે આગળ ચાલ્યો. મુકુલ પણ તેની પાછળ જવા લાગી.

નીચે ગયા પછી સૂર્યકાન્તે જોયું કે, જે રમણીએ મદદ માટે બોલાવ્યો હતો તે સ્તબ્ધ પુતળીની માફક ત્યાં ઉભી રહી હતી. સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“હવે તમારી શી દશા થશે? તમે જ મને બોલાવ્યો હતો તેની આ મકાનમાં સાક્ષી છે. હવે તમે તમારો બચાવ કેવી રીતે કરશો?”

ઉપા કાંઈ બોલી નહિ. ઉદાસ દષ્ટિ ઉઘી કરી તે સૂર્યકાન્તના પ્રભાવશાળી મુખ તરફ જોઈ રહી.

“તમારું નામ શું છે?” સૂર્યકાન્તે પૂછ્યું.

મૃદુ સ્વરે ઉત્તર મળ્યો:—“ઉપા.”

“ઉપા દેવી! હાલ તરત તમને મારી સાથે આવવામાં કાંઈ હરકત છે?”

ઉપાએ મસ્તક હલાવી નકારમાં ઉત્તર આપ્યો.

“ત્યારે ચાલો. પછી તમારા સંબંધી વિચાર કરીશું.”

ઉપા અને મુકુલને સાથે લઈ સૂર્યકાન્ત એ મકાનની બહાર નીકળી પડ્યો. એ વખતે પણ વરસાદ પડતો હતો. રસ્તે પુષ્કળ પાણી બરાયું હતું. સૂર્યકાન્તે ઉપા તથા મુકુલ તરફ જોઈ કહ્યું:—“પાણીમાં ચાલતાં તમને હરકત તો નડશે; પરંતુ ખીજે કોઈ ઉપાય નથી. નાકા સુધી ગયા સિવાય વિકટોરિયા મળી શકે તેમ નથી.”

(૩)

‘હિંદુ વ્યાયામાગાર’માં ધણી કસરતખાને કસરત કરી રહ્યા હતા. દેશી અને વિદેશી સર્વ પ્રકારની કસરતો કરવાની એ વ્યાયામાગારમાં અવ્યક્તતા હતી.

આ વ્યાયામાગારની સ્થાપના સૂર્યકાન્તે કરી હતી; તથા એ માટે તેણે હજારો રૂપિયા ખર્ચ્યા હતા. વ્યાયામનાં સર્વ પ્રકારનાં સાધનો ઉપરાંત એ વિષય સંબંધીનાં પુસ્તકોથી ચાર મોટાં કપાટ ભરેલાં હતાં.

હિંદુઓ યથાર્થ મનુષ્ય અને એવી જ સૂર્યકાન્તના હૃદયની કામના હતી. તેને મત એવો હતો કે, કૉન્ગ્રેસ, કૉન્ફરન્સ અને રાજનૈતિક ચળવળ કરતાં પહેલાં હિંદુઓએ પોતાની શક્તિને ખીલવવાની જરૂર છે; આધી વ્યાધિથી, અત્યાચારથી તથા શારીરિક શક્તિના અભાવથી હિંદુઓની દૃઢશ્ચાનો પાર રહ્યો નથી. જે દેશના માણસો મરણુતોલ બની ગય તો પછી વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, રાજનીતિ, રુઢિ, કૉલેજ તથા યુનિવર્સિટીથી શો લાભ છે? એ સમજી આલોકની સામગ્રી પ્રેતલોકમાં કાંઈ ઉપયોગમાં આવે તેમ નથી !

સૂર્યકાન્તના પ્રયત્નથી તેણે સ્થાપેલા વ્યાયામાગારમાં ઉત્સાહી યુવકોની સંખ્યા ધીમે ધીમે વધી ગઈ હતી. સૂર્યકાન્તની આત્માવસ્થામાંજ તેનાં માતાપિતા સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં. ભાષખંડેનમાં પણ કોઈ નહોતું. એક વિધવા માશીએ તેને ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો. એ માસી પણ હમણાં પરલોકમાં હતી. હજી સૂધી સૂર્યકાન્તનો વિવાહ થયો નહોતો. અર્થાત્ સંસારમાં તે એકલો હતો. સદ્બાએ તેની પાસે પુષ્કળ સંપત્તિ હતી. એ સંપત્તિનો તે પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઉપયોગ કરતો હતો. કોઈ તેને રોકનાર કે ટોકનાર નહોતું.

બળવાન બાંધાના કાન્તિવાન યુવકો વ્યાયામાગારમાં વિવિધ પ્રકારની કસરત કરતા હતા. આઠા દિવસોએ સૂર્યકાન્ત વ્યાયામાગારમાં આમતેમ ફરી હરેક વિષયની દેખરેખ રાખતો હતો. પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીની પાસે જઈ તેને ઉત્સાહ ઉપજે એવા શબ્દો કહેતો હતો. કોઈની કાંઈ બૂલચુક હોય તો તે સુધરાવતો હતો. પરંતુ આજે તે ચુપકાદી ધારણ કરી ચિંતાતુર ચિત્તે એક રુઢિ ઉપર ભેસી રહ્યો હતો. પગારદાર પહેલ-

વાન ચાકુખખાને તેની પાસે આવી જ્યારે પૂછ્યું, 'ભાઈ ! કુસ્તી લઢોગે ?' ત્યારે તેણે મસ્તક હલાવી નકારમાં ઉત્તર આપ્યો.

ખરી વાત એ હતી કે, ગઈ કાલનો બનાવ સૂર્યકાન્તના મનમાં ગુંચવાયા કરતો. ગઈ કાલે કરેલી મારામારી માટે તેને બિદકૂલ ખેડ થતો નહોતો; પરંતુ જે બે નિરાધાર નારીઓનો તેણે નર્કમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો હતો, તથા જેમને તેણે પોતાના જ મકાનમાં આશ્રય આપ્યો હતો તેમની શી વ્યવસ્થા કરવી એ સંબંધી તે કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચય ઉપર આવી શકતો નહોતો. પોતે કુંવારો હોવાથી એ બે રમણીઓ પોતાના ઘરમાં વિશેષ દિવસ સૂધી રહે તો બોકોને વિના કારણ નિંદા કરવાનો વખત મળે એ પણ તેની ચિંતાનો વિષય હતો.

(૪)

ઉપાને મુખે મુકુલમાલાની જે હકીકત સૂર્યકાન્તે સાંભળી હતી તે ટુંકમાં આ પ્રમાણે છે:-

મુકુલમાલાનું પિયર અને સાસર-જન્મે મુંબઈમાં હતાં. તેનાં સાસુ સસરા હયાત હતાં. તેના પતિ એક કર્મમાં સારી નોકર ઉપર હતો. મુકુલમાલાને એક પુત્ર હોઈ હમણાં તેની ઉંમર ફક્ત છ માસની હતી.

સ્વામીના સંસારમાં મુકુલમાલા સુખમાં પોતાના દિવસ પસાર કરતી હતી. તેના પતિને તેના ઉપર પુષ્કળ પ્રેમ હતો. મિત્રમંડળમાં એટલા માટે તેના પતિ 'સ્ત્રૈણુ' તરીકે ઓળખાતો હતો !

મુકુલમાલા મકાનની સામે આવેલા મકાનમાં જ વિષયલપટ હયદરખલી રહેતો હતો; વારંવાર તે મુકુલમાલા તરફ બાજના જેવી તીક્ષ્ણ નજર ફેંકતો હતો; પરંતુ સરળ સ્વભાવની મુકુલ એ પાપીના મનોભાવને સમજી શકી નહોતી.

એક દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે શિશુપુત્રને ઉઘાડી મુકુલમાલા સુતી સુતી એક અઊપયોગી માસિક પત્ર વાંચતી હતી એવામાં તેના પિતાને

ત્યાં કામકાજ કરતી દાસી હીરા આવી. ‘બહેન-બહેન ! સર્વસ્વનો નાશ થયો છે !’ કહી રડતી રડતી કપાળે હાથ મુકી ત્યાં બેસી ગઈ.

મુકુલમાળાએ અત્યંત અધીર બની જઈ પૂછ્યું:—“કેમ શું થયું છે ?”

“બાપાજી મોટર નીચે ચઢાઈ ગયા છે. માથામાં ગંભીર ઇજા થયેલી હોઈ પુષ્કળ લોહી વહી ગયું છે. બેહોશ હાલતમાં તેમને દવાખાનામાં લઈ જવામાં આવ્યા છે. તમને તેડી લાવવા માટે બાપાએ મને મોકલી છે. હું બાડાની ગાડી લઈને આવી છું તમારાં સાસુ તમને મારી સાથે આવવા દેશે કે ?”

બોડા વખતથી મુકુલમાલાના પિતા સાથે તેના શ્વસુરનું મન ઉંચું થયું હતું. તેના પિયરનું કોઈ માથુસ મુકુલમાલા પાસે આવતું નહોતું તથા શ્વસુર પણ મુકુલમાલાને તેના પિતાને ઘેર મોકલતા નહોતા. આમ છતાં પિતાને થયેલા જીવલેષુ અકસ્માતની વાત સાંભળી તે કેવી રીતે સ્થિર રહી શકે ? તેણે તત્કાળ ઉઠીને કહ્યું:—“ચાલ, હવે ઢીલ ન કર. હમણાં જ હું તારી સાથે આવું છું” આમ કહી તે હીરાની સાથે તત્કાળ બહાર નીકળી ગાડીમાં બેઠી. પોતાને રોડી ન રાખે એટલા માટે તેણે સાસુ સસરાની રળ સુદ્ધાં લીધી નહિ !

ગાડી પૂર વેગથી ચાલી જવા લાગી. પોતાને પિતા પાસે દવાખાનામાં જ જવાનું હશે એવી મુકુલમાલાની ધારણા હોવાથી ગાડી ક્યાં જતી હતી એ સંબંધી રસ્તામાં તેણે કાંઈ પૂછપરછ કરી નહિ.

ફોરોસ રોડ ઉપર જઈ ગાડી ઉભી રહી. પ્રથમ હીરા નીચે ઉતરી એટલે મુકુલમાલા પણ ઉતરી પડી. પછી તેણે હીરાના કહેવાથી મલકાળનના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. દાદર ચઢી ઉપર જતાં દિવાનખાનાનો દેખાવ જોઈ દગો થયો છે એમ તે સમજી શકી; પરંતુ તે નાશી

છુટવાનો કાંઈ પ્રયત્ન કરે તે પહેલાં તો એ પિશાચ જેવા પુરુષોએ તેના ઉપર હુમલો કરી તેનું ગ્રહોં દાખી દીધું. પછી તેમણે મલકાળનની સૂચનાનુસાર તેને ત્રીજા માળ ઉપર લઈ જઈ ફેંદ કરી રાખી. એ વખતે ઉષા ત્યાં હાજર હતી તથા મુકુલમાલાની સ્થિતિ માટે તેના મનમાં ધણો ખેદ ઉપજ્યો હતો; પરંતુ એ પ્રસંગે કાંઈ બોલવાથી વિપરિત પરિણામ આવશે એમ ધારી તેણે મૌન ધારણ કર્યું હતું. અત્રે કહેવાની જરૂર નથી કે પાપી હૈદરખીએ હીરા દાસીને લાંચ આપી મુકુલમાલાને પોતાની જાળમાં સપડાવવાનું કારસ્થાન રચ્યું હતું. સૂર્યકાન્તે કેવી રીતે મુકુલમાલાનો ઉદ્ધાર કર્યો તથા ઉષાએ તેનું અનુસરણ કર્યું એ વાંચકો જાણી ચૂક્યા છે.

(૫)

સૂર્યકાન્તે ઘેર જઈને જોયું તો મુકુલમાલા મેજ ઉપર આડી પડી રહ્યો કર્યા કરતી હતી તથા ઉષા તેની પાસે મૃદુ સ્વરે તેનું સાંત્વન કરતી હતી. સૂર્યકાન્તને જોઈ ઝડપથી સ્થીર થઈ મુકુલમાલાએ જીમટામાં પોતાનું મુખ છુપાવી દીધું.

સૂર્યકાન્તે વ્યાકુળ કંઠે કહ્યું:—“ આ આખા ઘરને તમે રડી રડીને બીંજવી નાખ્યું છે ! મારા ઘરમાં દુઃખનાં આટલાં બધાં આંસુ કદાપિ પડ્યાં નથી.”

ઉષાએ કહ્યું:—“ પણ એ આંસુ અટકાવવાનો શો ઉપાય કરશો ? ”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“ એટલા માટેજ હું અહીં આવ્યો છું; પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ જ્ઞાન્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી કાંઈ બનવાનું નથી. વળી એ ચુપ બેસી રહેશે તો પણ કાંઈ લાભ નથી. હું જે કાંઈ પૂછું તેના ઉત્તરો એમણે આપવા જોઈએ. આ શરમાવાનો સમય નથી. શરમમાં રહેવાથી એમને નુકસાન છે. જો કે, ગઇ કાલ પહેલાં તેઓ મને ઓળખ

ખતાં ન હોતાં છતાં એટલું યાદ રાખજો કે, ઇશ્વર સાક્ષીથી એ મારાં બંહેન છે ! એમના કલ્યાણ માટે મેં મારા પ્રાણ સુધાં આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે !”

સૂર્યકાન્તનાં આ વચનો સાંભળવામાં આવતાં મુકુલમાલાના મનનો સામાન્ય સદેહ દૂર થઈ ગયો. થોડા સમય પછી હુમટાને થોડો ઉંચો કરી તેણે કહ્યું:—“હવે મારી શી દશા થશે ?”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“ન્યારે મેં તમારો બાર ઉપાડી લીધો છે ત્યારે પછી તમારી અમુક વ્યવસ્થા થશેજ; છતાં શું કરવાથી તમારી દુર્દશા ના થાય તેનીજ ચિંતા હમણાં હું કર્યા કરું છું.”

ઉપા બોલી:—“આપણા સમાજને હું જાણું છું. સમાજની નિષ્કૃતતા અપાર છે. તે પક્ષપાતી છે. આપ પુરૂષ હોવાથી સમાજના ઝેરી દાંતની આપને ખબર નથી ! પુરૂષ સમાજના હૃદય ઉપર બેસી ગમે તે કરી શકે છે—પુરૂષ જો શયતાન હોય છે તો પણ તે સમાજનો રનેહ ગૂમાવતો નથી; પરંતુ અમે સ્ત્રીઓ છીએ. અજાણતાં પગ ખસી જતાં જો અમે પડી જઈએ છીએ તો સમાજ અમને ઉભાં થવાનો ખીજો સુયોગ આપતો નથી.”

સૂર્યકાન્ત સુપ થઈ થોડા સમય સુધી ઉપાના મુખ તરફ જોઈ રહ્યો. પછી તેણે કહ્યું:—“ઉપાદેવી ! ગઈ કાલે હું તમને એક સાધારણ સ્ત્રી સમજતો હતો; પરંતુ ત્યાર પછી તમારી વાતો જેમ જેમ હું સાંભળતો જાઉં છું તેમ તેમ મને ધણું આશ્ચર્ય ઉપજે છે. તમે કેણું છો ? શા માટે તમારી આવી દશા થઈ છે ? તમારી વાત સાંભળી હું સારી રીતે સમજી શક્યો છું કે, તમે મૂર્ખા નથી તેમજ અભણ પણ નથી ! અમ છતાં જીવતા દોનખનો ભોગ કેમ થઈ પડ્યાં ? જીવનમાં કદાપિ ન સુધરી શકે એવી બચકર ભૂલ તમે કેમ કરી ?”

ઉપાએ કહ્યું:-“મારી વાત સાંભળશો તો પણ તે આપને ખરી નહિ લાગે.”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“ના-ના, તમે ખોટી શંકા કરો છો.”

ઉપાએ સહજ વિરકત સ્વરે કહ્યું:-“મુરબ્બી, હું તો હવે દુઃખના દરિયામાં ડૂબી મરી છું. મારા ઉપ્પારનો માર્ગ તદ્દન બંધ છે. આજે તણાતી તણાતી અહિં આવી છું ને વળી દુર્ભાગ્ય પાછું કાલે કાણ જણે ક્યાંય ખેંચી જશે. હું જીવતી હોવા છતાં મરેલી છું. મારે માટે ચિંતા કરો છો? જ્યાં સુધી મુકુલમાલાની ચોક્કસ બ્યવસ્થા ન થાય ત્યાં સુધી મારી કથા સાંભળવાને આપે અધીર બની જવું જોઈએ નહિ.”

સૂર્યકાન્તે સ્વરમાઈ જઈને કહ્યું:-“તમારું કહેવું ખરું છે. મારા દૂરામલ માટે હું મારી માથું છું.”

ઉપાએ પૂછ્યું:-“મુકુલમાલાનું શું કરશો?”

આ વખતે મુકુલમાલાએ કહ્યું:-“મારે માટે ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. મારે ઘેર જઈશ.”

“પરંતુ ઘરમાં તમને સ્થાન મળશે કે?” ઉપાએ પૂછ્યું.

બ્યાકુળ કંઠે મુકુલમાલાએ કહ્યું:-“જા માટે સ્થાન નહિ મળે? મેં શો ગુન્હો કર્યો છે? એ માણસો કારસ્થાન રચી મને ઘર બહાર ખેંચી ગયાં હતાં; પરંતુ હું કાંઈ પતિતા નથી થઈ. મેં મારા શીયળનું રક્ષણ કરેલું છે.”

“પરંતુ જ્ઞેન! ત્રણ દિવસથી તમે ઘરની બહાર રહ્યાં છો. કાંઈ કલા સિવાય તમે બહાર નીકળ્યાં છો. ખોળામાં બાળકને સુખ્યાં તમે સાથે લીધું નથી. ઘરનાં માણસોએ તમારે માટે કેવો વિચાર બાંધ્યો હશે એ તમે સમજી શકતાં નથી કે?”

“હું ઘેર જઈ તેમના ભ્રમને દૂર કરીશ.”

“તમારી વાત ઉપર તેઓ વિશ્વાસ મૂકશે ?”

અંતરના આવેગને લીધે મુકુલમાલા સૂર્યકાન્તની હાજરીને ભૂલી ગઈ. તે આવેગથી બોલી ઉઠી:-“શા માટે વિશ્વાસ નહિ મૂકે ? બહેન ! તમે મારા પતિને ઓળખતાં નથી-મારા ઉપર તેમનો જે અસીમ રનેહ છે તેની તમે કદપના પથ્થુ કરી શકો તેમ નથી. તેઓ મને સારી રીતે જાણે છે. તેમના ચરણમાં નમી પડી સધળી ખરી હકીકત હું કહીશ એટલે તેઓ જરૂર મારું કહેવું માનશે !”

પતિ તરફ મુકુલમાલાનો અડધ વિશ્વાસ જોઈ ઉપાનાં નેત્રોમાં અશ્રુજળ ભરાઈ આવ્યું. એ વિશ્વાસના મૂળમાં ફેટલી બધી શ્રદ્ધા હતી ! પ્રેમ હતો !! એ ગંભીર વિશ્વાસનો ભંગ નહિ કરવાના વિચારથી મુકુલમાલાનો એક હાથ તેણે પોતાના હાથમાં લઈ કહ્યું:-“તારી ઈચ્છા સફળ થાઓ.” આમ કહ્યા પછી તેણે એકદમ મુકુલમાલાનો હાથ છોડી દીધો. પોતાના જીવનની હકીકત તેને યાદ આવી. દેવ-પૂજના નૈવેદ્ય જેવા એ પવિત્ર દેહને સ્પર્શ કરવાનો તેનો શા અધિકાર હતો ?

ઉપાનો સંકેત સૂર્યકાન્તની નજર બંહાર ન રહ્યો. ઉપાના અનુ-તાપ હૃદયનો છૂપો હાહાકાર જાણે કે તેના કાને અચકાવા લાગ્યો.

થોડા સમય સુધી ચુપ રહ્યા પછી સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“ત્યારે એજ ઉત્તમ છે. આજે સંધ્યાકાળેજ હું તમને લઈ જઈશ. તમારા સ્વામી શિક્ષિત પુરૂષ હોવાથી સધળી ખરી હકીકત જાણવામાં આવતાં તેઓ જરૂર તમને ક્ષમા આપશે એવું મારું ધારવું છે.”

મુકુલમાલાએ અધીરતાથી પૂછ્યું:-“હમણાં જવામાં શી હરકત છે ?”

સૂર્યકાન્તે ઉત્તર આપ્યો:-“દિવસે જવાથી સહુને ખબર પડશે. આ પ્રકાર વિશેષ ગંભીર રૂપ ધારણ કરે એવી મારી ઈચ્છા નથી.”

ઉપાએ ઉમેયું:—“સંખ્યાકાળેજ અહીંથી જવું ઉચિત છે. તમારી સાથે હું પણ આ સ્થળેથી વિદાય થઈશ.”

સૂર્યકાન્તે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું:—“તમે ક્યાં જશો? પુનઃ એ નરકકુંડમાં જઈ તમે જીવતાં રહી શકો તેમ નથી!”

ઉપાએ કહ્યું:—“ના, ત્યાં જવાનો ઉપાય નથી તથા ઇચ્છા પણ નથી. મહાશય! આ દુનિયામાં હું કેવો ક્ષુદ્ર જીવ છું! મારે માટે આપ ચિંતા કરશો નહિ. વટોળીઆના મુખ આગળ એવાં કેટલાં રજકણો ઉડી જાય છે—તેની ખબર કાણ રાખે છે?”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“ના, ઉપાદેવિ! તમે જશો નહિ.”

ઉપાએ સહજ આશ્ચર્ય પામી કહ્યું:—“તારે હું શું કરું! આપના આ મકાનમાં હું એકલી રહી શકું તેમ નથી—લોક જાણે તો શું કહે?”

સૂર્યકાન્ત:—“હું તમને મારા મકાનમાં રહેવાનું કહેતો નથી. હું જાણું છું કે, પાપ ઉપર તમને તિરસ્કાર છે—જે કાંઈ બની મનુ છે તે માટે તમને પશ્ચાત્તાપ થાય છે. તમારા શરીરને હવે પાપનો સ્પર્શ સુધ્ધાં ન થાય એવી વ્યવસ્થા કરવાનેજ હું ઇચ્છું છું.”

ઉપા:—“એવી શી વ્યવસ્થા છે?”

સૂર્યકાન્ત:—“એ હજી હું જાણતો નથી. મને ખે દિવસ વિચાર કરી જોવા હો. હમણાં તો મુકુલમાલા માટે જીવ અસ્થિર બની ગયેલો છે; પ્રથમ તેમનું ઠેકાણું કરી નાખવા હો.”

સંખ્યા વીતિ ગઈ હતી એવામાં સૂર્યકાન્તની મોટર મુકુલમાલાના અસુરગૃહ નજીક જઈ પહોંચી. સૂર્યકાન્તે શોકરત્ને સુધ્ધાં સાથે લીધે નહોતો. તે પોતેજ મોટર ચલાવતો હતો.

મુકુલમાલાને બહાર ઉભી રાખી સૂર્યકાન્તે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો તથા તેણે પૂછ્યું:-“ ધરમાં કાણુ છે ? ”

પાસેના બેઠકખાનામાંથી એક માણસ બહાર આવ્યો. તેની ઉંમર સાઠ વર્ષથી ઓછી નહિ હોય. તેણે પૂછ્યું:-“ તમારે કાનું કામ છે ? ”

“ આ ધરના માલિકનું.”

“ હુંજ ધરનો માલિક છું.”

“ આપજ મુકુલમાલાદેવીના શ્વસુર થાઓ કે ? ”

વૃદ્ધ ચમકી ઉઠ્યો. તેનાથી જાણે નામરજીથી બોલી જવાયું, “ હા.”

“ તમારાં પુત્રવધુ આવ્યાં છે.”

“ મારી પુત્રવધુ ! ” વૃદ્ધનું મુખ શબ્દોના જેવું બની ગયું.

તરતજ સૂર્યકાન્તે મુકુલમાલાને હાંક મારી એટલે તે કંપતી કંપતી અંદર આવી. “ મારો કાંઈ વાંક નથી-હું નિર્દોષ છું.” કહી રડતી રડતી તે વૃદ્ધ શ્વસુરના ચરણોમાં નમી પડી. વિરમમયી દિગ્મુદ બની જઈ વૃદ્ધ ઉભો રહ્યો-તે મુખમાંથી એક પછુ શબ્દ ઉચ્ચારી શક્યો નહિ.

સૂર્યકાન્તે મુકુલમાલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:-“ અહીં ઝડપ કરશો નહિ. અંદર જાઓ.”

આ સમય દરમ્યાન વૃદ્ધનું આશ્ચર્ય દૂર થતાં તેણે કહ્યું:-“ ના-ના, એણે હવે મારા ધરમાં આવવાનું નથી ! ”

સૂર્યકાન્તના હૃદય ઉપર જાણે કે વજ્રાઘાત થયો. તેણે ઝડપથી વૃધ્ધનો હાથ પકડી કહ્યું:-“ મહાશય ! આપ વગર વિચાર્યું કામ ન કરો. એમને ધરની અંદર જવા દો. ત્યાં સૂધીમાં હું જે કાંઈ કહું તે આપ જ્ઞાન્તિથી જાંબળી લ્યો. પછી આપ આપને ઠીક લાગે તેમ વર્તજો.”

મુકુલમાલા ધીમે પગલે ધરમાં ગઈ.

વૃષ્ટિ સંદેહને વશ થઈ સૂર્યકાન્તના અંગનું નખથી શિખ સૂધી દર્શન કરી કહ્યું:—“તમે કોણ છો? તમારે શું કહેવું છે?”

“ધરમાં ચાલો.” કહી વૃદ્ધની સંમતિની રાહ નહિ જોતાં સૂર્યકાન્ત બેઠકખાનામાં પ્રવેશ કરી, એક ખુરસી ખેંચી તેના ઉપર બેઠો.

વિરક્ત મુખે અત્યંત નારાજ દર્શાવતાં વૃષ્ટિ બેઠકખાનામાં પ્રવેશ કરી પૂછ્યું:—“મારી પુત્રવધુ તમારી સાથે ક્યાંથી?”

સૂર્યકાન્ત:—“હું આપને એજ હકીકત કહેવા ઇચ્છું છું.”

કોઈ પણ પ્રકારનો આડંબર કરવાનું સૂર્યકાન્તને પસંદ નહોતું તે જ કાંઈ કહેતો તથા કરતો તેમાં સ્પષ્ટતાજ રહેતી. તેણે મુકુલમાલાના દુર્ભાગ્યનો ઇતિહાસ સ્પષ્ટતાથી વૃદ્ધને કહ્યો. એ ઇતિહાસમાં તેણે બેશ પણ કલ્પનાનું મિશ્રણ કર્યું નહિ. સઘળી હકીકત સાંભળી વૃદ્ધ ચિંતાતુર બેસી રહ્યો..

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“હવે આપ શું કરવા ઇચ્છો છો? આપ યાદ રાખજો કે, આપના મુખની વાત ઉપર એક નિર્દોષ, નિષ્કલંક નારીના સઘળા ભવિષ્યનો આધાર છે.”

વૃષ્ટિ એક નિશ્ચય મૂકી માથું હલાવતાં કહ્યું:—“મારાથી કાંઈ બની શકે તેમ નથી. એ વહુને હું હવે મારા ધરમાં સ્થાન આપી શકું તેમ નથી. હું જો તેને ક્ષમા આપું તો પણ સમાજ અને ક્ષમા આપે તેમ નથી!”

સૂર્યકાન્તનું મ્હોં ઉતરી ગયું. તેણે દુઃખિત કંઠે કહ્યું:—“સમાજ આગળ મનુષ્યત્વનું કાંઈ મૂલ્યજ નથી કે? આપ પૂરતો વિચાર કરી જુઓ!”

કઠિન હાસ્ય કરી વૃષ્ઠે કહ્યું:—“એ સધળા પંડિતાઈની વાતો પુસ્તકોમાંજ લખેલી હોય છે. સંસારની અંદર તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી.”

સૂર્યકાન્ત બોલ્યો:—“આપ આપના પુત્રને બોલાવો. તેઓ શું કહે છે ? તેઓ પોતાની ધર્મપત્નીનો ત્યાગ નહિજ કરે !”

અસ્પષ્ટ સ્વરે વૃષ્ઠે કહ્યું:—“આ બનાવ બન્યો તેને બીજેજ દિવસે વિરાગી બની કાઢને કાંઈ કહ્યા સિવાય તે ચાલ્યો ગયો છે !”

“એવી રીતે ચાલ્યા જવાનું કાંઈ કારણ ?”

“માનસિક દુઃખથી તથા લોક લજ્જના ભયથીજ તે ચાલ્યો ગયો છે ! આ કુલટા વહૂને લીધે મારાં માન પ્રતિષ્ઠા દૂર થઈ ગયાં, મારા સુખનાં સંસારમાં ભયંકર દાવાનળ સળગી ઉઠ્યો. હું એનાં તથા તમારાં વચન પર વિશ્વાસ મૂકી શકતો નથી. તમારી બનાવટી વાતને કાણુ ખરી માને ? સીતાને પણ અગ્નિ-પરીક્ષા આપવી પડી હતી-તમે જે કાંઈ કહ્યો છો તેનું પ્રમાણુ શું છે ?”

સૂર્યકાન્ત વૃષ્ઠનાં વચન સાંભળતાં બારીમાંથી રસ્તા તરફ જોઈ રહ્યો હતો. એકાએક ઉઠી ઉભા થઈ તેણે કહ્યું:—“આપને પ્રમાણુ જોઈએ છીએ કે ? ઠીક છે, આપ અહીંજ બે ચાર મિનિટ બેસો. હમણાંજ હું એક જીવતું પ્રમાણુ લઈ આવવાનો પ્રયત્ન કરું છું.” આમ કહી તે ઝડપથી એ ઓરડામાંથી ચાલ્યો ગયો.

વૃષ્ઠ આશ્ચર્ય પામી પોતાના મન સાથે કહેવા લાગ્યો:—“આ માણસ કાણુ હશે ? એને જેતાં ગૃહસ્થ કુટુંબનો છોકરો હોય એમ લાગે છે ! વળી પ્રમાણુ ત્રાવવાનું કહી પાગલની માફક તે ક્યાં દોડી ગયો ? શર્મથી હું મરી રહ્યો છું એમાં વળી આ માણસ ધા ઉપર મીઠું છાંટવા ક્યાંથી આવ્યો !”

આરણ્યની બહારથી બારે પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. વિના વિલંબે વૃષ્ઠે સૂર્યકાન્તને આરણ્ય નજીક આવેલો જોયો. તેના ખભા ઉપર એક યવન મનુષ્યનો દેહ તરફડતો હતો ! બરાબર એક બાળકની માફક એ દેહને બન્ને હાથથી ઉંચો કરી સૂર્યકાન્તે ધબ્બ લઇને બેઠક-ખાનામાં નાખ્યો. નીચે પડતાંજ તેણે આત્મનાદ કર્યો.

વૃષ્ઠે બચ પામી પૂછ્યું:-“આ બધું શું છે ?”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“આપને પ્રમાણ્ય જોઇતું હતું ને ? હ્યો, આ જીવતું પ્રમાણ્ય હાજર છે ! આ નરાધમ આપની સામેના મકાનમાં રહે છે એ આપ જાણો છો ! એનું નામ હયદરઅલી છે. અત્રે બેસી બારીમાંથી મેં તેને રસ્તેથી જતો જોયો એટલે ઉંચકી લાવ્યો !”

હયદરઅલીએ ખોખરાં થયેલાં હાડકાં ઉપર હાથ પસવારતાં દીન-કંઠે કહ્યું:-“મારા ઉપર દયા લાવી મને મારી આપો.”

સૂર્યકાન્તે પોતાના હાથથી તેના માથાને હલાવી આસાસૂચક સ્વરે કહ્યું:-“જો જીવવાની ઈચ્છા હોય તો ખરી હકીકત કહે ! નહિ તો મારી એકજ મુક્તિથી ત્હારો જીવ નીકળી જશે !”

હયદરઅલીએ હાંફતાં હાંફતાં તેના પાપી જીવનના એ અપવિત્ર અભ્યાયની પુનરાવૃત્તિ કરી. જીવ જવાના બચથી તેણે કોઈ વાત છુપાવી નહિ. પછી તેણે બંને હાથ જોડી કહ્યું:-“હવે મને જવા દો. કાલે જ હું મારી જગ્યા બદલી બીજે ઠેકાણે રહેવા ચાલ્યો જઈશ !”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“દોજખના કીડા ! તારું ખૂન કરવામાં આવે તો પણ પાપ લાગે તેમ નથી; પરંતુ આ વખતે તને જવા દઉં છું;- જા, તારું કાળું મોં અહીંથી લઈ જા !” સૂર્યકાન્તના આ શબ્દો સાંભળી વાધના મુખ પાસેથી હરિશ્ચુ જેવી રીતે નાશી જાય એવા તીર વેગથી હયદરઅલી સૂર્યકાન્ત પાસેથી ચાલ્યો ગયો !

વૃદ્ધના મુખ તરફ જોઈ સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“ મહાશય ! હવે આપની ખાત્રી થઈ કે ?”

વૃદ્ધે વેગથી માથું હલાવી કહ્યું:-“ ના.”

“ કારણ ? ”

હયદરઅલી પાપી છે. પોતાના સહુથી મોટા પાપની વાત તે છુપાવી ન રાખે એ અશક્ય છે. વેસ્થાના આશ્રમમાં ખરાબ સોખતમાં જે કુળ-વધુએ રાત ગુગ્ગરી છે તેના સતીત્વનો નાશ થયો નથી એવી વાત હું માનું તો પણ બીજું કાંઈ માની શકું તેમ નથી. વળી જેને લીધે મારો પુત્ર ગૃહત્યાગી થયો છે તેને હું સ્વીકારી શકું તેમ નથી ! હું સમાજ જીવનનો દાસ છું. કુલટા વહને ધરમાં સ્થાન આપી હું જાતિ બહિષ્કૃત થાઉં કે ?”

સૂર્યકાન્તની સઘળી મહેનત વૃથા થઈ. નિરાશ્વાથી નિરતબ્ધ બની તે છબીમાં આંકુલી મૂર્તિ માફક ઉભો રહ્યો !

વૃદ્ધે તરતજ ધરની અંદર જઈ મુકુલમાલાને ખ્હાર કાઢી. સૂર્યકાન્તે પણ એ પ્રકાર સમજી જઈ ખ્હાર નીકળી મુકુલમાલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:-“ બહેન ! હવે એક ક્ષણ માટે પણ અત્રે રોકાવું ઉચિત નથી. મેં મારાથી બનતો સઘળો પ્રયત્ન કર્યો છે; પરંતુ આ સમાજના જીવોનો પત્થરનો પ્રાણ કોઈ રીતે પીગળે તેમ નથી. આજ કાલના સમાજ જીવનમાં મનુષ્યત્વના મૂલ્યની કાંઈ કિંમત નથી. બહેન ! તમે ચિંતા કરશો નહિ. મેં પ્રથમથી જ તમારું રક્ષણ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે. બાઈ પાસે બહેને સંકેત રાખવો જોઈએ નહિ. ચાલો મારી સાથે.” આમ કહી મુકુલમાલાનો હાથ પકડી સૂર્યકાન્ત પોતાની મોટર પાસે ગયો તથા તેને અંદર બેસાડી મોટર તેણે હાંકી મૂકી.

સૂર્યકાન્તની સાથે મુકુલમાલા જ્યારે પાછી આવી ત્યારે ઉપાએ દુઃખનું મ્હાન હાસ્ય કરી કહ્યું:-“ બહેન ! હું તમારી જ રાહ જોતી

હતી. તમે વિના વિલંબે પાછાં આવશો એ હું પ્રથમથી જાણતી હતી.”

ઉપાના ખભા ઉપર મસ્તક રાખી રડતાં રડતાં મુકુલમાલાએ કહ્યું:-
“મારા દારૂદ્યુ દુર્ભાગ્યે તેઓ સંસારત્યાગી થઇ ગયા છે, નહિ તો આજે મને હાંકી કાઢવાની તાકાત કાઢનામાં નહોતી.”

સૂર્યકાન્તના અંગલાની આસપાસ આવેલા અગીઆમાં પુવારાની પાળ ઉપર ઉપા એકલી બેઠી હતી. તે ચુપકાદીથી મહા નક્ષત્રોથી પ્રકાશી રહેલા ગગનમંડળ તરફ જોઇ રહેલી હોવા છતાં તેની દૃષ્ટિ જાણે કે એ આકાશના પટને બેદી આગળ પહોંચી ગઈ હતી. જીવનનાં ભૂતકાળનાં પૃષ્ઠો ખોલી તે પોતાના વર્તમાન સાથે મેળવી જોતી હતી તથા ચિંતા કરતી હતી.

દશ વર્ષની ઉંમરે જ બાળલગ્નનો ભોગ થઈ પડેલી ઉપા વિધવા થઈ હતી. જીવનકળી ખીલતાં ન ખીલતાંમાં કરમાઈ ગઈ હતી. ઉપાએ પતિના મુખને યાદ કરવાની ધણી મહેનત કરી; પણ એ મુખ તેને યાદ આવ્યું નહિ.

પતિ વિના નારીનું જીવન વિક્ષણ થાય છે, આશ્વાનું પુલ સુકાઇ જાય છે, જીવનનો આનંદ ઉડી જાય છે; આમ છતાં અંડખોર જીવાની સમાજથી બિદ્ધુલ બહીતી નથી. નારીના વિક્ષણ દેહમાં પણ નિયમિત વખતે તે આવે છે. એનું આગમન નિષ્કુર પરિહાસ જેવું હોય છે ! યૌવન આવે છે. તેની સાથે ઉચ્છવાસ અને વાસના પણ આવે છે ! નારી ગમે એટલી બેચેનતા અને નિરાશામાં હોય છે તો પણ એ સહુ આવી તેને ચપળ બનાવી દે છે. અમારે કહેવું જોઈએ કે યૌવનના એ રસતરંગના આધાતો થવા છતાં ઉપા પડી ગઈ નહોતી. મનને કાબૂમાં રાખી અનાયાસે તેણે સ્થિરતાનું અવલંબન કર્યું હતું.

બાહ્યાવસ્થાથી જ લેખન વાંચન તરફ તેનો પ્રેમ હતો. વય વધતાં એ પ્રેમ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે ગામની લાયબ્રેરીની સહળા

ચોપડીઓ તેણે વાંચી નાંખી હતી. તે સાથે ખરીદ કરીને પણ તેણે ઘણી ચોપડીઓ વાંચી હતી. તેના જેવી વાંચનારીઓ ગુજરાતમાં જો વિશેષ હોત તો ગુજરાતી લેખકોના ઘરમાં આજે ભાગ્યે જ દરિદ્રતા જોવામાં આવત. ગૃહસંસારનું કામ આટોપી લીધા પછી જે વખત મળતો તે આ વાંચનના કાર્યમાં સહેલાઈથી પસાર થઈ જતો.

ઉપાનું રૂપસૌન્દર્ય પ્રેક્ષણીય હતું. કવિ તથા શિલ્પિની આકાશ વિહારિણી કદપના પણ સૌન્દર્યના એ જીવતા આદર્શ આગળ હારી જાય એવો સંભવ હતો. કાવ્યમાં, ચિત્રમાં અથવા પાષાણમૂર્તિમાં ઉપાના દેહને કોઈ કળાકારથી આબેહુલ ઉતારી શકાયો હોત તો તેના પ્રાણને અત્યંત આનંદ થયા સિવાય રહેત નહિ. ઉર્વશી અને મેનકાનું સૌન્દર્ય કેવું હતું તેની અમને ખબર નથી; પરંતુ ઉપા જે એ યુગમાં જન્મી હોત તો આજે આપણે એને એ યુગના પુરાણમાં અવશ્ય જોઈ શકત. તેને માટે કોણ જાણે કે કેટલાય ઋષિ મુનીની ચિરકાળની તપસ્યા ચિત્ત ભરી જતાં વધા થઈ ગઈ હોત.

આ યુગમાં ઋષિમુનીઓના ધ્યાનનો ભંગ થાય એવો સુયોગ નહિ હોવા છતાં તેમના ભકતોની કાંઈ ખોટ નથી. રૂપની ખ્યાતી ચેપી રોગની માફક આશ્ચર્ય ઉપજે એટલી ઝડપથી ચોતરફ ફેલાઈ જાય છે તથા રૂપરોગના કોપથી કેટલા લોકો મરી ગયા છે, મરે છે તથા અધમુઆ થયા છે ને થાય છે તેનો જે રૂપસુંદરીઓ બરાબર હિસાબ રાખતી હોત તો સહુ સ્તંભિત થઈ જત !

નિબિડ અંધકારમાં વનપ્રુલ્લ ખીલે છે તો પણ રસિક મધુકરો તેને અવશ્ય શોધી કાઢે છે.

ઉપાના રૂપે કેવળ ખીજને જ માર્યું નહિ; પણ તે પોતે સુખ્યાં એ રૂપના અગ્નિમાં બળી મરી. આમ હોવા છતાં એ વિષયમાં તેનો કાંઈ હાથ નહોતો. અરેરે ! જે દિવસે તેનું ભાગ્યચક્ર એકાએક વિરૂપ

દિશા તરફ ફરી ગયું એ દિવસ કેવો ભયંકર હતો ! દિવસને માદ કરતાં ઇશ્વરના અસ્તિત્વ માટે ઉપાના મનમાં સદેહ ઉપજતો હતો. તે ધણી આવેગથી બોલી ઉઠતી:—‘નહિ નહિ, ઇશ્વર છેજ નહિ. જે ઇશ્વર હોત તો મારા નિર્દોષ જીવનમાં આવા દુર્ભાગ્યનો દિવસ આવત નહિ !”

એક દિવસે રાત્રે એકાએક તેના ઘરમાં ચોર છુસ્યા. જરજીખમ લઈ જવાને બદલે તેઓ કેવળ ઉપાને લઈ રાત્રિના અંધકારમાં ક્યાંય અદૃશ્ય થઈ ગયા. બીજે દિવસે સહવારે ફટલાક ખેડૂતોએ ઉપાના અજ્ઞાન દેહને એક ખેતર નજીક પડી રહેલો જોયો.

ત્યાર પછી ? જે બને છે તે બન્યું ! ગામના પ્રાંઠ તથા વૃધ્ધ લોકોએ પ્રબળ આદોલન કર્યું. શાસ્ત્રવિધાનની પુનરાવૃત્તિ કરી, મહિલા-મંડળમાં કુત્સિત નિંદા ચાલુ થઈ. એ સર્વનું પરિણામ એવું આવ્યું કે ઉપાને ગૃહનો ત્યાગ કરવો પડ્યો ! તેમ ન થયું હોત તો હિંદુના સમાજ જીવનની પવિત્રતાનું રક્ષણ થઈ શકત નહિ !

મુંબાઇમાં ઉપાનો એક દૂરનો સગો રહેતો હતો. આ બનાવની ખબર મળતાં તરતજ તે ઉપાને ઘેર આવ્યો. ઉપાની નિરાધાર સ્થિતિ જોઈ તેનો દયાળુ પ્રાણ ધણી દુઃખી થયો—એટલે સુધી કે તેનાથી અશ્રુજળને રોકી શકાયું નહિ. અશ્રુજળ લુંછી નાખ્યા પછી તેણે ઉપાના પિતાને પૂછ્યું:—“હવે તમે ઉપાની શી બવસ્થા કરવા ઇચ્છો છો ?”

“શું કરવું એ મને સૂઝતું નથી; છતાં એટલું તો ખરું કે સમાજ ભયને લીધે તેને હું ઘરમાં રાખી શકું તેમ નથી.”

પેલા સગાએ કહ્યું:—“જે એમજ હોય તો તમે એને મારી સાથે મોકલો. મારે ત્યાં હું એને મારી કન્યાની માફક રાખીશ. અહીં જે કાંઈ બન્યું હોય તેની મુંબાઇના લોકને ખબર પડે તેમ નથી.”

ઉપાના પિતાએ સંમતિ દર્શાવી. પેલો સગો ઉપાને સાથે લઈ મુંબાઈ ચાલ્યો ગયો. પછી ઉપાની સાથે મુંબાઈ જઈ તેણે જે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો તે મકાનમાં સતીત્વનું કાંઈ મુદ્દ્ય નહોતું ! ઉપા શહેરના એ લતાથી અજણી હતી. પ્રથમ તો તેને બેઠમ ન ઉપજ્યો. વળી તેના આશ્રયદાતાની દયાનો ભેદ સમજઈ ગયો ! એ વખતથીજ ઉપાના અંતરમાં સઘળી પુરૂષજાતિ ઉપર અવિશ્વાસ ઉપજ્યો. સૂર્યકાન્તને તેણે કહ્યું હતું કે, “ પુરૂષનો હું વિશ્વાસ રાખતી નથી.”

આ તેના ક્ષુદ્ર જીવનનો અશ્રુઓથી ભીંજાયેલો ઇતિહાસ છે. તેના જીવનના ચોક્કસ યથાર્થ ઇતિહાસથી તેનાં માબાપ પણ અજાત રહ્યાં; કેમ કે, ઉપરોક્ત આશ્રયદાતાએ મુંબાઈ આવ્યા પછી તેમને એવા આશ્ચર્યનો પત્ર લખી દીધો કે, “ તમારી પુત્રી રસ્તામાંજ મારી આખોમાં ધૂળ નાખી નાશી ગઈ ! ”

જૂતકાળની એ સઘળી હકીકત આજે ઉપાને યાદ આવી દુઃખી કરતી હતી. તે સ્વગત કહેવા લાગી:—“ ભાગ્યદેવતાએ હજી આ અભાગિનીના ભાગ્યમાં કેટલું બધું દુઃખ લખેલું હશે એ કાશુ જાણે છે ! એ દુઃખનો અંત નહિ જ આવે કે ? ”

બરાબર આ સમયે સૂર્યકાન્તે પાછળથી આવી કહ્યું:—“ ઉપાદેવી ! ”
તંદ્રામાંથી જાગી હોય એવી રીતે ચમકી ઉઠીને ઉપાએ કહ્યું:—
“ આવો. ”

સૂર્યકાન્ત પણ ઉપાથી થોડે અંતરે પુઞ્વારાની પાળ ઉપર બેઠો. તેણે કહ્યું:—“ હું તમને આખા મકાનમાં શોધી વળ્યો. તમે એકલાં અહિં કેમ બેસી રહ્યાં છો ? ”

“ આખો દિવસ મુકુલમાલાનું રૂદન સાંભળી મારું મન પણ ભરાઈ આવ્યું હતું. તેનું દુઃખ જોઈ નહિ શકવાથી હું એકાંતમાં અહિં આવીને બેઠી. અહિં આવ્યા પછી મને મારા દુઃખી જીવનનું રમરમ

અર્ધ આવ્યું. ધણે પ્રયત્ન કરવા છતાં હું મારી માનસિક ચિંતાને દૂર કરી શકતી નથી.”

“એમાં તમારો દોષ નથી. તમે જે સ્થિતિમાં મૂકાયા છો એ સ્થિતિમાં હરકોઇને સ્વાભાવિક રીતે જ ચિંતા થાય તેમ છે.”

“મારી સ્થિતિની આપને ક્યાં ખબર છે?”

“મુકુલમાલાને મુખે તમારી થોડી ધણી હકીકત મેં સાંભળી છે.”

“મારી હકીકત જાણવા આપ આટલા બધા અધીર કેમ?”

“તમને કાંઈ મદદ કરી શકાય તેમ છે કે કેમ એ જાણવા માટે.”

“અશક્ય વાત છે. આપ મને મદદ કરી શકો તેમ નથી.”

કદાચ મદદ કરી પણ શકું; આશ્વાનો ત્યાગ કરવા હું રાજ નથી. હવે હું તમને જે વાત કહેવા આવ્યો છું તે સાંભળો. આજે મુકુલમાલાના પિતાને હું મળી આવ્યો છું.”

“મુલાકાતનું પરિણામ શું આવ્યું?” ઉપાએ પૂછ્યું.

“તમે કહ્યું હતું તેવું જ પરિણામ આવ્યું છે. મારી હકીકત સાંભળી તેમના પિતાએ કહ્યું, “જે કન્યાએ વેશ્યાના ઘરમાં રાત ગુમરી છે એ કન્યાને હું મારા ઘરમાં આશ્રય આપવા ઇચ્છતો નથી.” મેં તેમને બહુ ય સમજાવ્યા; પરંતુ કાંઈ ફળ આવ્યું નહિ.”

ઉપાએ કહ્યું:—“એ હું પ્રથમથી જ જાણતી હતી. તેથી જ મુકુલમાલાને સાથે નહિ લઈ જતાં આપને એકલાને ત્યાં જવાનું મેં કહ્યું હતું. આપ જઈને મુકુલમાલાને આ વાત કહો.”

“ના, તેમને આ વાત કહેવા જેટલી મારા હૃદયમાં હિમ્મત નથી. બની શકે તો તમે જ આ વાત તેમને કહેજો.” સૂર્યાકાન્તનો કંઈ આ વખતે ભારે થયો હતો.

અહીં કાળ સંધી ચુપ રહ્યા પછી ઉપાએ કહ્યું:-“ત્યારે હવે અમારી બન્નેની આપ શી વ્યવસ્થા કરશે?”

“કાંઈ પણ કરીશ જ. વિચારવા માટે મને બે દિવસનો વખત આપો.”

“વિચાર કરવો હોય તો એકલાં મુકુલમાલા માટે કરો. હું આપના મસ્તક ઉપર બાર તરીકે રહેવા ઇચ્છતી નથી. મને વિદાય કરી દો.”

“તમારા બન્નેમાંથી કોઈનો પણ ત્યાગ હું કરનાર નથી. હજી તમે મને પરાયો શા માટે ધારો છો? મને મારા કર્તવ્યનું જ્ઞાન નથી કે? મને તમે પત્થરના જેવો નિષ્કુર તથા નિર્જીવ ધારો છો? જો બીજો કોઈ ઉપાય નહિ કરી શકું તો તમને હું મારા આ બંગલામાં જ રાખીશ. અહીં તમે કદાચ સુખી નહિ થઈ શકો પરંતુ અપવિત્ર તો નહિ જ થાઓ. મને કેવળ એટલી જ સાંત્વના છે.”

થોડા સમય સુધી ઉપા કાંઈ બોલી નહિ. તે નીચું જોઇ બેસી રહી પછી મોં ઉચું કરી તેણે કહ્યું:-“કવિઓ ઉપમા આપે છે કે, શુષ્ક મરૂભૂમિમાં પણ શ્યામલતાનો લીલાકુંજ હોય છે. પુરુષજાતિની અંદર આપને જોઈ મને એ ઉપમા યાદ આવે છે. છતાં વિચાર કરી જુઓ, અમારો સ્વીકાર કરવાથી સમાજ આપનો ત્યાગ કરશે અને કહેવાતો શિષ્ટ સંપ્રદાય આપના તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોશે.”

તિરસ્કારપૂર્ણ હાસ્ય કરી સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“જે સમાજજીવન માલદાર માણસોની લક્ષ્મીને વશ થઈ રહેલું છે તથા ગરીબોના દુઃખ તેમજ હાહાકાર તરફ જે સમાજજીવન આંધળું થઈ રહે છે તેની હું બિદકુલ પરવાહ કરતો નથી. સમાજ મને શું કરી શકે તેમ છે? સમાજની ઉત્પત્તિ દરિદ્રોના માથા ઉપર પ્રહાર કરવા તથા લક્ષ્મીસંપન્નોની ચરણસેવા કરવાને જ થયેલી છે.

ઉપાએ દુઃખિત કંઠે કહ્યું:—“આપ અમારા સહભાએ અમારું રક્ષણ કરશે એ ખરું; પરંતુ આપના જેવા પુરુષસિંહ આપણા દેશમાં વિશેષ જન્મતા નથી એ વિચારતાં મને ધણું દુઃખ થાય છે. આપ મને તથા મુકુલમાલાને જોઈ વિચળિત બની ગયા છો; પરંતુ આપણા દેશમાં અમારા જેવી અરે! અમારા કરતાં પણ વિશેષ દુઃખિની-અભાગિની હજારો નારીઓના અંતરના ઊંડા નિઃશ્વાસોથી આખું આકાશ તપી જાય છે. કોઈ અમારું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો સમાજમાં તેની નિંદા થાય છે. કોઈ અંચકાર આર્યાવર્તની અભાગિનીઓની અધોગતિનાં ચિત્ર રજૂ કરી તેમના ઉદ્ધારના માર્ગ દર્શાવે છે તો કહેવાતા શિષ્ટ સાહિત્ય મંડળના સભ્યો તેના ઉપર હુમલો કરી તેનો બહિષ્કાર કરવાની એકપક્ષીય દલીલ રજૂ કરે છે. શિષ્ટ ગણાતા ગૃહસ્થો મને એટલી કામચલાઉ પત્નીઓ રાખી શકે છે; છતાં સમાજ એ શરીર બદમાશોનો ત્યાગ કરતો નથી.”

સૂર્યકાન્તે ચિંતાતુર મુખે કહ્યું:—“આટલા દિવસ સુધી મેં આ વિષયનો વિચાર કરી જોયો નહોતો—વિચાર કરી જોવાનું કારણ પણ મને મળ્યું નહોતું. હવે તમને જોઈ એ સઘળી અભાગિનીઓના દુઃખને હું મારા મનમાં અનુભવી શકું છું.”

ઉપાએ ઉત્તેજિત કંઠે કહ્યું:—“તેઓ નારી છે, પુરુષ જાતને જન્મ આપનારી માતા છે, તેમના સ્તનપાનથી, પુરુષનું શૈશવાવસ્થામાં પોષણ થાય છે, તેમના સ્નેહપ્રેમથી સેવા-ચાકરીથી પુરુષના જીવનદીપની શિખા મને એવા દુઃખરૂપી વટોળીઆમાં પણ સળગતી રહે છે! આ સઘળું ભૂલી જઈ પુરુષો જ બળ અને કૌશલથી પોતાની વાસનાના અગ્નિકુંડમાં તેમને ફેંકે છે! જે પુરુષ ન્યાયકર્તા હોવો જોઈએ તેજ પોતે ગુન્હેગાર છે!”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“ખરું છે. જગતમાં આ દારૂ પ્રહસનનો અભિનય હજી કેટલા દિવસ સુધી ચાલશે એ સમજી શકાતું નથી!”

અશ્રુથી રૂંધાયેલા ઉત્તેજિત સ્વરે ઉપાએ કહ્યું:-“ આપણો દેશજ એકલો એવો છે કે, જ્યાં નારીના શિક્ષણ માટે કોઈ જાતની ચોક્કસ વ્યવસ્થા નથી. ઘરની બહાર નીકળતાં અંતઃપુરવાસિની નારીથી પુરૂષની સહાયતા વિના એક પગલું પણ ભરી શકાતું નથી ! જે પાપિષ્ઠાઓ ખરાબ વાસનાને વશ થઈ પુરૂષના આલિંગનમાં આત્મદાત કરે છે તેમના માથા ઉપર વજાઘાત થાઓ-હું તેમની વાત કહેતી નથી; પરંતુ જે અભાગિનીઓ વિના દોષે દોષી છે, જેઓ પુરૂષના આક્રમણનો ભોગ થઈ પડી છે. જેમનાં મન સીતા, સાવિત્રી જેવાં નિર્મળ છે તેમને સુધ્ધાં સમાજ ક્ષમા આપતો નથી ! એવી સ્થિતિમાં તેઓ શું કરે ? કોઈ ભૂખે પેટે મરે છે તથા જેનામાં એવું સાહસ નથી હોતું તે બીજી રીતે મરે છે. એ માટે સમાજ જવાબદાર છે; કારણ કે સતીને તે બળાકારે અસતી કરે છે ! ”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:-“ ઉપાદેવિ ! તમારા વિચારોને હું મળતો છું. હું જાણું છું કે, શાસ્ત્રોની રચનામાં તથા સમાજના બંધારણમાં નારીની કોઈ સ્વતંત્ર ઈચ્છા કે શક્તિ છે જ નહિ; તેથી જ તેને પરાધીન રહેવું પડે છે. આદર્શ સમાજનું બંધારણ બાંધવું હોય તો નરનારીને સમાન લેખવાં જોઈએ. તેઓ સમાજનાં ચંચળ સંતાનની માફક રહી શકે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ! સમાનતા નથી હોતી ત્યાં સંકટ આવી પડે છે એ સિદ્ધાંતની સત્યતાનાં ઇતિહાસમાં અસંખ્ય ઉદાહરણ છે. પ્રાચીન મિસરમાં સ્ત્રીઓનું પ્રધાનત્વ હતું તેથી પુરૂષોને બહારના અતિથી માફક રહેવું પડતું હતું. ઉત્તરાધિકારની પ્રાપ્તિ પણ સ્ત્રીવર્ગને જ થતી હતી. જે પતિ રૂપિયા લેતો તો મીસરની રમણી બ્યાજ માટે કાબુલીવાળાના જેવો જીહ્મ ગુમરતી. તાત્પર્ય એ છે કે, વિશેષ શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં પોતાના સ્વાર્થનું જ રક્ષણ કરવાનો માનવ સ્વભાવ છે. આવી સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓ પોતે પોતાના ઉદ્ધારનો કાંઈ પ્રયત્ન ન કરે ત્યાં સુધી

તેમની ઉન્નતિ થવી અશક્ય છે. સ્ત્રીજાતિએ પુરુષજાતિ તરફ બંડખોર બની પોતાના ચૈતન્ય અને યોગ્યતાનો પરિચય કરાવવો જોઈએ, અત્યાચારનો પ્રતિવાદ કરવો જોઈએ. તેમ કર્યા સિવાય સાક્ષાત ઇશ્વર પશુ તેમને સ્વાધીનતા આપી શકશે નહિ.”

ઉષાએ ઉઠીને કહ્યું:—“હું મુકુલમાલા પાસે જઈ છું તેઓ ખબર જાણવા માટે વ્યાકુળભાવથી રાહ જોતાં હશે.”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“ઉષાદેવિ ! તમે એમ ન સમજશો કે, હું કેવળ બકવાદ કરું છું. પતિતા સ્ત્રીઓની સુધારણાની વાત માત્ર મનમાં ચુંચવાઈ રહી છે. એ વિષયમાં હું મારાથી જે કાંઈ બની શકશે તે જરૂર કરીશ. પ્રથમ મને જોઈતી ખાતમી મેળવવા હો ત્યાર પછી કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે. કેવળ તમે આ સ્થાનનો ત્યાગ કરી જવાનો યત્ન કરશો નહિ એટલીજ મારી તમને પ્રાર્થના છે.”

સૂર્યકાન્તે પતિતા સ્ત્રીઓની ખાતમી મેળવવા માટે કેટલાક ચાલાક અનુભવી ગુપ્તદૂતો નિયુક્ત કર્યા હતા. તેઓ જે ખબરો લાવવા લાગ્યા તે સાંભળી સૂર્યકાન્ત સ્તાંભિત બની ગયો. સમાજની અંદર પુરુષના પશુત્વનો જે ઇતિહાસ, નિષ્કુરતાની કથાઓ, અસહાય નારીઓ ઉપરનો ભયંકર અત્યાચાર વગેરે છુપાઈ રહ્યું હતું તેની ખબર મળતાં સૂર્યકાન્ત ધણો વિચળિત અને દુઃખિત બની ગયો.

આટલું હોવા છતાં એ સમાજ સહજ ભાવથી નિશ્ચત રીતે ઉભો રહ્યો છે ! તે નિષ્કુર કેટલુંકસહ દંડાધાત કરે છે, પણ ન્યાય કરતો નથી. બળવાનને તે છોડી મૂકે છે, પાપીને ક્ષમા આપે છે; પરંતુ બળવાનના જીવન નીચે જે દુર્બળ નિર્દોષ હોવા છતાં કચડાઈ જાય છે તેને જ તે ગુન્હેગાર ઠરાવે છે ! પતિતા અભાગિનીઓને સમાજ પોતાની અંદર ન રાખે તો કાંઈ હરકત નહિ, પરંતુ તેઓ નિર્ભય સહભાવથી રહી શકે એવી કાંઈ બ્યવસ્થા સુધ્ધાં તે કરતો નથી.

સતીત્વની મર્યાદા સધળા દેશોમાં છે અને હોવીજ જોઈએ; છતાં તે સાથે એ પણ ખરું છે કે, યુરોપ તેમજ અમેરિકામાં જેઓ યથાર્થ અસતીઓ છે તેઓ સુધ્ધાં સારી રીતે કામ ધંધો કરી પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે એવા ઉપાયોની તેમને માટે ખોટ નથી. નાટકશાળાની નટીઓ આપણા દેશની નટીઓ માફક ત્યાં સમાજની ખહાર નથી. એ સ્થળે નર્તકી તરીકે આવા વર્ગની અસંખ્ય કુચરિત્ર નારીઓ કામ કરે છે એ તો જાહેર વાત છે. તે ઉપરાંત ઓફિસોમાં અને દુકાનોમાં આ વર્ગની સ્ત્રીઓ મરીય પરિશ્રમી સચ્ચરિત્ર મહિલાઓ સાથે પણ અનાયાસે કામ કરી શકે છે.

જે દેશોમાં પતિતા નારીઓ માટે નિષ્પાપ ઉપાયોથી જીવન નિર્વાહ કરવાનાં સાધનો હોય છે તે દેશોમાં પણ પતિતા ગણી તેમને સમાજની ખહાર હસેલી મુકવામાં આવતી નથી. તેમનામાં જેમને પોતાના પાપ માટે પરતાવો થતો હોય છે તેમને સુધરવાનો અવકાશ આપવામાં આવે છે. દૈવયોગથી જેમને પતિતા થવું પડ્યું હોય છે તેમની પણ સમાજ યોગ્ય વ્યવસ્થા કરે છે. એ માટે ત્યાં ઘણા આશ્રમો હોય છે.

કેવળ આપણો દેશજ એવો છે કે, જ્યાં ક્ષણકાળની ભૂલથી, દૈવયોગથી અથવા નામરજીથી પુરૂષની પણ પ્રવૃત્તિથી એક વખત જેઓ પતિતા થઈ હોય છે, પાપ ઉપર જેમને ઘણો તિરસ્કાર હોય છે. આકસ્મિક પદરખલન માટે જેઓ પશ્ચાતાપથી હાહાકાર કરે છે તેમને માટે પુનઃસુધારવાનું સાધન નથી-સન્માર્ગે જીવન ગુજરે એવા આશ્રમ નથી.

મૂળ વાત એ છે કે, કેવળ કાર્ય જોઈને નહિ; પણ મન જોઈને મનુષ્યત્વનો વિચાર કરવો જોઈએ. જેના મનમાં પાપી ઈચ્છા હોતી નથી, તે જો કદાચ પોતાની અજ્ઞાત સ્થિતિમાં કિંવા જીવનનો ભોગ થઈ પડતાં કેઈ અન્યાયી કાર્ય કરી બેસે, નિરૂપાયે તેને તેવું કાર્ય

કરવાની ફરજ પડે તો નિન્દિત, તિરસ્કૃત અને અપમાનિત ગણી શકા
માટે તેના ત્યાગ કરવો જોઈએ ? પૃથ્વીનો ગમે એવો કઠોર ન્યાયાધીશ
તેને ક્ષમા આપી શકે; પરંતુ સમાજ ક્ષમા આપતો નથી. ક્ષમા
આપવાનું તો દૂર રહ્યું; પરંતુ તે તેના બાવી જીવનની કાંઈ વ્યવસ્થા
સુધારી શકતો નથી. જે આમજ છે તો પછી મનુષ્યની શ્રેષ્ઠતા ક્યાં રહી ?

જે સધળી પતિતાઓનો ઇતિહાસ સૂર્યકાન્તના જાણવામાં આવ્યો
તેમનામાં પાપિષ્ઠાઓ પણ ધણી હતી અને નિર્દોષ આત્મા પણ ધણા
હતા. સૂર્યકાન્તે હિસાબ કરી જોઈ એ પતિતાઓના પાંચ ભાગ પાડ્યા.
(૧) વેશ્યાઓના ગર્ભથી જન્મેલી પતિતાઓ (૨) પાપી ઇન્દ્રિયને વશ
થઈ કુલ ત્યાગી જનારી પતિતાઓ (૩) પુરુષોના છળ કેાશલ અને
પ્રલોભનનો ભોગ થઈ પડેલી પતિતાઓ પોતાના ક્ષણકાળના ભ્રમથી
થયેલી પતિતાઓ પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરનારીઓ (૪) દુષ્ટોના આક-
મણથી ઇન્દ્રિય વિરૂદ્ધ થયેલી પતિતાઓ.

સૂર્યકાન્ત જાણી શક્યો કે, કેવળ ઉપાજ નહિ; પરંતુ હરેક
ગામમાં તેના જેવી ધણી રમણીઓ એકાએક નરપશુઓનો ભોગ થઈ
પડે છે તથા તેઓ વિના દોષે ચિરકાળ માટે સમાજના આશ્રયથી
વંચિત થાય છે. મુકુલમાલા જેવી ધણી સતી સાધ્વીઓનાં હરણુ પણ
થાય છે, કેટલીક સાસુ સસરાના ધરના રાક્ષસી ત્રાસથી કુળ ત્યાગ કરે છે.

હતબાગ્ય જીવનની કશું કયાઓ સાંભળતાં સાંભળતાં સૂર્યકાન્તનાં
નેત્રોમાં અશ્રુજળ બરાબ આવતું હતું. તે એ હૃદયવિદારક વાતો સાંભળી
સ્તાંભિત બની જતો હતો. આમ છતાં આ સધળાં પતનોના ઇતિહાસનાં
ધણાં ખરાં પૃષ્ઠ પુરૂષના પાપની છાપથી કલંકિત જેવામાં આવતાં હતાં.

સૂર્યકાન્તનો એક ગૌરીશંકર નામનો સ્નેહી પોલીસ વિભાગમાં
સારા અધીકાર પર હતો. તેની મદદથી દૂતો રાકી સૂર્યકાન્તે પતિતા
નારીઓનો ઇતિહાસ મેળવ્યો હતો. આસપાસનો સંપૂર્ણ વિચાર કર્યા

પછી તેણે પોતાનું કર્તવ્ય નક્કી કરી નાખ્યું, એ કર્તવ્ય પાર પાડવા જતાં કદાચ આખી પૃથ્વી તેની વિરૂદ્ધતા કરે તો પણ તે તરફ લક્ષ્ય નહિ આપવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો.

બરાબર આ સમયે ઉપાએ સૂર્યકાન્ત પાસે આવી પૂછ્યું:—“કેમ આપ કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે?”

સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“હા, મેં એક ઉપાય નક્કી કર્યો છે. હું પતિતા અભાગિનીઓ માટે એક આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા કરીશ. તમારી માફક તેમનો પણ નરકમાંથી ઉદ્ધાર કરી આશ્રમમાં હું તમને આશ્રય આપીશ. પછી અનુભવી માણસને નિયુક્ત કરી તમને સહુને એવું શિક્ષણ આપાવીશ કે જેથી તેઓ આશ્રમમાં બેસી પોતાની જીવિકાનો નિર્વાહ કરી શકે.”

ઉપા:—“પરંતુ આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં પુષ્કળ રૂપિયાની જરૂર પડશે.”

“જેટલા રૂપિયાની જરૂર પડશે તે બધા હું આપીશ.”

“સમજ, પરંતુ એટલું અવશ્ય યાદ રાખજો કે, આપના એ કાર્યથી સમાજ પ્રસન્ન થશે નહિ.”

અધીરભાવથી જમીન ઉપર પગ પછાડી જોરથી માથું હલાવી સૂર્યકાન્તે કહ્યું:—“હું બંડખોર છું! મનુષ્ય ધર્મ ઉપર હું આવા સડી ગયેલા સ્વાર્થી પુરાતન સમાજને સ્થાન આપતો નથી. સમાજના જરાજીથું હાથનો બચ મૂર્ખનેજ હોય છે. હું અસહાય દુર્બળ અબળા નથી. હું પુરૂષ છું. મુક્ત વિશ્વના ઉદાર પ્રકાશ તથા વાયુએ મને શક્તિવાન બનાવ્યો છે. એ પ્રાચીન સમાજ સાથે હું સહેલાઈથી ટક્કર ઝીલી શકીશ? દેશમાં ચોતરફ આજે પગ નીચે છુંદાતા મનુષ્યત્વનો રૂઢનખ્ખનિ સાંભળવામાં આવે છે. ઉચ્ચ જાતિથી લાકડીઓ ખાઈ નિમ્ન-જાતિએ રહે છે. અંતઃપુરના મૂર્ખતાના અધિકારમાં કેદી થઈને હિંદુ

રમણી રહે છે. પુરુષોની પાપવાસનાના અત્માચારથી ગૃહત્યાગી થયેલી નિબંધ પતિતાઓ રહે છે, દરિદ્રતાની વિશેષતાથી દેશનો ગરીબ વર્ગ બુખને દુઃખે રહે છે. આ આખા દેશવ્યાપી રૂઢનથી જે સમાજની નિંદ્રા દૂર થતી નથી એ સમાજ જીવંત છે એમ કેમ કહી શકાય ? કેણી કહી શકે તેમ છે કે, સમાજની આ નિંદ્રા મહાનિંદ્રા છે કે નહિ ? મનુષ્ય સમાજમાં મનુષ્યત્વનાં લક્ષણ હોવાં જોઈએ. જે સમાજ જીવંતો હોત તો આજે તે શુદ્ધિમાં આખા સિવાય રહેત નહિ.”

ઉપાએ શાન્ત સ્વરે કહ્યું:—“ આપ ઉત્તેજિત બની ગયા છો. પ્રથમ માથું ઠંડું કરી આસપાસની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી જુઓ. આપ રૂપિયા ખરચવાનું કહેો છો, સમાજની પરવાહ નહિ કરવાનું કહેો છો એ ખરું, પણ જે સ્ત્રીઓને આશ્રય આપી આપ આશ્રમની પ્રતિષ્ઠા કરશો તેમનો જીવતા દોષખમાંથી કેવી રીતે ઉદ્ધાર કરી શકશો ? એ વિષયનો આપે વિચાર કરી જોયો છે કે ? ”

“ કરી જોયો છે. જેમને હું શોધું છું તેઓ ક્યાંથી મળી આવે તેમ છે એ સંબંધની ખાતરી મારા સ્નેહી ગૌરીશંકરે મને આપી છે. ગૌરીશંકરની મદદથી હું તેમનો ઉદ્ધાર કરીશ. આમ છતાં કાર્યને સર-આતમાંજ બહુ મોટું રૂપ આવવાની મારી ધ્રુવિ નથી. ઉતાવળ કરવા જતાં સુવ્યવસ્થાનો નાશ થાય તેમ છે. પ્રથમ ધીમેથી કાર્ય ચાલુ કરવામાં આવશે. જેઓ ગૃહસ્થ ધરની સ્ત્રીઓ હોવા છતાં પોતાની ધ્રુવિ વિરૂદ્ધ ધણા દિવસથી પતિતા થઈ હશે તેમના દુઃખ તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવ્યા સિવાય બીજું કંઈ આપણે કરી શકીએ તેમ નથી, પરંતુ જેઓ ન છુટકે હાલ તરત નરકમાં આવી પડી હશે, નારી જીવનનાં મોટામાં મોટા દુર્ભાગ્યનું હજી જેમ તેને જ્ઞાન નહિ હોય, દેહવિક્ષના અપમાન કરતાં મૃત્યુને હજી સુધી જેઓ કલ્યાણકર વિચારતી હશે તેમનો ઉદ્ધાર કરીનેજ આશ્રય સ્થાપવામાં આવશે. અન્ય પતિતાઓનો વિચાર આગળ ઉપર કરવામાં આવશે.”

ઉપાએ કહ્યું:-“ ખરું છે, નરકે જેમનો ગ્રાસ કર્યો છે તેમની વાત બાળુએ રાખી નરક જેમનો ગ્રાસ કરવાની તૈયારીમાં હોય તેમનીજ પ્રથમ સંભાળ લેવી જોઈએ.”

“ પરંતુ ઉપાદેવી ! તમારી મદદ સિવાય આ કાર્ય મારા એકલાથી કોઈ પણ રીતે પાર પડી શકે તેમ નથી. આરંભમાં હું હરેક દિશા તરફ ધ્યાન આપી શકું તેમ નથી. આશ્રમની બહાર જે કાંઈ કરવાનું હશે તે બધું હું કરીશ. આશ્રમની અંદર પુરૂષોનો સહજ પણ સંબંધ રાખવાની મારી ઇચ્છા નથી. એ સ્થળે તમારે જ કામ કરવું પડશે.”

“ આ વાત ન કહી હોત તો પણ ચાલત. અધિકારિણી તરીકે નહિ પરંતુ સેવિકા તરીકે આશ્રમની અંદરનું સંબંધ કામ હું યથાશક્તિ બજાવીશ. જીવંત મૃત્યુમાંથી આપ મને ખેંચી લાવ્યા છો, આપની હરેક ઇચ્છાને હું ઇષ્ટદેવતાનો આદેશ સમજી શિરે ચઢાવીશ. આથી વિશેષ હું શું કહું ! ”

મુકુલમાલા ખુશ્મામાં એક શેતરંજ ઉપર બેસી આ સંબંધી વાત-વાતચિત સંભળતી હતી. તે સમજી શકી કે, સૂર્યકાન્ત આજ એક મંબીર કાર્યમાં ગુંથાય છે. તેના મનમાં હોય ઉપજ્યો. હવે સૂર્યકાન્તને પોતાની વાતનો વિચાર કરવાનો વખત નહિ મળે એમ તેને લાગ્યું. હજી સૂધી મુકુલે આશ્વાનો ત્યાગ કર્યો નહોતો. તેણે કહ્યું જનક કંઠે કહ્યું:-“ સૂર્યકાન્તભાઈ ! હવે મારું શું થશે ? ”

સૂર્યકાન્તે મમતાથી કામળ સ્વરે કહ્યું:-“ બેન ! હું તમને બૂલી નથી ગયા ! ”

“ મને બૂલી ગયા નથી એ હું પણ જાણું છું; પરંતુ મારે હંમેશાં અહીં રહેવું પડશે કે ? ”

“ બહેન ! હું દરરોજ તમારા પતિની તપાસ કરું છું. મેં પોલિસમાં ખબર આપી છે. વર્તમાન પત્રોમાં ઇનામ જાહેર કર્યું છે; છતાં તેમનો પતો લાગતો નથી ! ”

આ વાત આટલેથીજ અટકી. સૂર્યકાન્ત કાર્યવશતઃ બહાર ચાલ્યો ગયો.

(૬)

બેરીવલીમાં સૂર્યકાન્તનો એક મોટો બંગલો હોઈ તેની આસપાસ સુંદર બગીચો હતો. એ બંગલામાંજ આશ્રમની સ્થાપના કરવામાં આવી. આશ્રમનું નામ ‘સ્વર્ગ મંદિર’ રાખવામાં આવ્યું.

સૂર્યકાન્તનો મિત્ર કર્ણાશંકર ગુપ્ત દૂતો રોકી મુંબાઇના અનીતિનાં નરકમાં શોધ ચલાવવા લાગ્યો. એક મહિના જેટલી દૂંક મુદતમાં સ્વર્ગ મંદિરની અંદર પચીસેક નારીઓએ આશ્રય મેળવ્યો. બધી તપાસ કર્યા પછી એ નારીઓને મંદિરમાં આશ્રય આપવામાં આવ્યો હતો. તેમનાં મુખ, નેત્રોની દૃષ્ટિ, હાવભાવ વગેરે જોતાં સહેલાઈથી એમ સમજી શકાતું હતું કે, અનીતિના દ્રેડમાર્કે હજી સૂધી તેમના સતીત્વ ગૌરવને કલંકિત કર્યું નહોતું.

સૂર્યકાન્ત પાણીની માફક પૈસા ખર્ચવા લાગ્યો. હવે તેને બીજા કોઇ વિષયની ચિંતા નહોતી ! તે સ્થવારથી માંડી ગંબીર રાત્રિ સૂધી કામકાજમાં ગુથાયલો રહેતો હતો.

જે પચીસ નારીઓને લઈ સૂર્યકાન્તે ‘સ્વર્ગ મંદિર’ના કાર્યને આરંભ કર્યો હતો તેઓમાંની કોઈ સંધવા, કોઈ વિધવા તથા બધી ખરી ગામડાંઓમાંથી દુર્ભાગ્ય થોડે નરકકુંડમાં જઈ પડી હતી. તેમનામાંની કોઈના ઉપર દરબુની માફક એકાએક આવી પુરષ એક ક્ષણમાં કલંકની છાપ મારી દીધી હતી, સીતાની માફક કોઈ નારીનું દુરાદર્શ બન

કૌશલથી હરણ કરી લાવ્યો હતો ! સૂર્યકાન્તે પરીક્ષા કરી જોઇ તો તેને માલૂમ પડ્યું કે, હજી એ નારીઓનાં મન કાચા સોના જેવાં શુદ્ધ હતાં. તેમને ‘ મા-બહેન ’ કહી બોલાવતાં સંકાય ઉપજવાનો સંભવ નહોતો. આમ છતાં સમાજ એમને કુલટાઓ કહી માતૃત્વનું અપમાન કરતો હતો ! ઉલટું જે સઘળા વ્યભિચારી નરપશુઓ એ ખીયારીઓને ઉચ્ચ વેદી ઉપરથી બળાટકારે અધમતાની ગર્તામાં ખેંચી લાવ્યા હતા તેઓ પોબ્યપુત્રની માફક હજી પણ સમાજમાં રહી સ્વેચ્છાનુસાર વર્તતા હતા. સમાજના ન્યાયદેવતા નિર્દોષને શિક્ષા કરે છે તથા શ્વપત્ન ગુન્હે-ગારોને મુક્તિ આપે છે.

આશ્રમમાં રહેતી સ્ત્રીઓ વિવિધ પ્રકારનું શિક્ષક કાર્ય શીખી શકે એવી સૂર્યકાન્તે વ્યવસ્થા કરી આપી. ચિત્ર કામ, જરત ગુંથણનું કામ, રેંટીઓ ફેરવવાનું તથા વણાટનું કામ વગેરે શીખવા માટે ચારે તરફથી સુનિપુણ શિક્ષમિત્રીઓને બોલાવી યોગ્ય પગારે રોકવામાં આવી. પછી આશ્રમમાં તૈયાર થતો માલ બહાર બજારમાં વેચાવવાનો બદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો જે સ્ત્રીઓ અલણુ હતી તેમને શિક્ષણ મળી શકે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. સ્વર્ગમંદિરમાં સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકોની એક લાયબ્રેરી સ્થાપવામાં આવી. તાત્પર્ય એ કે, મંદિરવાસિની નારીઓ સ્વાવલંબી થઈ શકે, વિવિધ કાર્યોમાં ગુંથાઇ રહી તેઓ પોતાના દુર્ભાગ્યને બૂલી શકે, તેમના જ્ઞાન તથા મનનો વિસ્તાર થઇ શકે એ સંચાલની સઘળી અનુકૂળતા સૂર્યકાન્તે પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચીને કરી.

મંદિરની અધિકારિણીનું કામ ઉપા દેવીને સોંપવામાં આવ્યું. તેનો અસીમ ઉત્સાહ જોઇ ‘ દેવી મંદિર ’ની ઉન્નતિ માટે સૂર્યકાન્તના મનમાં સહજ પણ સદેહ રહ્યો નહિ. ઉપાદેવીએ સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ શિક્ષનાં વિવિધ કાર્યોમાં તે અતેનેપૂણા હતી. તેનાં મિષ્ટ વચન તથા મધુર સંતવનો મંદિરવાસીની નારીઓના હૃદયક્ષન

ઉપર સ્નિગ્ધ પ્રભેપનું કામ કરવા લાગ્યા. દેવી મંદિરમાં રહેતી નારીઓના નવજીવનનો જાણે કે આરંભ થઇ ગયો. ઉપાદેવીએ સમજી નારીઓને એમ સમજાવી દીધું કે, “જગતની અંદર કોઇ પણ વખતે મનુષ્યનું જીવન વિક્ષણ નથી-મનુષ્યની સાર્થકતા છેજ ! સુખથી ખુશી થજો; પરંતુ દુઃખથી નિરાશ થઇ જશો નહિ; કેમકે, મનુષ્યત્વની મોટામાં મોટી પરીક્ષા દુઃખથીજ થાય છે. જેનામાં મનુષ્યત્વ નથી હોતું તેના ઉપર જ દુઃખ શાસન કરી શકે છે; પરંતુ જે ખરું મનુષ્ય હોય છે તેના પગો પાસે જ દુઃખ પડી રહે છે. સમાજે અન્યાયથી તમારા ઉપર કલાંક મૂક્યું છે તથા તમારો બહિષ્કાર કર્યો છે તેથી નિરાશ બની જઇ તમારે તમારું મનુષ્યત્વ ગુમાવવું જોઇએ નહિ. ગુલાબને પુત્રદાનીમાં રાખો અને કાદવને રસ્તામાં ફેંકી દો. ગુલાબ હંમેશાં ગુલાબજ રહે છે. બળવાન બદમાસે આવી એકાએક બળ વાપરી તમારા દેહ ઉપર અત્યાચાર કર્યો છે, પરંતુ એ અત્યાચારને પહોંચી વળવાની શક્તિ સહુનામાં હોતી નથી ! દેહની અંદર જે ગુપ્ત મન છે, જેને કોઇ બળથી કાઢી લઇ જઈ શકે તેમ નથી. એ મનનું તમે સાવધાનતાથી રક્ષણ કરો. એ મન જે શુદ્ધ હોય છે તો કલાંકિનીનો આરોપ હોવા છતાં સીતા સાવિત્રી કરતાં કોઇ પણ રીતે તમે ઉતરતી સતીઓ નથી !”

ઉપાદેવીનું જોઇ મુકુન્દમાલાએ પણ દેવીમંદિરના કામકાજમાં લક્ષ આપ્યું. ધીમે ધીમે તે સંસારની માયા ભૂલી આ પરાપકાર વ્રતમાં સર્વાંશે ગુંથાઈ ગઇ. સૂર્યકાન્તના પરિશ્રમથી ઉપા તથા મુકુન્દમાલાનો નરકમાંથી ઉદ્ધાર થયો અને તે સાથે બીજી પણ નિર્દોષ અમાગિનીઓ નરકમાંથી મુક્તિ મેળવી ‘દેવમંદિર’માં નિવાસ કરવા લાગી.



કેહીનુર ફીલ્મ કું. નાં દુનીયામાં અજોડ છે
પીકચર.

મીસ ગૌહર	ગુણસુદંરી	જાણીતી વાર્તા.
મીસ હીરા.	યાને	ડાયરેક્ટર-શાહ અને દેવારે.
મી. રાજ સેન્ડો.	વરધેલી વનીતા.	કમેરામેન-નારાયણ દેવારે.
મી. ખલીલ.		

જો આપ આપના સીનેમામાં પૈસાની ટંકશાળ જોવા માંગતા
હો તો તુરત જુક કરો.

મીસ ગૌહર.	ભણેલી	જાણીતી વાર્તા.
મીસ હીરા.	ભામીની.	ડાયરેક્ટર-શાહ અને દેવારે
મી. રાજ સેન્ડો.		કમેરામેન-નારાયણ દેવારે.
મી. ખલીલ.		

આપના સીનેમામાં એકવાર એકઝીબીટ કરો અને જરૂર
તમે જીજ્ઞવાર માંગ્યાવગર રહેશો નહિ.

પાંડવ નીર્વાણ—ભક્ત નંદા.

જુકીંગ માટે લખો:—

ધી શારદા સાઈકલ સ્ટોર.

નં. ૧૧ બેડવે મદ્રાસ.

મુંબઈ ડીસ્ટ્રીક્ટના એજન્ટ

વી. આર. મહેતા રામનિવાસ પારેખ સ્ટ્રીટ મુંબઈ-૪.

ખાસ-સુચના પ્રોવીન્સીયલ અને આફ્રીકા રાઇટ વેચવાના છે.

મોજ-મજાહ કાર્યાલયમાં મળતાં પુસ્તકો.

૧ મુ'બઇનું રાત્રી રહસ્ય...	૧-૮-૦
૨ બોલતો કાગળ (સંપૂર્ણ ભાષણ તથા ગાયન સાથે)			૦-૮-૦
૩ સૌંદર્ય વિજય	૦-૮-૦
૪ રાસ્કલ રાસ્પુટીન...	૦-૬-૦
૫ રાજનગર રહસ્ય...	૦-૧૨-૦
૬ ઇશ્કનો અંજમ	૧-૮-૦
૭ શિયળની કસોટી...	૧-૮-૦
૮ યમરાજનો દરબાર	૧-૮-૦
૯ પાપાણુ પ્રતિમા	૨-૦-૦
૧૦ પ્રમાદધનની પ્રભુતા	૪-૮-૦
૧૧ મોજલી માશુક	૨-૮-૦
૧૨ આજકાલનાં નાટકો	૦-૪-૦
૧૩ જીબેદા યાને રહસ્યમયી રમણી			
	ભાગ ૧ ૨.		૨-૦-૦
૧૪ પિતૃવધ યાને હરામીનું હથિયાર			૧-૮-૦
૧૫ દેવદાસ	૧-૮-૦

મોજ-મજાહ કાર્યાલય,

ખટાઉ બીદીંગ—મુ'બઇ ૪

